

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Спільний відділ
Центру досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки імені Геннадія Доброва
НАН України та СХУ ім. В. Даля МОН України

*Третя всеукраїнська конференція
студентів та молодих вчених*
**«Світ і Україна в дзеркалі сучасної
історії: актуальність діалогу»**

МАТЕРІАЛИ

м. Сєвєродонецьк
14-15 травня 2015 року

Сєвєродонецьк – 2015

- Укладачі: **В.П. Михайлюк**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історії України.
О.М. Сапицька, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та історії України.
- Технічний редактор: **С.А. Золотар**, студент напряму підготовки «Історія».
- Оригінал-макет: **О.В. Тимошенко**, студентка напряму підготовки «Видавничча справа та редагування».

Збірник містить матеріали третьої всеукраїнської конференції студентів та молодих вчених «Світ і Україна в дзеркалі сучасної історії: актуальність діалогу», яка відбулась у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля 14-15 травня 2015 р.

Матеріали подаються в авторській редакції. Видання збірника здійснено за рахунок авторів.

Матеріали третьої всеукраїнської конференції студентів та молодих вчених «Світ і Україна в дзеркалі сучасної історії: актуальність діалогу». Сєверодонецьк, 14-15 травня 2015 р. – Сєверодонецьк, 2015. – 132 с.

© Автори матеріалів, 2015

© Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2015

A LIVING MONUMENT TO SHEVCHENKO IN SPANISH CIVIL WAR

Yakubov Andriy – student of University of Valencia (Kingdom of Spain)

Zolotar Stepan – student of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Sapytska Olena – PhD in History, Associated professor of Department of World History and History of Ukraine of the EUNU

Last year, 2014, Ukrainians celebrated the 200th anniversary of the national poet Taras Shevchenko birth. This year was also the "Warfare Participants Year". The combination of these two facts, seemingly, is a little bit weird. However, the phrase "Shevchenko" as well as "warfare" has found their place on the other end of Europe, on the other side of Pyrenees, that is in the Spain of the 1930s.

Besides 2014 is the 75th anniversary of the end of the Spanish Civil War. About fifteen hundred Ukrainians participated war, on both sides and in different military force. Actually, this war was for our countrymen not only a Second World War prelude, but also a continuation (or the epilogue) of their own civil strife during 1917-1921.

On the side of the Republic, or rather its government formed by the Comintern "People's Front", against which a part of the army and people stood, there was the greatest number of Ukrainians; among the ranks of the International Brigades in particular.

Decision of establishment the International Brigades was adopted and published by the Comintern Executive Committee on September 18, 1936. Accordingly progressives from all over the world were challenged.

One of the first who defended Madrid in August 1936 were 37 natives of Western Ukraine, the miners who were working in Belgium and France.

Stephen Savruk was one of these newcomers, who in 1931, after the pacification of Eastern Galicia, went to Belgium, where he studied at first and then worked in mines. By participating in the Immigrant Non-Governmental Organisations and sympathizing with the Communist party, he organized a group of volunteers in his centre. These groups joined the ranks of 13 Brigade by Dombrowski. Then,

through the Carpathian passes, mostly illegally, dozens of volunteers came from Western Ukraine, which was under Poland at those times.

Participation of Ukrainians on that side of the front can be called significant at least because of the fact that already in autumn 1936 the village of San Fulgencio in Alicante province was renamed in honor of our country, it was called as Ucraina del Segura (укр.-Надсегурська Україна. - прим. авт.).

In June 1937 a separate squadron was established on the basis of Ukrainians of the International Brigade named Dombrowski .

Yuriy Velykanovych, the future commander of this squadron, in the brigade newspaper "Dombrowschak" described this event as "Ukrainians linking present with the heroic struggle of past era, established the squadron of Taras Shevchenko ...". By the way, some poems of the Poet and soldiers exploits of the Shevchenko squadron were published in this newspaper. Other examples of Ukrainian printed periodicals were the newspaper "The struggle", which published the works of Shevchenko and stories about him, as well as "News from the Western Ukraine".

The importance of the Shevchenko figure for these fighters is not surprising; even in the "Grenada" of Svetlov, a popular song of 1926 which invented a Spanish motive, could not imagine a Ukrainian involved without the spiritual guidance of the Great Kobzar: "from where the boy Spanish sadness? / Tell me, Oleksandrivsk and Kharkiv answer: / how long in Spanish you began to sing? / Tell me, Ukraine, not whether in this rye / Taras Shevchenko fur hat lying? ").

Its first baptism by fire the squadron held in July at Brunete Battle. In the fierce battles the squadron had lost almost half of its manpower, but nevertheless it won the battle. After refilling with new volunteers, the 'Shevchenko soldiers' bravely fought under Zaragoza (August 1937) on the Aragon front.

Our volunteers have become famous not only due to their fortitude in the battles, but also due to Ukrainian songs, which they sang in the ranks stepping Spanish land.

The first squadron commander, Belorussian Stanislav Tomashevych, recalled: "charming Ukrainian song is often playing in Spanish villages and towns: the Shevchenko squadron is coming. And during the difficult crossings, battalion commander turns to 'Shevchenko soldiers': "maybe Ukrainian will sing?". A powerful song is being heard, and hard passing becomes easier."

During short breaks between fights, it is said that the squadron men helped Spanish villagers to harvest, repairing schools and school equipment, supported Spanish orphans.

Quite normally is that fact that along with Ukrainians in Shevchenko squadron there were also representatives of other nations, including Belarusians, Poles, Spaniards. But the most interesting thing is that due to certain reasons, the squadron united Ukrainians who formerly were standing on opposite sides of the barricades: ex-soldiers of the Ukrainian National Republic Army, the White Guards, communists... Actual squadron slogan, that is the lines of "The Testament", poem of their national guide was the same for all of them: "bury me, then rise ye up / And break your heavy chains / And water with the enemies blood / The freedom you have gained.

In fact, it was thought so far that this squadron consisted mostly of Ukrainians from Galicia, members of the Communist Party of Western Ukraine. An interesting statement made Argentine sociologist Christian Ferrer that complements the known facts: "...In Catalonia, in 1937, the International Brigade squadron consisted [in particular] by several dozen of Ukrainian fighters of anarchist Army of Nestor Makhno, who in 1921 riding the horses crossed the Russian-Romanian border. In 1945, surrendering weapons in Languedoc, they still retained a revolutionary coin stamped by Makhno 25 years ago." Ferrer added: "Which stories did Nestor Makhno -who worked in a carpentry shop in Paris- tell in 1924 to Buenaventura Durruti?" [Durruti later became a key figure of Spanish anarchism - auth.].

Stanislav Voropay, Simon Kravevskiy, Ivan Grytsiuk also commanded Shevchenko squadron, but it existed less than a year; on October 1938, because of the mutual agreement of the parties on the withdrawal of foreigners from Spain, it was disbanded. On October 28, 1938 in Barcelona a farewell march of the International Brigades was held. Spaniards and Catalans bestowed upon leaving Spain Ukrainian volunteers with flowers, glorifying their heroes.

According to the Spanish Civil War participant, the Soviet General Olexander Rodimtsev, the number of natives Ukrainians in the International Brigades reached a thousand people; Ukrainians also were signed up to other squadron Brigades.

Looking through the yellowed pages of those times in Spanish archives, we can find a variety of interesting information. For instance, to join the International Brigades, Ukrainians came from all over the

world, as, Paul Meleshchuk born in 1909, who in May 1937 came from Canada, where he lived the last 14 years. This is not an isolated case: in the Shevchenko squadron Nazar Demyanchuk distinguished himself, who also arrived from Canada. There are some archives and information, as well, about Jews who signed up as Ukrainians.

News about soldiers-internationalists exploits spread beyond Spain. As a conclusion, we take the words of the Ukrainian historian F. Shevchenko, one of the first who explored the history of Ukrainian internationalists in Spain, who wrote about the T. Shevchenko squadron the following: "Its fighters were people full of heroism, self-sacrifice, who shed their blood, giving their lives for the better future of mankind. Fighting rout of the Taras Shevchenko squadron in the struggle against fascism in Spain is one of the best way of honoring the greatest revolutionary poet".

However, we do not talk about ideologies. On the National side, that of the general Franco, there were also Ukrainians of different condition, including the Ukrainian People's Republic Army veterans. All they undoubtedly also carried in their hearts the great precepts of Shevchenko.

References

1. Eslava Galán J. Una historia de la Guerra Civil que no va a gustar a nadie [Texto] // Galán J. Eslava. – Barcelona, 2005. – 376 p.
2. Ferrer Ch. Cabezas de tormenta. Ensayos sobre lo ingobernable [Texto] // Ch. Ferrer. – Buenos Aires, 2004. – p.108
3. Родимцев А., Под небом Испании [Текст] // А.Родимцев. – Москва, 1974. – 320 с.
4. Шевченко Ф. Рота ім. Тараса Шевченка в боях проти фашизму в Іспанії (1937 - 1938 рр.) [Текст] / Ф. Шевченко // Український історичний журнал. – 1961. – Вип. 1, (№22). – С. 101-114.
5. Якубів А. Українці на барикадах Піренеїв у іспанській громадянській війні 1936-1939 років [Текст] / А.Якубів // Український Альманах. – Варшава, 2014 – С. 165-178.

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ СІЛЬСЬКИХ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ (1920-1930-ТІ РР.)

Арсентьєва Олена – к.ю.н., доц., в.о. завідувача кафедри правознавства, в.о. директора Інституту юриспруденції та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Сапицька Олена – к.і.н., доц., доцент кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Заклади дитячого дошкільного виховання визначалися як засоби охорони материнства та дитинства та повного розкріпачення жіноцтва. На практиці вони стали могутнім знаряддям для закріплення жінок у колгоспах. Колгоспи повинні були за власний рахунок створювати та утримувати колгоспні пологові будинки, постійні та сезонні дитячі заклади. На практиці процес заснування та утримання в колгоспах лікарень, дит'ясел, дитсадків та дитмайданчиків забезпечувався ініціативою жіноцтва, при чому, основна увага як партійного керівництва так і на місцях, відводилася заснуванню саме дитячих закладів. Будівництво ясел випереджало будівництво пологових будинків на кілька порядків. Наприклад, по 80 районах України в 1931 р. дит'ясел було 167,8 % від потреби, але в 1932 р., коли в СРСР вже було проголошено вирішення „жіночого питання”, селянкам доводилося їхати за 18-25 км від місця проживання для отримання медичної допомоги при пологах. Тому основними закладами Охматдиту в досліджуваній період на селі були саме дитячі дошкільні установи. Це доводить наміри партійних органів якомога більше жінок залучити до колективної роботи, піклуючись не про вагітну жінку, а намагаючись „розв'язати руки” колгоспницям, які вже мали дітей [1].

Це розуміли і в народі. Так, в 1929 р. в с. Біле на Луганщині, представники релігійних кіл зауважували, що „ясла будують для того, щоб була можливість краще експлуатувати жінок” [2]. Цинічно зазначалося, що колгоспне виробництво давало жінці змогу працювати на громадському виробництві, але на заваді цьому стояли домашні клопоти з дітьми. Факт заснування ясел підносилося як величезне досягнення партії, що дбає про

трудяще жіноцтво та дітей. Небажання селянок на перших порах віддавати дітей до ясел, дитячих майданчиків та садків пояснювалося провокаціями з боку „класових ворогів”, які намагалися різними заходами зірвати роботу в колективі і не пустити колгоспниць працювати в суспільному виробництві. Для того, щоб жінки віддавали дітей в дитячі установи, їм казали, що селянки помиляються, якщо думають, що вміють доглядати та виховувати дітей, що дитину треба вміти правильно годувати, що тільки коли жінка віддасть дитину до ясел, чи дитсадку, вона стане розкріпаченою по-справжньому.

Як заклади системи Охматдиту на селі, дитячі дошкільні установи виконували завдання по боротьбі з дитячою смертністю, дитячими хворобами та безпритульністю. Лікарі допомагали підшукувати приміщення для дитячих ясел та надавали консультації з їх обладнання. Умовою для дитячих ясел було їх розташування в окремому приміщенні, яке повинно було бути побіленим. Кожна дитина повинна була мати окреме ліжко, дві зміни білизни, окремого рушника, окремі столові прибори тощо, чого на практиці не було. Дитячі майданчики засновували в теплу пору року і заняття з дітьми проводили на повітрі. Для дитячих майданчиків були непотрібні великі приміщення, достатньо було однієї кімнати на випадок негоди.

Мінімальний термін роботи дитячих ясел становив три літні місяці, оскільки основна частина сезонних дитячих закладів організовувалася при школах. Орієнтовно дитячі заклади були розраховані на 30-40 дітей, а мінімальний штат працівників становив п'ять чоловік (завідувачка, вихователь, няня, куховарка та прачка-прибиральниця). В 1928 р. вартість утримання однієї дитини в яслах становила 17,68 руб., нерідко персонал утримував дітей за власні кошти, частка яких сягала 38,7 % [3].

Діти повинні були знаходитися в яслах від семи місяців до чотирьох років, на практиці, діти залишалися в яслах до восьми років. Діти до семи місяців приймалися в ясла лише в селах, де діяли дитячі консультації, в інших випадках дітей до семи місяців приймали виключно у батрачок. В яслах діти знаходилися весь день, часто траплялося і так, що матері по кілька днів не забирали дітей, тому що працювали і ночували в полі. Внаслідок цього, обслуговуючий персонал ясел робив понад встановлені 8 годин на день, але таку переробку вважали громадським навантаженням.

Згідно вказівкам партійного керівництва, навесні 1928 р. літні дит'ясла можна було організовувати в колгоспах при наявності коштів на їх відкриття. Така сума становила 700 руб., в разі, якщо центральні органи не виділяли всієї суми, жінкам пропонувалося самим збирати гроші [4].

В 1928 р. фонд допомоги дітям на ясельну кампанію виплатив 7 % всіх витрат, тобто майже 85 тис. руб. із загальної кількості витрачених на ясельну кампанію грошей в 1,214 млн. руб. [5]. На ці гроші влітку 1928 р. по Україні було відкрито 1438 ясел на 44,6 тис. дітей [6]. В 1929 р. по всіх селах України було дві тисячі сезонних дитячих ясел на 65 тисяч дітей. Тобто виходило, що одні ясла з охопленням 30-35 дітей припадали на 56 сільрад [7]. Для цього центральний Охматдит виділив 55 тис. руб. на ясельну кампанію та 39,5 тис. на оздоровчу для дітей [8].

В 1930 р. на Україні було вже 6,7 тис. дит'ясел на 266 тис. дітей колгоспників та одноосібників. По комунах, більшість з яких мали ясла, за цей період жінки працювали на виробництві пересічно 157 днів за рік; по артілях, де ясел менше, тільки 66 днів на рік [9].

На засадах самодіяльності, але з наказу уряду, при святкуванні 8 березня 1931 р. колгоспники провели суботник з тим, щоб відробіток за нього трудовнів був відрахований на організацію дит'ясел. В кожному колгоспі від загальної суми на будівництво в цьому році повинно було відраховуватися 5 % на будівлю дитячих ясел. В районах з суцільною колективізацією дит'яслами повинно було бути охоплено 70-80 % дітей дошкільного віку [10].

Хоча в 1931 р. культурний фонд у колгоспах становив 75 млн. руб. [11], людей закликали не покладатися на ці кошти, власними силами організувати дитячі майдани та забезпечувати їх продуктами. В с. Поповій жінки-делегатки зібрали коштів і продуктів на 500 руб. і самі відкрили ясла [12]. Взагалі, в 1931 р. по Україні дитячими майданчиками в селах було охоплено 88 тис. дітей, кількість сільських дитячих садків сягала 1416 [13].

В колгоспах Очеретянської сільради влітку 1932 р. заснували ясельні бригади. Жінки-бригадирки засівали городи для ясел, ладнали будинки, чистили двори, замовляли ліжка, збирали пір'я для подушок та посуд, організували лотерею для збирання коштів, забезпечували ясла олією, милом, цукром та

промисловими товарами. Кожна колгоспниця, яка мала корову повинна була здавати в ясла по літру молока через кожні три дні, а також масло, мед, курчат, городину та крупи [14].

Зимові ясла ставали ще одним засобом підвищення продуктивності праці та заохочення колгоспниць до ударництва, адже до них приймали лише дітей ударників і колгоспниць, що мали відповідну кількість трудоднів. В 1929 р. постійних ясел по Україні нараховувалося 70, в 1930 – 500 [15]. Майже всі кошти, які виділяли державні органи на будівництво ясел, майданчиків, садків, оздоровчі кампанії для дітей відправляли в ті села, де було багато бідняків.

Підготовка кадрів для дошкільних установ в Україні почалася з проголошенням курсу на колективізацію. На початку 1928 р. в м. Харків почала діяти перша державна школа Охматдиту, до якої приймалися виключно робітниці та селянки, а також їх діти віком від 18 до 27 років за умови отримання 7-річної початкової загальної освіти. Жінки навчалися там три роки, після чого отримували професію сестер-виховательок по охороні материнства і дитинства [16]. Згідно Постанови НКП СРСР №226 від 16.07.1929 р. сестри-виховательки дитячих ясел отримували право на 8 тижнів відпустки до і після родів [17]. Їх праця прирівнювалася до важкого фізичного труда.

В колгоспах Луганської РКС за 1930 р. було підготовлено 50 виховательок дитячих ясел, для весняної посівкампанії 1932 р. планувалося підготувати 80 жінок, яких направляли на одномісячні курси із забезпеченням з розрахунку 16 кг муки та 35 руб. на одну курсантку [18].

При підготовці кадрів для закладів Охматдиту в колгоспах наприкінці 1931 р. проводилися курси „радіом” терміном 2 місяці, розраховані на 14 лекцій. Людям пропонувалося навчатися біля радіоприймачів, в радіоаудиторіях, біля гучномовців. Наприкінці курсів проводилася контрольна робота, а всіх зареєстрованих слухачів місцеві органи охорони здоров'я ставили на окремий облік [19]. Навіть така форма навчання проводилася із застосуванням методів соціалістичного змагання та ударництва.

Весною 1932 р. проголошувалося, що ті колгоспи, які не надсилали колгоспниць на курси підготовки виховательок дитячих ясел, не мали права отримувати в плановому порядку

продуктових та промислових товарів для утримання ясел. Колгоспи мали з власних фондів забезпечувати курсанток гришми та продуктами на весь строк навчання.

В журналах та газетах за 1929-1932 рр. позитивна реакція жінок на побутове обслуговування подавалася виключно з точки зору збільшення можливостей застосування їх праці в суспільному виробництві. Навіть негативні моменти, пов'язані з перебуванням дітей в яслах, садках, на майданчиках, як от переповнення, в наслідок якого діти масово хворіли на вітрянку, застуду, а лікарі з цього ж села їх не оглядали, адже за це не платили, висвітлювалися як наслідки „куркульської агітації”, бо матері в таких випадках забирали дітей додому, і через це менше працювали на виробництві.

Створення мережі дитячих дошкільних закладів мало не лише практичне значення. Ідеологічним мотивом, як зазначала Н.К.Крупська, було те, що „...з малої дитини неможна зробити марксиста, але важливо, щоб з малих років у дітей закладалися певні інтереси та звички...і нам треба, щоб жінка...вміла виховувати дітей в потрібному нам дусі” [20].

Література

1. Сапицька О.М. Соціальний фонд „матері-селянки” в Україні (1928-1932 роки).// Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених „Актуальні проблеми новітньої історії”. 23 листопада 2006 р. – Луганськ, 2006. - С.94-95.
2. Державний архів Луганської області (ДАЛО).Ф.П-34. Луганський окружком КП(б) України (м.Луганськ). - Оп.1.-1922-1930.- Спр.986. Плани роботи, доповіді, листування про роботу осередків МОДРу, Осоавіахіму, культзмички, Спілки землеробських єврейських товариств (СЗЕТ). Протоколи засідань комфракцій окружних комітетів Червоного Хреста, культзмички, окради Осоавіахіму, спілки „Друзі дітей”, СЗЕТу.- 2.01.-31.12.1929.-арк.41.
3. ДАЛО.Ф.П-4. Старобільський окружком КП(б)України.- Оп.1. Справи загального діловодства. - 1923-1938. - Спр. 443. Директивні листи, вказівки окружного комітету КП(б)У, радянських органів та організацій про охорону материнства та дитинства, про роботу серед жінок. - 2.02.-21.11.1928.- арк.24.

4. ДАЛО.Ф.П-34.-Оп.1.-Спр.844.Директивні вказівки ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У та листування про роботу серед жінок.-13.01.1928.-30.12.1928.-арк.89.
5. Селянка України.-1929.-25 травня.-№10.-С.6.
6. Селянка України.-1929.-10 листопада.-№3.-С.7.
7. Колгоспниця України.-1932.-15 лютого.-№3.-С.11.
8. Селянка України.-1929.-25 травня.-№10.-С.6.
9. Селянка України.-1931.-31 березня.-№6.-С.19.
10. Центральний Державний архів вищих органів влади (ЦДАВО). Ф.559. Всеукраїнський союз сільськогосподарських колективів і його ліквідком /об'єднаний фонд/ м.Харків. - Оп.1. - 1927-1933 рр. - Спр.345. Документи про вибори жіночих делегатських зібрань в колгоспах України та роботі районних зльотів жінок-колгоспниць (протоколи, плани, відомості).- 25.10.1930.-15.10.1931.-арк.145-146.
11. Колгоспниця України.-1931.-30 травня.-№10.-С.19.
12. Колгоспниця України.-1931.- 5 серпня.-№ 15.-С.6.
13. Колгоспниця України.-1932.-15 лютого.-№4.-С.6.
14. Колгоспниця України.-1932.- 15 червня.-№ 11.-С.10.
15. Селянка України.-1930.- 30 вересня.-№18.-С.16.

САМОВРЯДУВАННЯ МЕТАЛУРГІВ ТА МАШИНОБУДІВНИКІВ ДОНБАСУ З СЕРЕДИНИ 1910-Х ДО ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

Артюшенко Микита – студент 2 курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Сатицька Олена – к.і.н., доц., доцент кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Органи самоврядування у поданий період – органи, у яких мали членство робітники металургійної та машинобудівної промисловості (партійні об'єднання, профспілки); органи, які були створені самими робітниками на місцях (місцеві ради, об'єднання); тимчасові органи та збори робочих, що носили характер нарад і виносили рішення по ситуації на підприємстві або по місцю дії (місто, селище, село, залізнична станція).

1905 р. є визначним у житті промисловців, так як після народних виступів до царя з вимогами дати формувати політичні об'єднання, велика кількість робочих формувало соціалістично-пролетарські партії. Це був перший крок до об'єднання робочих у єдину структуру пізніше, у 1922 р. Дані партії хоч і входили до складу Думи при царі, але фактичної влади вони не мали і були опозицією до радників при царі, які фактично ухвалювали всі закони.

Але попри це, пролетарсько-налаштовані робочі партії (вже тоді комуністична ідеологія була досить популярною на Донбасі) до 1913-1914 рр. розробили і подали на царський розсуд закони щодо робочих норм, а саме: положення про 8-годинний робочий день для робітників промислових об'єктів, про підвищення заробітної платні, про підвищення продовольчого комплексу підприємств та зниження ціни до «ринкової» (під цим мають на увазі ціни аналогічних продуктів, які у місті було купити набагато дешевше, ніж на підприємстві). Документ був проголосований робітничою більшістю, але не був підписаний імператором. Перша спроба реалізувати потенціал політичних об'єднань не була успішною. Але тут розпочинається війна, а разом із нею – політична нестабільність, нестача ресурсів, нові навантаження на комбінати і домни.

У 14-16 рр. ХХ ст. можна розглянути діяльність робітничих об'єднань при комбінатах. Основою них були робітничі збори, під час яких ухвалювались рішення з питань, які вносились до порядку денного засідання; заслуховували доповіді відповідальних осіб. У цей час такі збори були ще під контролем заводської влади, а саме – іноземних інвесторів та їх технологів-майстрів на виробництві, які також були комбригами і слідкували за проведенням зборів, назначали відповідальних осіб тощо. У цей період основною діяльністю зборів було погодження між робітниками заводів Катеринославської губернії документів, які приймались синдикатами та губернатором, а саме: впровадження страхування життя (1914 р.), зміна та впорядкування заробітної платні (поч. 1915 р.). Також до 1916 р. включно на цих зборах у добровільному порядку пролетарсько-налаштовані робочі влаштували свої виступи проти влади комбінатів (Кадіївка, Юз, Російська спілка машинобудівельних заводів Гартмана), організували страйки через несправедливість розподілу коштів між робітниками, організували добровільну поміч жінкам та сім'ям, які втратили годувальника на війні. З часом робочий рух зростав і ставав в жорстку опозицію до начальників комбінатів. Це зумовлювало проблеми у роботі металургійної галузі та припинення дії формули «руда-метал-вагон-колія», так як вже на кінець 1916 р. вже була відчутна недостача руди та сталевочавунних виробів, їх постачання на машинобудівні заводи.

Робочі припиняли роботу, починались страйки. На початку 1917 р. посилювався тиск робочих Катеринославської губернії, у межах якої знаходилась більшість підприємств. Організували ці страйки саме робітничі об'єднання, що формувались робочим складом цехів. Саме ці об'єднання грали виняткову роль у формуванні єдиної робочої спілки. Вони узгоджували між собою, між такими ж робітниками цехів, страйки, бойкоти робочих годин, невизнання керівниками цехів (майстрами) іноземців на службі. До середини літа ці виступи стали великими і стихійними, робочі групи знущались з іноземного керівництва, назначали власних майстрів. У той час територія фактично підпорядковувалась Тимчасовому уряду та власники підприємств мали бути членами синдикатів: вугільно-рудного, металургійного, машино- та вагонобудівного. До середини літа 1917 р. робочі групи об'єднувались у Ради, та з травня-червня

починали свою роботу інспектори Ради трудящих депутатів. Саме ці, вибрані довіреним комітетом Рад, люди які були як очима, так і руками на місцях. Сформувалась структура: робочі збори – виборні представники від робітників підприємств – Ради робочих депутатів – Ради депутатів трудящих. Всі робочі були виборні і мали представляти інтереси свого заводу або копальні. Починаються реформи у сфері оплати праці.

Все це відбувається на фоні повоєнної розрухи, нестачі продовольства та збідніння населення. Рада робочих та солдатських депутатів ухвалює підвищення заробітної платні у залежності від первинного (старого) заробітку. Відбувається перехід до пайкової системи, з'являються нормовані видачі хліба, борошна та цукру як на робітника, так і на сім'ю.

Робочі ради, які робітники формували стихійно по всій території Донбасу, починають анархічний рух та протидію Генеральному секретаріату УЦР у Києві. А згодом – інтервенції з боку білих, німців (через гетьманство Скоропадського) та членів Антанти. Військовополонених, білих та іноземців, за рішенням робітничих зборів (що проводились стихійно, або у будівлях театрів при заводах), робочий рух висилав із заводу, іноді бували сутички. На фоні цього більшовики продовжують агітацію та викорінення на місцях інакомислення. Фактично тоді на ще непідконтрольних червоним підприємствах давно існували робочі органи, опозиційні власникам заводів, але вони не мали ідеологічного підґрунтя окрема пролетарської, соціалістичної течії та анархізму (у більш степових районах, де могли діяти махновці). Цей процес приєднання пролетаріату до більшовицької формації став основою комуністичного руху у тодішньому положенні підприємств. Робочі ради переходили під червоні прапори, сподіваючись отримати ті самі реформи, що не реалізовувались раніше, та право впливати на прийняття рішень у Радах.

У період 1919-1921 рр. відбувається якісне перетворення системи «робочі збори – виборні представники від робітників підприємств – Ради робочих депутатів – Ради робочих та солдатських депутатів», почався перехід до вживаної раніше партійної форми, утворення робітничих партій, які мали лівий уклін, пізніше правий та пролетарський (буферний, центристський напрям). Саме пролетарська, «робоча» середина і мала основну масу голосів, і той факт: прийнятний для неї закон чи ні – в основному, вирішував

долю голосування. Оформлюється єдина структура – Всеросійський центральний виконавчий комітет (ВЦВК), яка є законодавчим органом радянської влади. На місцях – проводяться вибори, де основною умовою була приналежність до більшовицького стану, інші Ради розпускались. Місцеві Ради утворювали виконавчі органи на місцях та організовувались у єдину структуру – Всеросійський з'їзд Рад (ВЗР), яка була підконтрольна ВЦВК. Роль місцевого самоврядування зменшувалась, робочі, котрі не хотіли бути під тиском, переходили до лав більшовиків, обирали своїх представників на ВЗР, які, у свою чергу, утворювали прошарок «вільних» депутатів, що голосували за більшовицькі закони. Це була перша стадія переходу до командно-адміністративної системи влади. Однак, не дивлячись на тиск, робочі добивались рівного розподілу заробітної платні і перших плодів системи «От каждого по возможности – каждому по труду». Формується розподіл на 6 трудових класів, кожен з яких мав свою фіксовану заробітну платню. Формується продовольча підтримка підприємств та умови для урбанізації заради збільшення робочого штату копалень, машинобудівних заводів.

До 1924 р. робітничі об'єднання на місцях майже не змінювали свої функції, але був один важливий момент – радянська влада розуміла важливість Донбасу і це надавало донбаським депутатам на З'їздах більший пріоритет над виборними пролетаріями інших регіонів, фактично донбаські депутати керувалися з Москви, а не з Києва, як і сам регіон. Фіналом розвитку робочого руху стало перетворення ВЦВК у З'їзд Рад СРСР. Він функціонував завдяки виборним членам: від міст та містечок – 1 депутат на 25 тисяч робочих, від селянських повітів – 1 депутат на 125 тисяч селян. Сформувалась єдина більшовицька структура: міська рада (сільська рада) – виконавчий комітет при Радах – Рада народних комісарів – З'їзд Рад СРСР. Всі члени, депутати, комісари вибирались. Право голосу мали майже все населення регіонів.

Література

1. Манекін Р.В. Донбасс Forever. Очерки истории Донецкого края [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.manekin.narod.ru/hist/forever/forever.htm> – Назва з екрану.
2. ДАЛО. – Ф. Р.-7 – Оп.2. – Спр.1. – арк. 28,38.
3. ДАЛО. – Ф. Р.-7 – Оп.2. – Спр.3. – арк. 9.
4. ДАЛО. – Ф. Р.- 4 – Оп.1. – Спр.8. – арк.12.
5. ДАЛО. – П-34 – Оп.1. – Спр.69. – арк. 4.

ВЛИЯНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ НА ИЗМЕНЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КОНЦЕПТОВ (НА ЖИЗНЕННОМ ПРИМЕРЕ АДЫ БАЙРОН)

Бушный Артём – студент 3 курса Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Сатицкая Елена – к.и.н., доц., доцент кафедры всемирной истории и истории Украины Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Обобщение точек зрения на концепт и его определения в лингвистике позволяет прийти к следующему заключению: концепт – это единица коллективного сознания (отправляющая к высшим духовным ценностям), имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой [1]. В процессах мышления человек оперирует концептами, которые отражают содержание результатов человеческой деятельности и познания мира в виде неких «квантов» знания. Концепты возникают в процессе структурирования информации как об объективном положении дел в мире, так и о воображаемых мирах и возможном положении дел в этих мирах [2].

Существуют константы в культуре – концепты, которые существуют постоянно, но не всякий концепт – это константа. Каждое историческое время выдвигает свои концепты, которые со временем сменяются, как сменяются политические, идеологические, социальные и другие предпочтения [3].

В нашей работе на жизненном примере Ады Байрон мы рассмотрим, как историческая личность, прожив определенным образом жизнь, закрепила за своим именем образ в сознании людей, что привело к изменению концепта слова-имени.

В начале XIX в. концептом слова «Ада» являлось обозначение женского имени.

Ада Байрон родилась 10 декабря 1815 года. Она была дочерью поэта-романтика Джорджа Байрона и Анны Изабель Милбанк. Изабель Байрон определила дочери занятия математикой, что принесло свои плоды. Уже в 1828 году Ада Байрон создала свою модель летательного аппарата.

В возрасте семнадцати лет она была представлена Мэри Сомервилль, известной тем, что она перевела сочинения Лапласа

на английский язык. В 1834 году при посредничестве Мэри Сомервилль Ада познакомилась с Чарльзом Бэббиджем. Тогда она впервые услышала о Разностной машине Бэббиджа – первой аналитической вычислительной машине, которая считается также первым компьютером.

Это была вторая разработка Бэббиджа. Поскольку первую он не доделал, парламент отказался спонсировать эту машину Бэббиджа, ему пришлось представлять ее за границей. Работая над планами для новой машины, он доложил о совершенствованиях на семинаре в Турине осенью 1848 года. Профессор Туринского университета Луиджи Менабреа написал резюме того, что описал Бэббидж и опубликовал статью на французском языке. Ада Байрон, к этому времени вышедшая замуж и ставшая графиней Лавлейс, написала перевод статьи. Прочитав его, Бэббидж предложил ей добавить её собственные заметки, которые оказались в три раза длиннее самой статьи. В свою статью, которая вышла в 1843 году Ада Лавлейс также включила собственные предсказания, что с помощью этой машины можно будет создавать сложную музыку, графику, что она может быть использована для практических и научных целей.

Она предложила Бэббиджу план, как его машина могла бы вычислить числа Бернулли. В настоящее время этот план рассматривается, как первая компьютерная программа.

Ада Лавлейс была матерью троих детей, вскоре после написания заметок к аналитической машине Бэббидже она тяжело заболела и скончалась от рака в возрасте тридцати семи лет. За её работы Ада Лавлейс по праву считается первым в мире программистом [4].

В 1974 году в Министерстве Обороны США осознали необходимость в едином мощном языке программирования, который должен был бы использоваться всеми поставщиками встроенных компьютерных систем. В 1977 году Министерство Обороны США выдвигает предложение создать новый язык. Этому языку было дано имя Ада, в честь Августы Ады Байрон, графини Лавлейс [5].

Мы можем сделать вывод, что сделав весомый вклад в развитие математики и программирования, Ада Байрон навсегда оставила свой след в истории этих наук. Спустя сто

тридцать один год после её смерти, за вклад в развитие этих наук в Ады Байрон честь был назван язык программирования. Таким образом, содержание результатов человеческой деятельности определило изменение языкового концепта слова «Ада».

Література

1. Ангелова М.М. "Концепт" в современной лингвокультурологии [Текст] / М.М. Ангелова // Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики. Сборник научных трудов. Выпуск 3. - М., 2004. - С. 6.
2. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Сост. Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина // Под общей редакцией Е. С. Кубряковой. - М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. - С. 90.
3. Концепт. Определение объема содержания понятия [Текст] / Крюкова Галина Алексеевна // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена. - 2008. - N 10(59): Общественные и гуманитарные науки. - С.129.
4. Toole V. Ada Byron, Lady Lovelace [Electronic resource] // Access mode: <http://www.agnesscott.edu/lriddle/women/love.htm> - Last access: 2014. - Title from the screen.
5. История языка программирования Ада [Electronic resource] // Access mode: http://www.ada-ru.org/V-0.4w/part_0/ch_02.html - Last access: 2014. - Title from the screen.

**ЛЕОНИД КОНСТАНТИНОВИЧ КАДЕНЮК:
ВЕХИ ЖИЗНЕННОГО ПУТИ ПЕРВОГО КОСМОНАВТА
НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ**

Величко Евгений – студент 3 курса Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Украина – признанная в мире космическая держава. Она входит в пятерку ведущих стран на рынке космических услуг и технологий. Яркой звездой космического пространства современной независимой Украины является Леонид Константинович Каденюк.

Родился Леонид Константинович Каденюк 28 января 1959 года в селе Клишковцы Хотинского района Черновицкой области. Окончив среднюю школу поступает в Черниговское высшее военное авиационное училище летчиков. Затем в 1976 году его включают в отряд советских космонавтов. В этом отряде проходит подготовку к полетам на кораблях «Союз» и орбитальной станции «Салют». В 1917 заканчивает без отрыва от работы школу летчиков – испытателей В.П.Чкалова ВВС СССР. В этот период Леонид Константинович участвует в испытаниях 54 типов и модификаций самолетов, его общий налет свыше 2400 часов. Уже 1990 году готовился как командир украинского экипажа полета на станцию «Мир», но распад СССР поспособствовал отмене этого полета[2].

В 1995 году Каденюк принимает украинское гражданство. В 1996 году включен в группу украинских космонавтов для прохождения подготовки к полетам на космических кораблях «Space Shuttle». В 1996 году прибыл в США.

19 ноября 1997 года для независимой Украины состоялся «прорыв» - космический полет Леонида Каденюка в качестве экспериментатора на корабле «Columbia». Во время полета занимался проведением экспериментов по искусственному опылению ростков сои и ропа с целью получения семян в условиях невесомости. Полет продолжался 15 суток 16 часов 35 минут 1 секунду. После окончания полета продолжался числится в группе космонавтов NASA[3].

Леонид Константинович Каденюк был удостоен орденом

мужества, также орденом Героя Украины, медалью «За космический полет» (США, NASA, 1997 год)[1].

Каденюк Леонид Константинович - это украинский герой по тяжелому труду, проделанному к достижению своей мечты, цели. Человек, который увидел звезды, Землю, почувствовал гравитацию, дал украинскому народу надежду на развитие космонавтики в стране. Леонид Константинович не может оставаться простым гражданином нашей страны - он Герой Украины!

Литература

1. Откровенно с Леонидом Каденюком. Режим доступа: http://enews.com.ua/online_conferences/32
2. Биографии великих людей. Режим доступа: www.peoples.ru/military/cosmos/kadenuk/
3. Глушко В.П. Космонавтика. Глушко В.П. - М.: Сов. Энциклопедия, 1985. - 528 с., ил., 29 л. ил.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ

Гусельников Дмитрий – студент 3 курса Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Михайлюк Виталий – д.и.н., проф., заведующий кафедры всемирной истории и истории Украины Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Демократизация и гуманизация современного украинского общества предусматривает создание равных возможностей для самореализации личности, независимо от ее социального происхождения, национальности, возраста, пола.

Провозгласив себя демократическим, правовым и социальным государством, Украина тем самым взяла обязательство придерживаться требований международного содружества относительно равноправия граждан, в том числе по половому признаку, чем признала объективную необходимость в проведении гендерных изменений, интеграции гендерной перспективы во все программы развития украинского общества на принципах свободы, равенства, справедливости и толерантности.

В научной литературе существует несколько концепций гендера. Это обусловлено как относительной "молодостью" гендерного подхода (первые научные труды явились около двадцати лет тому назад), так и сложностью самого феномена.

Гендер - это сложный социокультурный конструкт, который отображает отличия в социальной роли, поведении, ментальных и эмоциональных характеристиках, между мужчинами и женщинами.

В пределах этого подхода под гендером понимают организационную модель социальных отношений между женщинами и мужчинами, которая не только характеризует их общение и взаимодействие между ними, но и определяет социальные взаимоотношения в основных институтах общества.

Инициатором распространения идей гендерного равенства и справедливости в международном масштабе выступила

Организации Объединенных Наций. Гендерный мир будущего, по мнению экспертов ООН, это мир, в котором женщины и мужчины будут иметь равные права и возможности на всех этапах своей жизни, где женщина должна будет реализовывать все стремления и мечты; мир, в котором к женщине будут относиться с уважением как к равной, будут считать ее за наибольшую ценность, как и мужчину.

Идея гендерного равенства впервые была документально отображена в первой программе ООН под названием «Развитие женщин» (WID). Основные положения этой программы основывались на том, что женщины - это неиспользованный ресурс человечества, способный сделать свой решающий взнос в экономическое развитие мирового сообщества.

На смену программе WID ООН разработала и начала внедрять с 2000 года новую программу "Гендер и развитие" (GAD), в которой был предложен альтернативный подход к имеющимся гендерным проблемам.

В этой программе учтена ошибка, когда женские проблемы рассматривались, преимущественно учитывая биологические отличия и оставляли при этом вне поля зрения гендер, то есть социальные отношения между мужчиной и женщиной, при которых последняя часто находится в угнетаемом положении.

Первоочередным заданием программа GAD определила необходимость изучения и улучшения гендерной структуры общества.

Главной целью новой программы является обеспечение таких условий, при которых женщина имела бы возможность заниматься планированием общественного развития и политикой гендерных изменений в обществе.

Программа "Гендер и развитие" рассматривает женщин как активных носителей изменений, нежели пассивных субъектов, нуждающихся в помощи.

Эта программа рекомендует в первую очередь внедрять гендерные подходы в политике и государственном управлении.

В каждом обществе существуют определенные ожидания относительно поведения женщин и мужчин в сфере управления. Например, в большинстве стран мира существует убеждение, что начальником должен быть мужчина, а секретарем - женщина. От мужчин ожидают стремления к власти и достижению высот, в

то время, как амбициозность среди женщин считается явлением ненормальным. Это, в конечном итоге, влияет на распределения ролей в обществе, на то, кто в нем принимает жизненно важные решения и в чью пользу они принимаются.

Такие общественные стереотипы часто влияют на статистику относительно количества женщин и мужчин на государственной службе вообще и на руководящих должностях в частности. Например, женщины в Украине не могут существенно влиять на принятие важных политических решений. Отсутствие гендерной сбалансированности в представительстве на высших ступенях власти содержит риск снижения качества и эффективности управленческих решений, а отсюда - риск сдерживания темпов, развития нации.

Если женщина настроена на карьеру на госслужбе или в бизнесе, на реализацию собственных проектов, у нее есть цель, выходящая за рамки домашнего очага, она способна преуспеть в делах, иногда даже больше, чем мужчина. И принимающиеся сейчас в Украине изменения в гендерной политике только будут этому способствовать.

В первый раз в истории независимой Украины проблема гендерного равенства нашла свое отражение в Программе деятельности Кабинета Министров Украины: «Открытость. Действенность. Результативность», утвержденной постановлением Кабинета Министров Украины от 15 марта 2003 года № 344 и одобренной Верховной Радой Украины, в разделе 2.2. "Создания условий для всестороннего гармоничного развития человека".

Такое внимание правительства к проблемам, связанным с практикой формирования и реализации гендерной политики в Украине, предопределяет потребность глубоких и системных научных исследований относительно внедрения гендерных подходов в теорию и практику государственного управления.

Новизна концепции «внедрения гендерных подходов» в Украине заключается в том, что гендерное измерение становится составляющей всех стратегически важных направлений государственной политики.

Гендерное равенство больше не рассматривается как "отдельный" вопрос и становится предметом рассмотрения во всех государственных программах и стратегических направлениях

развития общества. Кроме того, включение гендерного фактора во все направления государственной политики не изолирует женщин, а, напротив, способствует учету интересов представителей обоих полов, как полноправных участников процесса развития.

Таким образом, в Украине довольно активно проводится гендерная политика, хотя и носит несколько декларативный оттенок.

Фактическое внедрение принципов гендерного равенства, а также реализация так называемых «положительных действий», направленных на устранение дисбаланса между возможностями женщин и мужчин, во многом зависит от активности самих носителей прав. К сожалению, многие украинские женщины терпят и молчат о нарушении их прав, дискриминации, домогательствах и даже насилии, из-за недоверия к национальной правоохранительной и судебной системе. Зачастую такая пассивность продиктована отсутствием осведомленности в правовых вопросах и наглядных примеров восстановления справедливости в украинском обществе. Поэтому, активное участие общественности в гендерной политике государства, личная непримиримость по отношению к случаям дискриминации, притеснения по половому признаку, сексуальным домогательствам, а также обращение к любым, предоставленным законом механизмам защиты, – ускорит движение к реальному, фактическому паритету женщин и мужчин во всех сферах жизнедеятельности общества.

Литература

1. Гендерное развитие в обществе: Конспект лекций / Отв. Ред. К Левковский. - М.: Фолиант, 2005.
2. Грошев И.В. Гендерные образы рекламы. // Вопросы психологии, 2006, №6.
3. Гендерная политика в Украине. – Режим доступа: <http://www.parta.com.ua>

АЛЕКСАНДР МОЛОДЧИЙ - ПОЛЕТ В БЕССМЕРТИЕ

Гусельников Дмитрий – студент 3 курса Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Сатицкая Елена – к.и.н., доц., доцент кафедры всемирной истории и истории Украины Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Возле второго здания Луганской средней школы №13, которое распахнуло свои двери в 1934 году, находится бюст, который был установлен при жизни. На это имеют право дважды Герои Советского Союза. Александр Игнатъевич Молодчий, выпускник 13-й школы, стал таким героем. Я горжусь тем, что его имя присвоено моей родной школе.

Александр Молодчий – один из известнейших воздушных асов двадцатого столетия, ставший человеком-легендой при жизни. Его имя золотыми буквами вписано в историю авиации.

1324 часа находился в военном небе Александр Молодчий. 1324 часа он каждую секунду смотрел смерти в лицо. Ему был 21 год, когда он водил в бой экипаж эскадрильи и получил первую Звезду Героя. Его имя служило символом Победы для многих поколений летчиков.

Судьба благоволила летчику Александру Игнатъевичу Молодчему. Но удача приходит к умелым. И в частых испытаниях, в спасении собственной жизни, жизни экипажа и дорогостоящей машины, удаче помогало высочайшее мастерство пилота. А еще помогало новаторство – немаловажный секрет успеха Молодчего. Уже в начале войны Молодчий проявил себя как смелый новатор, умелый тактик, мастерски владеющий самолетом. Он был в постоянном поиске новых форм и методов ведения боя. Учился и у друзей, и у врагов. Все лучшее брал на вооружение, не чурался советов.

Боевое крещение Молодчий получил 18 сентября 1941 года. Его экипаж нанес бомбовый удар по крупному скоплению живой силы техники противника в районе Демянска Новгородской области. Выполнив задание, им удалось вернуться на аэродром на одном моторе. «Пусть битый-перебитый, искореженный, пусть на одном, как говорилось, крыле прилетели, но все же

вернулись домой, долетели. Но, к сожалению, не всегда это страстное желание сбывалось. Выходили из строя машины, гибли друзья. Тяжело, невозможно смириться со смертью товарищей... Но война есть война», - писал Молодчий об этом дне.

«11 июля 1942 года. Получили приказ командования поджечь и осветить железнодорожный узел, на этот раз Брянск-2. Узел сильно прикрывался зенитным огнем, но, непрерывно маневрируя, сумели выполнить задание. Когда машина приземлилась, в ней было обнаружено 60 пробоин... А из пробитого бензобака техники извлекли...неразорвавшийся снаряд, выпущенный фашистскими истребителями. Но и гитлеровцам был нанесен огромный ущерб. В ту ночь наши бомбардировщики, налетевшие на освещенный нами железнодорожный узел, уничтожил 9 танков, около 200 автомашин, разрушили вокзал, взорвали более 500 вагонов с боеприпасами, склад с продовольствием, вывели из строя 7 паровозов, 31 дальнобойную пушку. Погибло свыше 400 вражеских солдат и офицеров. Железнодорожный узел Брянск-2 не работал несколько суток».

К Берлину экипаж Молодчего вышел первым. Ночь была лунная, тёмный массив затаившегося города хорошо просматривался сверху. Штурман Сергей Куликов вывел самолёт на боевой курс, нажал кнопку бомбосбрасывателя. Серия мощных фугасных бомб отделилась от самолёта и устремилась вниз.

Теперь там сразу всё пришло в движение. Сотни прожекторов включились и начали лихорадочно шарить в небе, вспышки снарядов гроздьями повисли вокруг самолёта. 14 минут летели сквозь огонь врага. И когда, наконец, вырвались из зоны противоздушной обороны, все облегчённо вздохнули.

Теперь командир экипажа приказал стрелку-радисту дать радиограмму в Москву: «Задание выполнено, возвращаемся домой». В ответ два коротеньких слова: «Всё ясно». Через девять с половиной часов пребывания в воздухе экипаж Молодчего возвратился на свою базу...

Александр Молодчий всегда и во всем был первым! Он стал первым, получивший в военное время две Золотые Звезды. Он был первым луганчанином, первым украинцем, сбросившим бомбы на Берлин. Его самолет первым прорвался к столице третьего рейха...Прославленный летчик стал кумиром сотен

тысяч ребят послевоенной поры. Его обожали, им гордились. Александр Игнатьевич – единственный в мире военный летчик, именем которого названы 2 корабля дальней авиации двух стран – Украины и России.

В автобиографической книге «Самолеты уходят в ночь» Александр Игнатьевич написал: «Родной город над Луганью. Мы ещё встретимся с тобой. Нам еще жить и жить!»

25 января 1949 года на Красной площади Луганска собрались тысячи горожан. В 12 часов дня начался митинг, посвященный установлению бронзового бюста дважды Герою Советского Союза Александру Молодчему. Скульптору удалось отразить самые яркие черты героя: отвагу и скромность. Молодой летчик смотрит открыто, твердо и чуть-чуть застенчиво, как будто немного смущен своей славой.

«У каждого героя свой подвиг, - писал в своих воспоминаниях о войне маршал СССР И.С. Баграмян, - иногда он совершается в считанные минуты, иногда даже секунды, а у Александра Молодчего он длился все 1418 военных дней и ночей!» Александр Молодчий был патриотом, сильным, умным, волевым, свободным, бесстрашным, мужественным и в этом еще один источник легендарности этого Человека!

Литература

1. Молодчий А. В пылающем небе [Текст] / А.Молодчий. – К.: Политическая литература, 1973.
2. Молодчий А. Самолеты уходят в ночь [Текст] / А.Молодчий, 2-е изд. – Киев: 1983.
3. Левитин П. Человек бессмертного подвига [Текст] // в книге: Подвиг освобождения – М., 1973.

ЕТИКА У ПОВСЯКДЕННОСТІ СЕЛЯН УКРАЇНСЬКОЇ СРР У 20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Данільєва Юлія – к.і.н., доц., доцент кафедри туризму і готельного господарства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

В ході історичного розвитку будь якої країни повсякденне життя народу є базовим матеріалом для пізнання, вивчення та аналізу його минулого. Стосовно основної парадигми української повсякденності 20-30-х рр. ХХ ст., то її принциповими особливостями, насамперед, можуть виступати радикальні зміни у сферах соціально-економічного, ідеологічного та духовного життя, які чітко розмежовують основні етапи розвитку української історії та культури.

Економічні проблеми, що постали перед молодого радянською країною у 20-ті рр.. ХХ ст., потребували від нової влади чітких позицій відносно тих верств населення України, які формувалися до 20-х рр.. і в перші роки НЕПу. Як свідчить світовий дослід, ключовою фігурою нових перетворень та формування середнього класу в аграрно-промислових країнах виступало селянство. Саме селяни, як провідна частка здорового суспільства, потребували правових та морально-етичних, закріплених новим суспільним устроєм, норм своєї самореалізації.

Вищеназване й обумовлює, на наш погляд, актуальність визначеної статті, у якій авторка здійснює спробу підійти до подій участі селян України у вирішенні, насамперед, соціально-економічних проблем становлення української економіки і державності та з'ясування впливу на ці процеси повсякдення.

Проблематика, що розглядається авторкою, знайшла відображення в сучасній українській історіографічній думці, яка продовжує активно досліджувати історію повсякденності українського села в радянські часи, наголошувати роль повсякденності як методологічного фактору в історичній науці, приділяючи увагу, в першу чергу, людинознавчим тенденціям. Серед публікацій останніх років слід відмітити роботи О.А. Удада [1], С. І. Дровозюка [2], О.В. Вовка [3], О.М.Лукашевича [4], О.О. Стасюк [5] та ін., що збігаються з темою даного дослідження.

При розробці проблеми авторка використовувала названі та інші праці і визначила метою дослідження маловідомі аспекти розвитку родинних відносин, трансформації релігійності, моральності, обрядовості та традицій в житті українського селянства під впливом політики влади у 20-30-і рр.. ХХ ст..

У цілому, Україна в першій чверті ХХ ст. залишалась сільськогосподарською країною, і провідною в житті та побуті сільського населення була ідея формування української нації як нації землеробів, а це означає, що головною складовою селянського життя завжди була праця. Саме тому в основі багатьох моральних принципів селян полягала трудова етика з її повагою до праці, яка виступала необхідною умовою існування людини, роду, сім'ї. Землеробська праця селянина була не тільки процесом матеріального відтворення - вона складала основу духовного життя і в повному обсязі втілювала селянське світосприймання [6, 126].

Протиріччя викликало відношення до чужої власності. Моральні принципи вважали її недоторканою, і не дарма в більшості сіл хати взагалі не замикали. Вкрасти або привласнити чужу річ вважалось за гріх. Але з приходом нової влади, яка своїми діями знесилувала українське селянство і намагалася знищити будь-які приватновласницькі настрої, одвічні моральні засади стали розглядатися як ворожі, а моральними почали вважатись вчинки, що виступали на службі диктатури більшовиків. Заохочувалися різні засоби «розкуркулювання», за патріотизм видавалися донесення, стали нормою підкупи, поширювалися крадіжки, на яких люди стали дивитися з розумінням та не засуджувати односілчан.

Таким чином, у 20-30-рр. суспільна свідомість селянства поступово втрачала вікові християнські постулати «не вкради», добропорядність змінювалася на «класову пильність», і люди швидко зрозуміли, що «суспільне – означає нічиє».

Серед традиційних етичних цінностей народу було повага до старших, особливо до людей похилого віку, батьків та родичів. Їхній авторитет складався з величезного життєвого досвіду: життя, хазяйство та праця через покоління велися за традицією. І знання цих традицій були основою життя, точніше, виживання в складних умовах повсякдення. Важливим морально-етичним принципом було ставлення до життя людини, точніше, до її

душі, пов'язане із релігійними табу. Найстрашнішим гріхом християнина вважалось погубити людську душу, чужу чи свою. В умовах голоду 1932-1933 рр. селяни переступають через це табу, що виявилось в окремих випадках канібалізму. Про трансформації соціально-правових норм в українському селі свідчать масові самосуди та вбивства селян, не зважаючи навіть на те, що смерть людини без покаяння та відпущення гріхів гарантувала дорогу до пекла. В народній свідомості такі загальнолюдські цінності як покаяння, пробачення, страждання та смирення виступали в ролі християнських подвигів, слідуванням страждань Ісуса Христа в ім'я спокутування гріхів усього людства. Політика нової влади пропонувала селянам інші подвиги та жертви в ім'я світлого майбутнього: добровільно віддавати худобу та інвентар, збільшувати норми держзаготівель, боротися із «ворогами соціалістичної влади», знімати церковні дзвони на потреби індустріалізації. Традиції милосердя та подаяння, що раніше слугували запорукою благодійності і меценатства, тепер були спрямовані на здійснення великих державних планів.

Як відомо, у низці загальнолюдських цінностей завжди мала місце широко розповсюджена українська гостинність: подорожуючий або жебрак могли в кожній хаті знайти притулок та вечерю. В період радянських політико-економічних експериментів було деформовано обряди, ритуали та звичаї, пов'язані з вживанням їжі (пригощання гостей, приготування святково-релігійних страв, дотримання посту та ін..). Аналіз стану харчування сільських мешканців у доколгоспний період показує, що основній масі селян вистачало їжі, але вона була одноманітною. У структурі харчування не вистачало білків, їжі тваринного походження. Наприклад, енергетичні затрати тих, хто працював у полі, за день становили менш ніж 5000 ккал. Значно гіршим було у 1920-х рр. селянам, що належали до беззасівних та малозасівних категорій [7,9]. Взагалі, серед невпинно працюючого та голодного селянства було порушено систему повсякденного харчування, вилучення продуктів змінило якісний і кількісний склад їжі. Через часткову або повну відсутність харчів під загрозу було поставлено життя і здоров'я людини, сім'ї, народу.

Історичний досвід доводить, що в умовах родинного побуту, роботи, дозвілля формуються первинні ціннісні орієнтації та соціальні настанови нації, виточується самотутність і естетичне

багатство повсякденної культури. В галузі родинних відносин на селі найважливішими були стосунки між подружжям та між батьками й дітьми, зумовлені верховенством старших. Чоловік та дружина в народному, передусім, селянському житті, частіше за все будували свої відносини на діловому фундаменті: це був союз двох робітників із чітким розподілом праці та обов'язків – чоловік повинен годувати сім'ю, а дружина – займатися дітьми та домашнім господарством, допомагати робити у полі. Тобто в основі сімейної традиції лежали економічні підвалини і розрахунок. Як казали в народі: «Господарство тримає сім'ю». Слід зазначити, що українська родина не базувалась на жорстких патріархальних засадах. Особливу роль жінки (господині, радниці, помічниці) - матері у сім'ї, певною мірою, можна вважати пережитком матріархату. З початком індустріалізації жінки, позбавлені пайкових карток, змушені були залишати домашнє господарство і йти працювати на рівні з чоловіками, залучаючись, таким чином, до будівництва нового суспільства.

До кінця 20-х рр. в українському селі зберігався традиційний весільний обряд. Колективізація та голодомор внесли свої корективи в структуру обряду. Вінчання у церкві було заборонено, у багатьох селян взагалі не було весілля, тільки громадянська процедура розпису без святкових заходів, іноді молоді просто «сходилися» й жили разом. Тривалий час в народі такі шлюби не вважалися справжніми, а розлучення не допускалося церквою. Якщо на початку ХХ ст. рівень розлучень становив 0,5 на 1 тис. шлюбів, то вже в 20-ті роки – 1,7 на 1 тис. шлюбів [8, 61]. Підвищення рівня розлученості стало логічним результатом урбанізації способу життя та ускладнення практики поєднання соціальної та сімейної ролей жінки в рамках радянського сімейно-шлюбного законодавства.

Згідно із звичасвим правом сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній з'являлися діти. Початковими із сімейного циклу були обряди, пов'язані з народженням дитини та прилученням її до свого роду. Вони склалися із певних ритуалів та дій. Вже з кінця 20-х рр. більшість селян таких звичаїв при народженні дитини не дотримувалась, бо на це не вистачало грошей. Але, не зважаючи на сувору заборону, батьки все ж таки намагалися знайти священника і похрестити дитину, а через рік зробити пострижини. Доки існувала сім'я, влада батьків по відношенню

до своїх дітей була міцною та авторитетною; діти не могли одружитися без дозволу та благословення батьків.

У всі часи непохитною священною традицією в сімейній обрядовості був ритуал поховання. До тих пір, поки взимку 1932–1933 рр. Виснажені голодом, люди не почали вмирати один за одним, а то і цілими сім'ями. Тому більшість людей на селі не мала а ні засобів, а ні змоги і фізичних сил виконувати обряд так, як слідувало: селяни не справлялися з виготовленням трун, хоронили в скринях, ящиках, а іноді і зовсім без нічого [9, 15]. В кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. присутність священника при похованні заборонялось.

Оскільки релігійність, обрядовість, традиція були вагомими складовими сільської культури, комуністичні ідеологи поспішали перетворити культові заклади на селах на культосвітні. В колишніх церквах розташовувалися Дома культури, сільбуди, хати-читальні та клуби; штучно нав'язувався атеїзм, популяризувались нові свята (такі, наприклад, як День Інтернаціоналу), проводились антивеликодні заходи.

Отже, протягом 1920-х-1930-х рр. в українському селі залишались ментальні традиції, що були закріплені досвідом попередніх століть. Духовне життя українського селянина було міцно пов'язане з глибинними етико-моральними та культурними засадами національної повсякденності. Це пояснюється, по-перше, тим, що переважна частина селян жила за традиціями. По-друге, еволюція форм дозволяла в українській сім'ї історично відбуватися шляхом запровадження родинних традицій та свят; форми і методи сімейного дозвілля варіювались відповідно до всіх членів родини і були спрямовані на соціалізацію представників нових поколінь. По-третє, усе життя українського селянина, від самого народження, супроводжувалося різноманітними святами, обрядами та ритуалами, що продовжують існувати і у сучасному повсякденні як традиційні розваги народу.

Аналіз та узагальнення наведеного матеріалу свідчать про те, що народна етика, її ідеали, традиції та принципи становили зміст повсякденного життя українського селянства і являли собою позначки подальших кроків формування моделі майбутнього, пов'язаного з процесами «культурної революції» і національного відродження.

У подальшому авторка ставить за мету розглянути

актуальні питання взаємодії «старого» та «нового» повсякдення селян радянської України в контексті політики «коренізації».

Література

1. Удод О.А. Історія осягнення духовності / Олександр Андрійович Удод.- К.: Генеза, 2001 – 192 С. тощо.
2. Дровозюк С. І. Історіографія національно-культурного та духовного життя українського селянства 20-30-х рр. ХХ ст. : дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06 / Дровозюк Степан Іванович. - НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. - К., 2006. - 508 с. тощо.
3. Вовк О.В. Соціокультурні процеси в українському селі Лівобережжя в умовах радянської у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / Вовк Олександр Володимирович - К., 2009. - 246с. тощо. 4. Лукашевич О.М. Побут та дозвілля сільського населення України (1920 – 1930 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. М. Лукашевич. - Київ, 2006 – 17 с. тощо.
4. Стасюк О. О. Деформація традиційної культури українців в кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / О.О. Стасюк. – Київ, 2007. – 21 с. тощо.
5. Вовк О.В. Вказана праця. – С.126.
6. Лукашевич О.М. Вказана праця. – С.9.
7. Пономарев А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине: (Этносоциал. пробл.) / АН УССР. Ин-т искусствоведения, фольклора и этнографии им. Рьльського. - Киев: Наук. думка, 1989. - 317 с.
8. Стасюк О. О. Вказана праця. – С.15.

ЗАКОНОДАВСТВО ДРУГОГО ГЕТЬМАНАТУ – УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО

Довжук Ігор – д.і.н., проф., завідувач кафедри конституційного права та архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Золотар Степан – студент 2 курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Гетьманська адміністрація, визнавши де-факто весь масив попереднього законодавства, пішла шляхом вибіркового скасування насамперед тих актів, що суперечили соціально-економічним і політичним засадам Української держави.

Найбільш показова в цьому плані доля Закону про національно-персональну автономію, ухваленого Центральною Радою. Як відомо, гетьман виходив не з „національного“, а „територіального“ розуміння держави. У „Споминах“ П.Скоропадський пише: „У національному питанні вважав потрібним найсильніше підтримувати українські національні змагання, але не підтримувати в українцях особливої ненависті до Росії і не накидати силоміць української культури, знаючи, що для розвою всякої культури далеко більш корисний її повільний органічний зріст, ніж поверхове і примусове прищеплювання. Засвоєння українцями шовіністично-націоналістичних тенденцій я вважав з державного боку шкідливим, бажаючи натомість розвитку територіально-державницького патріотизму“ [1].

Звичайно, така позиція П.Скоропадського привела до того, що 9 липня 1918 р. Закон про національно-персональну автономію було скасовано, а відтак і передбачені ним три міністерства у справах росіян, поляків і євреїв.

Дія деяких інших актів припинялась у міру того, як приймалися відповідні закони Української держави. Так, 1 липня гетьман затвердив Закон про українське громадянство, остання стаття якого скасовувала закон про громадянство, ухвалений Центральною Радою 2-4 березня 1918 р. Крім того, офіційні роз'яснення з приводу чинності попереднього законодавства надходили й з боку відповідних відомств. Так, 16

травня Міністерство праці розповсюдило циркуляр „Про закони, циркуляри і розпорядження Російського Уряду і Центральної Ради” з повідомленням, що всі акти стосовно робітничого питання, „якщо вони не скасовані Урядом Української держави”, зберігають свою чинність[2].

Законодавча діяльність гетьманської адміністрації розпочалася з того, до чого Центральна Рада підійшла лише в останні тижні свого існування, – з визначення правових основ самого процесу законотворчості. Так, уже в „Законах про тимчасовий державний устрій України” у загальних рисах було окреслено його принципові засади, причому одразу ж декларувалося, що „Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі” (тобто бачимо тодішній варіант сучасного гасла „правової держави”). Тут же встановлювалися і правові основи законотворчого процесу: „Закони розробляються в кожному Міністерстві по належності і передаються на загальне обміркування Ради Міністрів. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передаються на ствердження Гетьманові”. Таким чином, міністрам надавалась можливість видавати розпорядження в розвитку і поясненні законів[3].

„Закони про тимчасовий державний устрій України” були зводом із семи актів: „Про гетьманську владу”, „Про Раду Міністрів і Міністрів”, „Про віру”, „Про права і обов’язки Українських Козаків і Громадян”, „Про закони”, „Про генеральний суд”, „Про фінансову Раду”. Цей комплект законів, терміново складених напередодні перевороту, протягом усього періоду існування Української Держави був її фактичною конституцією[4].

2 червня 1918 р. ці загальні положення набули подальшого розвитку в спеціальному акті – Законі «Про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, обговорення, затвердження їх та про форму і порядок оголошення законів». У цьому законі встановлено функції уряду в процесі законотворчості, керівництво яким покладалося на Державну канцелярію та особисто Державного секретаря. Саме він безпосередньо подавав законопроект на розгляд Ради Міністрів і, говорячи сучасною мовою, здійснював його експертизу.

Зазначимо, що деякі законодавчі проблеми лишилися поза межами цього закону й регламентувалися окремими актами. Так,

ще 20 травня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила постанову „Про повноваження Міністра шляхів у справах адміністративного законодавства та визначення його компетенції“, якою делегувала йому право приймати з деяких питань залізничного господарства постанови й розпорядження, „що мали обов’язкову силу закону“ [5].

За місяць до падіння гетьманства П.Скоропадський у своїй черговій „Грамоті до Українського народу“ від 22 жовтня 1918 р. встиг підбити підсумки законодавчої діяльності Української держави. Там, зокрема, зазначено, що „В області внутрішнього життя Наше правительство видало ряд законів, котрі кладуть основу для майбутньої державності України. Було видано закони про громадянство, про встановлення Державного Сенату, про заведення двох українських університетів, вироблено законопроект про встановлення Української Акадземії Наук і Мистецтв; видано було закони, що кладуть міцну основу створенню своєї армії й флота, поліпшено становище всіх працівників судового відомства, народних учителів і духовенства; видано закон про порядок виборів у земські і міські установи, заведено державний земельний банк і за цей час видано більше 400 інших законодавчих актів, метою котрих являлось упорядкування політичного й економічного життя України. Наслідки всіх заходів незабаром виявились у загальному підвищенні економічного і культурного добробуту краю, що являється головною запорукою тривалості самої держави“ . Посилання на „підвищення економічного й культурного добробуту“ тоді, коли в Українській державі вкрай загострилася соціально-політична ситуація, яскраво засвідчувало сумну тенденцію, початок якій поклала ще доба Центральної Ради – дальше поглиблення прірви між деклараціями (у т.ч. законодавчими) і реальністю.

Отже, складність правотворення гетьманської держави пояснюється кількома чинниками. По-перше, деякі попередні законодавчі акти Гетьманом були скасовані як такі, що суперечили соціально-політичним і економічним засадам Української Держави. Така доля спіткала, наприклад, досить суперечливий за своєю сутністю і несприйнятний значною частиною української спільноти Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію. По-друге, гетьманська адміністрація

вибірково застосовувала правові акти із законодавчої спадщини Російської імперії. Особливо це стосується законів кримінального і кримінально-виконавчого змісту, які досить ґрунтовно й активно почали розроблятися у Росії, починаючи з 60-х років XIX ст., під досить сильним впливом другої хвилі тюремних реформ у Європі.

Література

1. Скоропадський П. Спомини. – К., 1992. – С.84.
2. Законодательные акты Украинской державы 1918 года. – Апрель-июнь. – Одесса, 1918. – С.10.
3. Іванов В.М. Історія держави і права України: Навч. посібник. – К., 2007. – С.355.
4. Пиріг, Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: особливості законотворення (квітень–грудень 1918 року) // Архіви України. – 2010. – № 1. – С.76.
5. Законодательные акты Украинской державы 1918 года. – С.17.
6. Кудлай О.Б. Законотворча діяльність українських урядів доби Гетьманату Павла Скоропадського в галузі судочинства та реформування судової системи (за матеріалами часопису “Державний Вісник”) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 р. – К: Ін-т історії України НАН України, 2008. – № 3. – С.123-133.

СОЦІАЛЬНЕ ТА ПОБУТОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У 20-30-Х РР. ХХ СТ.

Дубровський Павло – аспірант кафедри всесвітньої історії та історії України, асистент кафедри туризму та готельного господарства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

У сучасному житті з його благами та технічними новинками сучасному студентству навіть важко уявити, що порівняно у недалекому минулому молоді доводилося досить важко не те що навчатися, а навіть жити. Але як не прикро такий факт мав місце у житті ВНЗ УРСР у 20-30-х рр. ХХ століття. Донедавна багато істориків висвітлювали лише часткове положення студентства у 20-30-х рр., акцентуючи увагу на державних реформах стосовно вищої освіти і майже не зачіпаючи становище студентства та умови існування молоді у гуртожитках. Становище студентства було не просто важким а подекуди навіть небезпечним для життя. Саме ці проблеми ми і взялися розглянути у даній статті. Досліджуючи літературу у котрій висвітлюється наша проблема, ми зуміли прослідити еволюцію знань котрих вчені з року в рік здобували все більше. Саме це напластування інформації дає змогу не лише вивчити але й проаналізувати дану проблему та зробити певні висновки.

У 2008 році була опублікована стаття Прилуцького В.І. [1] котра досить яскраво та чітко змальовувала положення студентської молоді в окреслений період. Під час написання статті автор користувався досить маловідомими архівними документами котрі стосувалися обраного періоду. Прилуцький простежив зміну кількості студентів у ВНЗ за роками, також простежив соціальний склад студентства, було також згадано про етнічне забарвлення студентів. Головний акцент автор робить саме на побутових умовах студентства, котрі були просто жахливими. Не зважаючи на те, що деяким студентам виплачувалися стипендії їй все одно не вистачало на нормальне життя. Більшість вела напівголодний спосіб життя. Автор досить яскраво та інформативно описує тяжку студентську долю, підтверджуючи кожне написане слово документально, що дає змогу зрозуміти справжню картину того часу зі слів свідків. Тому

праця Прилуцького являється досить цінним джерелом під час вивчення обраної теми.

Досить цінним джерелом для нашого дослідження послугувала монографія Рябченко О.Л. [2] котра була видана у Харкові у 2011 році. Ця праця присвячена студентству саме розгляданого нами періоду. Авторка зачіпає всі аспекти життя студентської молоді. Дуже цікаво та вичерпно авторка змальовує стосунки, що склалися між студентами та викладачами. Матеріальне забезпечення студентської молоді також розглядається у даній монографії. Описується труднощі молоді у зв'язку з нехваткою коштів на елементарні речі, спроби студентів заробити хоч якусь копійку та витратити її чи то на їжу, чи на підручники. Рябченко пише не лише про скрутне становище студентства, а й декілька разів згадує про студентські смерті котрі були зумовлені нелюдськими умовами існування у гуртожитках та відсутності достатньої матеріальної забезпеченості.

Деякими локальними питаннями з даної проблематики займалися такі дослідники як Лаврут О. [3], Рогова О. [4], Рябченко О. [5].

Навіть на сучасному етапі досить стисло розглянуті питання фінансування ВНЗ, котре надходило як від держави так і на добровільному рівні. Існують свідчення, що робилися добровільні матеріальні та продовольчі внески які могли робити приватні особи, для підтримання необхідного матеріального забезпечення молоді, та забезпечення процес навчання усім необхідним. Більш того добровільна матеріальна та продовольча допомога дуже цінувалася та робила добру славу установам та приватним особам котрі допомагали студентській молоді.

Мета нашого дослідження було поставлено вивчення соціального забезпечення та побутового становища студентської молоді УРСР 20-30-х рр. ХХ ст.

Згідно з метою нашого дослідження перед нами постають наступні завдання: дослідити та проаналізувати побутові умови студентів ВНЗ, та їх соціальне забезпечення.

Сучасний рівень життя дуже різко відрізняється від життя 20-30-х рр. Перші радянські десятиліття для України були не лише періодом переоцінки своїх поглядів та звичок, але й періодом важкого переорієнтування на нові ідеали та приклади.

Найлегше ця переорієнтація повинна була пройти серед молоді. Важливим був той факт, що знищувалося все буття до якого люди, у продовж багатьох століть звикли і тепер їм потрібно було вчитися жити заново.

З переходом до мирного життя аудиторії заповнила молодь надзвичайно строката у соціальному, політичному, віковому та інших відношеннях, для якої отримання вищої освіти було важливою умовою інтеграції до радянського суспільства. Далеко не однотипними були і стратегії поведінки окремих груп студентів тих років – співучасників, свідків і невільних заручників великих драм і повсякденних буднів. Владою було зроблено численні спроби щодо завоювання прихильності студентських мас до своєї політики як ззовні, так і з середини, оскільки більшовицькі лідери були схвильовані тією обставиною, що у вищій школі після остаточного встановлення радянської влади «залишилося лише студентство, що вміло «від усього ухилятися» та професура, що знала «як поводити себе» і при білих, і при червоних» [2].

Що ж стосовно умов життя студентства, то вони були жахливими. Молодь, яка слухаючи владу про те як добре житиметься студентам у гуртожитках ВНЗ котрі будуть забезпечені державою під час навчання усім необхідним, а потім будуть забезпечені роботою, кинулася вступати до вищої школи. Але згодом було зрозуміло, що обіцянки держави не відповідають дійсності. Згідно з «Положенням про соціальне забезпечення учнів в навчальних закладах професійної освіти», затвердженим РНК УСРР 6 грудня 1921 р., загальну виплату грошового, продовольчого й майнового постачання у всіх навчальних закладах було скасовано. Замість того соціальне забезпечення надавалося лише окремим категоріям студентів. Головним критерієм при цьому був класовий принцип. Більшість їх соціальним забезпеченням не користувалися [1].

Велика кількість студентської молоді була приречена на злидні. Голодне чи напівголодне існування не давало змогу нормально жити та навчатися. До того ж ситуація погіршувалася житловими та антисанітарними умовами. Справа у тому, що у кімнаті в котрій було 11 ліжок могло мешкати від 35-40 осіб, студентам не лише не вистачало ліжок, а навіть матраців та стільців. Крім того у більшості гуртожитків було відсутнє

опалення, електропостачання, водопровід та каналізація. У таких антисанітарних умовах досить стрімко почали розповсюджуватися інфекційні захворювання котрі не лікувалися належним чином через відсутніх все тих же відповідних санітарних умов. Не важко здогадатися, що навіть елементарної особистої гігієни було досить складно дотримуватися, що також збільшувало ризик різних захворювань.

Що ж стосується харчування, то теяк годували у студентських столових можна було назвати лише роздратуванням голоду. Там давали досить не смачний та некалорійний борщ та сухарі можливо компот чи чай, який студенти називали поміями. Але для деяких студентів це був єдиний спосіб поїсти хоча б раз у день. Окрім того щоб відвідати цей борщ треба було вистояти довжелезну чергу і не завжди вистачало всім бажаним. Тут треба враховувати ще одну особливість, у той час у сім'ях була, переважно, велика кількість дітей і тому студенту який покинув родину та поїхав навчатися в місто не доводилося розраховувати на допомогу з боку родини, і доводилося розраховувати лише на себе.

Досить скрутне становище у матеріальному сенсі змушувало студентську молодь шукати хоч якийсь заробіток. Хлопці переважно йшли у вантажники, а дівчата у няньки. Але це досить сильно підривало сили та здоров'я молоді, адже окрім голоду тепер додавалось ще й безсоння.

Постановою ВУЦВК від 5 грудня 1923 р. було встановлено стипендії для всіх без винятку студентів робітфаків і 8 тис. напівстипендій для студентів першого року навчання. Для учнів робітничих факультетів стипендія дорівнювала 8 крб., для студентів інститутів – 4 крб. [1].

Хоча тепер студенти забезпечувалися стипендіями, полегшення це не принесло, адже цих грошей не вистачало на елементарні потреби, не кажучи вже про придбання книжок та якісь культурні розваги.

У 1924 р. стипендію було збільшено до 25 крб., що трішечки полегшило становище, але повністю все одно не виправило становища.

Життя переважної більшості студентів не було легким і безтурботним, оскільки державне забезпечення протягом досліджуваного періоду залишалось надзвичайно мізерним.

Та й передбачалося воно лише для «своїх». Відсутність сприятливих умов для життя негативно відбивалася на рівні та якості засвоєння навчального матеріалу, на інтелектуальному, культурному і духовному рівні майбутніх фахівців. З іншого боку, вражає той факт, що злиденна повсякденність не стала суттєвою перешкодою на шляху отримання освіти для багатьох молодих людей, які самостійно турбувалися про хліб насущний, гартувалися у злиднях, були витривалими і стійко перенесли всілякі незгоди на своєму шляху, забезпечивши тим самим реалізацію мінімальними економічними розрахунками грандіозного плану більшовиків з реорганізації й «завоювання» вищої школи [3].

Щодо навчальної підготовки, то студентство являло собою три основних групи. Перша – ті, які вступили до вишу після дореволюційної школи до 1921 р. Друга – ті, які вступили до інституту після прискореної підготовки з робфаків. Третя – молодь, котра закінчила радянську профшколу [4].

Що стосується одягу, то студентам рекомендувалося одягати брюки лише у дні революційних свят і завжди мати з собою голку, нитку та інші предмети домашнього господарства, щоб у потрібну хвилину надати собі першу допомогу, оскільки постулат про те, що матерія не знищується, а лише змінює свою форму дуже погано втішить, якщо ваші брюки розповзлися на сотні шматочків. «Здається нічого не відбулося – брюки лише отримали іншу форму, але настрої у студента обов'язково пропаде» [5].

Отже, як ми можемо побачити з усього вище написаного, доля студентства перших радянських десятиліть була досить важкою, а по декуди й небезпечною. Скрутне матеріальне, соціальне та побутове становище ніби випробовувало на міцність студентську молодь. Але найцікавіший факт той, що навіть не дивлячись на досить важку студентську долю, молодь прагнула вчитися і досягати нових вершин і їй це вдавалося досить добре хоча і не дуже легко.

Література

1. Прилуцький В. Матеріально-побутові умови життя студентства радянської України 1920-х рр. // Український історичний журнал. – К., 2008 – № 3. – С. 86-101.
2. Рябченко О. Студенти радянської України 1920-1930-х

- років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія/О.Рябченко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 456 с.
3. Лаврут О. Організація харчування студентів УСРР у 20-ті роки ХХ ст. // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – К., 2010. – Випуск 32 – С. 68-76.
  4. Рогова О. Технологія організації самостійної роботи студентів // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічна технологія на сучасному етапі». – Луцьк: Видання педагогічного інституту, 1995. – С. 15-17.
  5. Рябченко О. Реконструкція студентської повсякденності 1920-х років: джерельні пріоритети // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2008. – Вип.19. – С. 378-392.
  6. Рябченко О. Назв. праця.
  7. Прилуцький В. Назв. праця.
  8. Прилуцький В. Назв. праця.
  9. Лаврут О. Назв. праця.
  10. Рогова О. Назв. праця.
  11. Рябченко О. Назв. праця.

**НАЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ
ДНІПРА НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)**

Захарків Максим – к.і.н., доц., доцент кафедри світової філософії та теології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Проблема національного складу населення особливо гостро постає перед нами, коли в українському суспільстві та політикумі активно використовується так зване „мовне питання”, питання національної приналежності громадян та питання національної самосвідомості. У Лівобережній Україні ця проблема, завдяки особливостям історичного розвитку, набуває неабиякого значення і потребує зваженого, неупередженого вирішення з урахуванням досвіду минулого.

У Лівобережній Україні національна структура формувалась протягом століть під впливом соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. Кожна з націй приносила сюди частку своєї культури, традицій, ментальності. До другої половини ХІХ ст. у регіоні склалося стійке національне співвідношення населення. Процес заселення територій Наддніпрянщини по губерніях мав деякі особливості. Так, наприклад, для Харківщини був характерний значно більший відсоток росіян. Однак українці завжди складали більшість населення всіх губерній регіону.

Дані щодо національної структури населення Лівобережжя містяться в матеріалах ІХ (1850) та Х (1857) ревізій, у роботах П.Кепшена, А.Тройницького [1], К.Залесского [2], Д.І.Багалія і Д.П.Міллера [3], значну інформацію можна почерпнути з історико-статистичних описів, календарів, оглядів, нарисів, щорічників, пам’ятних книг губерній та епархій [1]. Дослідженням цієї проблематики у радянський період займаються А.Г.Рашин [6], В.К. Яцунський [7], В.М.Кабузан [8], деякі оброблені й узагальнені статистичні дані ми можемо отримати з видатної колективної праці радянських науковців „Історія міст і сіл Української РСР” [9]. У пострадянські часи цього питання торкалися Н.А.Шип [10], Г.В.Касьянов [11]. Останнім

часом проблемі національної самосвідомості приділяється багато уваги. Так, цю проблему висвітлює С.Єкельчик [12], Я.Грицак [13], монографія "Українське питання" в Російській імперії (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) [14]. Потрібно зауважити, що ревізії враховували лише чоловіче населення, облік проводився по окремих групах занять населення, що не може дати повної об'єктивної картини. Земські статистики при обліку населення, як правило не звертали уваги на його національний склад. Це значною мірою ускладнює вивчення національної структури, але існують окремі дані губернських комітетів, поліції, одноденних обліків населення міст, за допомогою яких ми спробуємо проаналізувати національний склад населення Харківської губернії з середини 60-х і до кінця 90-х рр. ХІХ ст.

Найбільшу частину населення України, в тому числі і Лівобережної, становило слов'янське населення: українці, росіяни та білоруси. В ХІХ ст. вони в силу історичних, географічних та інших причин мали специфічні назви: росіяни - великороси, українці - малороси, білоруси - литвини.

Так, на території Харківщини з моменту заселення українці складала більшість. Росіяни, що з'явилися на території майбутньої Харківської губернії, були розкольники, військовослужбовці, а згодом - міщани, ремісники, поміщики тощо. [15, 14]. Під час утворення військових поселень росіяни переселялися в регіон цілими поселеннями. Але великоросійське заселення Харківщини, як відмічає Д.Багалій, було незначним в порівнянні з українським: „теперішня Харківська губернія по своєму історико-етнографічному складу являється українською і являє з себе органічну частину території України, а її населення таку ж частину українського народу” [16, 23].

Протягом другої половини ХІХ ст. у Харківській губернії, як і в інших губерніях Лівобережжя, українці складала більшість населення. Так, на 1 січня 1863 р. в губернії проживало 1274711 українців, що становило 91,5 % населення губернії. Найбільше українців було в Ізюмському, Сумському та Харківському повітах. Найменше в Зміївському, Богодухівському, Вовчанському [4, 124 - 131]. Проте відсоткова доля українців в повітах Харківщини найбільшою була в Валківському, Лебединському, Ізюмському, а найменшою в Харківському. Причому це найменший показник

в цілому по повітах губернії, оскільки середній становить 93,5 % від населення регіону.

Російське населення переважало в повітах, територія яких заселялася ще з XVII ст. військовослужбовцями з Росії, і які були колись центрами найбільш сильних Слобідських полків, а в XIX ст. почали активніше розвиватися у промисловому відношенні. Так, найбільше їх проживали в Харківському повіті – 37,7 %, найменше в Валківському – 0,55 %. На Харківщині в цей період проживало 115649 росіян, що складало 8,3 %. [4, 124 – 131]

Маємо цікавий матеріал щодо населення Харкова, який міститься в проведеному у 1879 р. одноденному переписі населення. Тут вперше була зроблена спроба виявити належність харків'ян до різних національностей за ознакою рідної мови. Дані свідчать, що 60,2 % населення міста (61529 чол.) визнали рідною російську мову і лише 29,21 % – українську (29673 чол.). Білоруси (971 чол.) становили незначний відсоток населення міста – 0,95 %. [5, 152] Але слушною буде думка, що ці дані не слід вважати за абсолютний кількісний склад росіян, українців та білорусів у місті. Адже при переписі йшлося не про національний склад населення міста, а про визнання належності до російської, української та інших мов, ймовірно значна частина українців, мала назвати своєю рідною мовою російську.

Наприкінці 80-х рр. з підвищенням темпів капіталістичного виробництва і товарно-грошових відносин, відкриттям сучасних підприємств в місті відбувався значний приплив населення в Харків. Маємо такі дані: з 1879 до 1886 р. число росіян зросло з 61529 чол. до 103065 чол., українців з 29673 чол. до 49909 чол., білорусів з 921 чол. до 1698 чол. обох статей. Отже, в 70 – 80-х рр. Відбулось зростання російського населення в Харкові в 1,67 разів, українців в 1,7 рази, білорусів в 1,84 рази. Проте у порівнянні з даними 1879 р. відсоток українців і росіян мало змінився, лише відсоток білорусів дещо збільшився. В місті Харкові при розподілі за рідними мовами росіяни становили 60,3 %, українці – 29,2 %, а білоруси близько 1 % населення. [17, 36] Більшість заробітчан становили росіяни з сусідніх російських губерній. Наприкінці XIX ст. в Харкові як і в цілому по губернії, збільшувалась не тільки абсолютна кількість населення, а й пропорційно змінювалась його національна структура.

Дослідження проблеми ускладнюється тим, що статистика

XIX ст. не звертала особливої уваги на національну структуру губерній України, особливу цінність мають матеріали перепису населення Російської імперії 1897 р., де було зібрано дані не тільки з чисельності, соціальної структури, а й з національного складу населення. Щоправда у програмі перепису не ставилось конкретне питання щодо національної приналежності, а, як і раніше, з'ясовувалась лише належність до рідної мови. Між тим це єдине джерело кінця XIX ст., що містить дані національної структури лівобережних губерній.

За даними перепису 1897 р., українці та росіяни, як і раніше, складали основну частину населення Харківської губернії: відповідно 80,6 % (2009411 чол.) і 17,6 % (440936 чол.) [15, 14]. У містах проживало 9,95 % українців (198774 чол.), 32,9 % росіян (145504 чол.), а в повітах відповідно 90 % та 67,1 %. Як і в попередні роки, найбільше українців мешкало в Стародубському повіті – 14,9 % від загальної кількості українців; найменше у Вовчанському – 5,2 % від числа українців в губернії. Потрібно зауважити, що по всіх повітах Харківщини зберігалась кількісна перевага українців над росіянами, між тим в деяких містах переважали росіяни. Так, наприклад, в Харкові всього в 1897 р. проживало 173989 чол. обох статей, в тому числі росіяни становило 63,17%, а українці 25,9% [15, 208].

Високий відсоток російськомовного населення в місті можна пояснити тим, що частина молодого покоління харків'ян, особливо та, що навчалась, визнала рідною мовою російську, хоча за належністю це могли бути українці, білоруси, євреї та інші. Крім того, для Харкова, особливо в кінці XIX ст., була характерна активна міграція, особливо населення, що займалося торгівлею.

Обрусіння населення Харкова було обумовлено як особливістю заселення краю, так і стрімким розвитком, особливо наприкінці XIX ст., економіки, торгівлі, збільшення освітніх та культурних закладів. Це приваблювало населення з інших українських та російських губерній. Щодо білорусів, то вони на Харківщині, за даними перепису, мали незначний відсоток – 0,41 % (10258 чол.), менша їх частина проживала у містах губернії – 7,3 %, а більша – 92,7 % в повітах. [15, 106 – 123] Отже, наприкінці XIX ст., як і раніше, значну частину населення Харківської губернії складали українці, як корінне населення та росіяни, які разом становили 98,31 % мешканців Харківщини (2450347 чол.).

Підводячи підсумок аналізу основних національних груп Харківської губернії в другій половині XIX ст., слід відмітити, що на її території, як і в цілому на Лівобережжі, переважали українці. Національна структура регіону була складною: в межах однієї губернії по окремих повітах і навіть містах спостерігалась перевага різних національних груп населення; відсоток українців Харківської губернії до кінця XIX ст. скоротився (у 60 ті рр. він становив 91,5 % усього населення губернії, в кінці століття – 80,2 %), а відсоток росіян збільшився з 12,3 % до 17,6 %. Причини таких змін були пов'язані, по-перше, з стрімким динамічним розвитком економічної та соціальної структури краю; по-друге, з процесом асиміляції з російським населення в регіоні (насамперед в самому Харкові); по-третє, зі складними міграційними процесами.

На нашу думку, доцільно було б більш ретельно простежити вплив міграційних процесів на зміни у національному складі населення; проаналізувати сфери зайнятості населення у економічній мережі регіону та окремо розглянути становище національних меншин Харківщини.

Література

1. Кешпен П. Девятая ревизия. Исследования о числе жителей в России. – СПб.: Тип. АН, 1857. – 296 с.; Тройницкий А. Крепостное население в России по 10-й народной переписи. – СПб.: Карла Вульфа, 1861. – 92 с.; Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Х.: Университетская тип., 1858. – Отд. 4. – 336 с.; Материалы для статистико-экономического описания Харьковского уезда. – Х.: Тип.губ. правления, 1884. – Вып. 1. – 283 с.
2. Залесский К. Очерк природы и населения Харьковской губернии. – Х.: Тип. М.Х.Сергеева, 1915. – 19 с.
3. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905 гг.): В 2-х т. – Х.: Тип. и лит. М.Зильберберга, 1912. – Т.2. – 975 с.
4. Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 г. – Х.: Университетская тип., 1863. – 340 с.;
5. Харьковский календарь на 1883 г. – Х.: Тип.-лит. К.П.Счасни, 1882. – 667 с.;
6. Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1811 - 1913). Статистические очерки. – М.: Госстатиздат, 1956. – 351 с.
7. Яцунский В.К. Изменение численности говорящих на

- главнейших языках мира и роль этих языков в общении между народами (XVIII - XX вв.). – М.: Наука, 1962. – 127 с.
8. Кабузан В.М. Изменение в размещении населения России в XVIII – первой половине XIX вв. – М.: Наука, 1971. – 188 с.
  9. Історія міст і сіл Української РСР: Харківська обл. – К.: УРЕ АН УРСР, 1966. – 1085 с.
  10. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк. – К.: Наукова думка, 1991. – 169 с.
  11. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX ст.: Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 172 с.
  12. Єсельчик С. Пробудження нації. До концепції історії української нації XIX – XX століття. // Навч.посібн. – Мельбурн, 1994
  13. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної нації XIX – XX століття // Навч.посібн. – К, 1996
  14. „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). / В 3-х ч. / Відп.ред. Сарбей В.Г. – К., 1999
  15. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Харьковская губерния. – СПб.: Тип. Э.Л.Пороховщиковой, 1904. – Т. 46. – С. 14.
  16. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Х.: Основа, 1990. – 156 с.
  17. Гусев А.А. Харьков. Его прошлое и настоящее. – Х.: Тип. Дарре, 1902. – 260 с.

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЙТРАЛІТЕТУ ШВЕЙЦАРСЬКОЇ КОНФЕДЕРАЦІЇ У 1939-1945 РР.

Золотар Степан – студент 2 курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Сатицька Олена – к.і.н., доц., доцент кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Швейцарія – країна, що відома завдяки своїй політиці військового та політичного нейтралітету ще з давніх часів. Швейцарці кажуть, що їх нейтралітет «відрізняється трьома основними властивостями – він покладається сам на себе, постійний і озброєний [1]».

На початку Другої Світової війни у Європі на своїй нейтральності наголошували шість країн: Швейцарія, Іспанія, Ліхтенштейн, Швеція, Бельгія та Нідерланди.

Останні дві країни, не зважаючи на проголошену політику нейтралітету, все ж були окуповані нацистською Німеччиною. Позиція Швеції базувалась на тому, що її територією був дозволений транзит німецької зброї та військовослужбовців. На Ліхтенштейн, фактично, ніхто не посягнув. З початком війни, 4 вересня 1939 р. генералісимус Франко видав декрет про нейтральний стан Іспанії в війні. Випадок Швейцарії виходив за межі поняття «нейтральність», бо швейцарські політики надавали допомогу військовим діям деяких ворогуючих країн.

Одразу після нападу Німеччини на Польщу, 2 вересня 1939 р. у Швейцарії була оголошена мобілізація. Вже за дві доби було мобілізовано 430 тисяч осіб (що складало приблизно 20% від боєздатного населення) [2]. Це стало можливим завдяки Анрі Гізану, який був призначений 28 серпня 1939 р. четвертим за всю історію та останнім генералом швейцарської армії [3, с. 66].

28 серпня 1939 р., за три дні до війни, у розпорядженні військово-повітряних сил Швейцарії було тільки 86 винищувачів та 121 одиниця літаків-розвідників і штурмовиків [4]; армія мала всього три армійські корпуси (потім їх кількість збільшили до п'яти) та одну окрему дивізію – всього 10 піхотних дивізій і кілька інших підрозділів. У танкових військах вермахт також мав

повну перевагу: в армії Швейцарії було близько трьох десятків танків, що не складало навіть батальйону. Війська ППО склали 8 батальйонів та мали 44 автоматичні та зенітні гармати, до кінця року їх кількість збільшили приблизно до 150 одиниць [5]. Командування розуміло, що стримати удар вермахту такими силами неможливо, тому був розроблений особливий оборонний план, що зводив до мінімуму перевагу німецької армії в техніці та авіації, які не можна було ефективно використовувати у високогірних умовах.

Отже, обраний на посаду генерала, Анрі Гізан 12 липня 1940 р. представив публіці свою оборонну концепцію – «Réduit Suisse». Її основна ідея полягала в тому, що Швейцарія стає країною «озброєного нейтралітету», який має забезпечуватися, по-перше, за рахунок вище зазначеного устрою збройних сил, а по-друге, за рахунок укріплень, що розташовувались у Альпах, – редутів, завдяки яким концепція і отримала свою назву, бункерів, ліній оборони тощо.

Після свого призначення, проведення мобілізації та оголошення концепції «Réduit Suisse», генерал Гізан почав будівництво другої хвилі укріплень на кордонах таким доволі незвичним для ХХ ст. способом. А вже у 1942 р. Швейцарію сміливо можна було назвати найбільш укріпленою країною Європи з точки зору розвитку тогочасної оборони [6, с. 152-153]. У роки найбільшої могутності та масштабності, мережа редутів нараховувала більше, ніж 50 укріплень, що знаходились у скелях, печерах або безпосередньо в глибині гірських масивів Санкт-Моріца, Готтхарда і Гларуса. У горах також будувалися основні армійські склади, об'єкти протиповітряної оборони тощо.

Одним з аспектів «Réduit Suisse» було й те, що, у випадку нападу, всі збройні сили (які, як було зазначено вище, складались з усього боєздатного населення) мобілізувались та заступали на службу безпосередньо у конкретній цитаделі. Втім, і тут проявилася особливість Гельвеції – чоловіче населення було ніби й призване до діючої армії, але продовжувало при цьому працювати на заводах, в офісах чи фермерських господарствах. Справжню бойову службу несли тільки мобільні бойові загони в прикордонних районах і в горах.

Отже, після 1940 р. Гітлер міг би перетнути кордон країни у будь-якому місці, без бою окупувати густонаселені території –

Базель, Цюріх, Берн, Женева та сільську місцевість – і незалежна Швейцарія перетворилася б на скупчення засніжених бункерів у високих Альпах.

Ці фортифікаційні будівлі існують до цих пір – велика частина бункерів, як раніше, належить армії, від інших вона відмовилася, закривши, продавши або передавши їх на мирні цілі. Генерал Анрі Гізан до кінця життя був упевнений, що «Національний редут» став головною складовою політики самозахисту країни під час Другої Світової війни, завдяки якій та обійшла Швейцарію стороною. Вважали так і швейцарці – у післявоєнні десятиліття в країні встановився справжній «культ особистості» генерала.

Успіх оборони та недоторканість території Гельвеції у Другій Світовій війні складалася з багатьох чинників, не останнє місце серед яких займала мережа фортифікаційних укріплень на кордонах країни, бо автор оборонної концепції Анрі Гізан воювати не збирався, а винайшов власну тактику «пересиджування конфліктів», яку згодом деякі дослідники розглядали як зраду по відношенню до інших країн.

Відповідно до цієї концепції, завданням збройних сил Швейцарії була не оборона кордонів країни, а створення умов, за яких окупація Швейцарії представлялася б противнику занадто дорогим і навіть не маючим сенсу заходом. З цією метою лінія оборони заздалегідь переносилася з рівнин в гори, де спішно будувалися численні фортифікаційні споруди, здатні протистояти піхоті і танкам противника. Гірські дороги і тунелі мінувалися і готувалися до вибухів. Командуванню та особовому складу всіх частин і підрозділів наказувалося з моменту початку бойових дій обороняти свої ділянки, не зважаючи на будь-які накази про припинення опору. По ходу просування ворога армія відходила б в гори, а інфраструктура повністю знищувалася. Таким чином, будь-який агресор, який би вторгся в країну, зіткнувся б із необхідністю встановлення контролю над великими гірськими районами з повністю зруйнованою інфраструктурою, де б тримали оборону численні добре оснащені напівпартизанські формування.

Отже, коли у 1940 р. держави Осі повністю оточили Швейцарію, її оборона стала базуватися на стратегічному припущенні, що основні міста і промислові райони не вдасться

захистити від німецького наступу. Тому оборонні сили концентрувалися в альпійських фортецях, куди була відтягнута значна частина швейцарської армії. Відведення армії від кордонів і ставка на гірські укріплення стали оборонної стратегією, абсолютно незвичною на тлі наступальної стратегії воюючих країн, таких, як Німеччина і Радянський Союз, котрі, навпаки, підводили свої війська якомога ближче до кордонів і атакували супротивника.

З тактико-стратегічних позицій система «Національний редут» була надзвичайно вдалим варіантом оборонної стратегії у досліджуваний період. Доцільне використання сприятливих для оборони топографічних умов місцевості, екстраординарне застосування середньовічних оборонних технологій у машинний період війни (з огляду на способи організації ведення війни), психологічний вплив мережі «Réduit Suisse» як на місцеве населення, так і на агресорів, на рівні з політичними та економічними аспектами забезпечили Швейцарії збереження її територіальної цілісності та нейтральності у роки Другої Світової війни. З війни, якщо так можна сказати, Конфедерація вийшла зі стабільною та сильною економікою, стабільним держапаратом та з мінімальними втратами з боку мирного населення (здебільшого загибель жителів відбувалася через бомбардування союзною авіацією кордонів Швейцарії та Німеччини).

Особливістю мережі «Національний редут» було саме те, що німецька військова стратегія, структура німецької армії, форми її організації, озброєння, звичні для ХХ ст. форми та способи ведення війни тощо не були пристосовані для ведення ефективних бойових дій в умовах фортифікаційної ланцюгової оборони.

Майбутнє цих укріплень виглядає неясним. Серед громадян Швейцарії з'являються пропозиції про їх ліквідацію через застарілість та неефективність можливого застосування у сучасних умовах.

Література

1. Swiss Neutrality: Definition and characteristics [Electronic resource] // Access mode: www.eda.admin.ch/sub_dipl/e/home/thema/intl - Last access: 2014. – Title from the screen.
2. History of Switzerland. Switzerland's Role in World War II. [Electronic resource] // Access mode: <http://history-switzerland>.

- geschichte-schweiz.ch/switzerland-second-world-war-ii.html - Last access: 2014. - Title from the screen.
3. The Parliamentary Services. Resultate der Wahlen des Bundesrats, der Bundeskanzler und des Generals. [Electronic resource] // Access mode: <http://www.parlament.ch/d/wahlen-abstimmungen/wahlen-im-parlament/bundesratswahlen/Documents/wa-br-wahlresultate.pdf>. - 86 с. - Last access: 2014. - Title from the screen.
  4. Der Sperber vom Gofesberg [Text] // Migros Magasin. - 27 April, 2009. - № 18. - P.20-21.
  5. Швейцария в планах Третьего рейха [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://topwar.ru/5376-shveycariya-v-planah-tretego-reyha.html>. - Назва з екрана.
  6. Kauffmann, J.E. Fortress Europe: European Fortifications of World War II [Text] / Kauffmann, J.E., Jurga, R.M. - Cambridge: Da Capo Press. - 1999. - 430 p.

ФАШИСТСЬКІ ДИКТАТУРИ ЄВРОПИ ТА РИМСЬКА ЦЕРКВА: ЗАСАДИ ПРАВОВІДНОСИН

Золотар Степан – студент 2 курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Сатицька Олена – к.і.н., доц., доцент кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Суспільні перетворення 20-х рр. ХХ ст. спричинили появу низки праворадикальних націоналістичних диктатур, які пізніше в історіографії отримали назву «фашистських» - на честь політичної організації «Фаши Італіяні ді комбатіменто» - «Італійський союз боротьби», яку очолював італійський диктатор Беніто Муссоліні.

До фашистських прийнято відносити низку політичних режимів, але найбільш впливовими та тими, що протримались у владі достатній для суспільних перетворень час, можна назвати лише три з них:

- Диктатура Беніто Муссоліні в Італії у 1929-1943 рр. – власне, фашистський режим.
- Диктатура Адольфа Гітлера у Німеччині у 1933-1945 рр. – націонал-соціалізм.
- Диктатура Франциско Франко Баамонде в Іспанії у 1936 (1939)-1975 рр. – до 1953 – фалангізм, після укладення у 1953 р. Конкордату – націонал-католицизм.

Метою дослідження є аналіз відносин Римо-Католицької Церкви з названими державами, її вплив та вплив релігії загалом на сфери суспільного життя.

27 жовтня 1922 р. пройшов загальновідомий Марш на Рим членів та прихильників Націонал-фашистської партії, а вже 30 жовтня був сформований фашистський кабінет міністрів під керівництвом Б. Муссоліні. Хоча Муссоліні, як стверджує В. Ленін у своїх листах до соратників, і був прихильником комуністичних ідей, та навіть до Першої Світової війни був членом Італійської соціалістичної партії, для укріплення своєї позиції у владі прагнув досягнути добрих відносин з Римо-Католицькою Церквою. Варто зазначити, що між Королівством

Італія та Папським Престолом мав місце конфлікт, що дістав назву «Римське питання», та полягав в тому, що королівство ще у 1871 р. анексувало Папську область та курія не мала з тих часів контрольованої нею території. Також Муссоліні, для того, щоб майбутні покоління виростили відданими фашистами, мав за мету контроль за сферою освіти. Церква прагнула того самого.

Задля вирішення всіх цих питань, 1926 р. були розпочаті переговори між Урядом Італії та Римською курією, а за їх результатами у 1929 р. були підписані Латеранські угоди. Ці угоди регулювали відносини Церкви з державою. Перша їх стаття передбачала виплату Італією компенсації Святому Престолу за анексію Папської області у розмірі 750 мільйонів італійських лір.

Згідно Конкордату, що додавався до угод, Католицька релігія визнавалася єдиною державною релігією Італії, встановлювався світський суверенітет Святого Престолу та йому виділялося 105 акрів римської землі для створення міста Ватикану – нової Папської держави. У питаннях освіти створювались умови паритету держави та Церкви, з'являлись курси релігійної освіти у початкових та середніх школах. За результатами Латеранських угод закріплювалась підтримка католицизму на державному рівні, а Римська курія, як впливовий суспільний інститут, підтримувала режим Муссоліні.

Але у 1938 р., коли Муссоліні видав «Статут рас», який забороняв євреям займати майже всі посади в країні, як то держслужба, банки, страхові компанії, etc. Вони не могли бути членами НФП та одружуватися на італійцях не-євреях. Це обурило Святий Престол та Папа Пій XI надіслав Муссоліні ноту протесту, чим, фактично, припинив підтримку фашистського режиму Римо-Католицькою Церквою.

З призначенням Адольфа Гітлера 30 січня 1933 р. рейхсканцлером Німеччини, ця парламентська республіка фактично перейшла під владу Націонал-соціалістичної робітничої партії. 23 березня 1933 р., після підпалу Рейхстагу, Гітлеру були надані «надзвичайні повноваження», які тільки закріпили його владну позицію та оголосили його одноосібним диктатором. Президент Гінденбург втратив будь-який вплив на всі державницькі процеси.

Під час своєї промови у Рейхстазі 23 березня Гітлер наголосив на тому, що він гарантує дотримуватись прав християнських

церков, бо вони є «важливою частиною душі німецького народу».

Було розпочато перемовини з Римо-Католицькою Церквою, та вже 20 липня 1933 р. був підписаний Конкордат між Папою Римським та Німецькою державою.

Згідно Конкордату Німеччина декларувала свободу Церкви у вирішенні внутрішніх питань, надавала широкі можливості для католицької освіти, розширювала сферу застосування церковного шлюбу, дозволяла священикам служити в державних госпіталах, в'язницях і схожих державних установах. У свою чергу, важливою поступкою з боку Церкви був розпуск католицьких політичних організацій і заборона священнослужителям вступати в такі організації.

При цьому багато католицьких діячів, в тому числі, ймовірно, й сам Папа Пій XI, розуміли, що укладення Конкордату було «угодою з дияволом», оскільки нацистська ідеологія була антиклерикальною по суті і суперечила принципам християнства. Проте Конкордат розглядався як захисний захід напередодні майбутніх репресій і менше зло у порівнянні з часами Культуркампфу – програми, що провадилася канцлером Німецького рейху Отто фон Бісмарком у 70-90 рр. XIX ст. та нівелювала суспільну роль Церкви.

Уже в перший тиждень після підписання Конкордату нацисти почали проводити політику, яка була прямим порушенням угоди. Вже 25 липня був прийнятий закон про примусову стерилізацію, що викликав обурення Церкви. Пізніше нацисти репресували безліч священиків і католицьких громадських діячів, закрили безліч організацій і журналів.

Нарешті, 10 березня 1937 Пій XI остаточно втратив ілюзії щодо природи нацистського режиму та опублікував енцикліку *Mit brennender Sorge*, яка критикувала нацизм. Таким чином, взаємодія Римо-Католицької Церкви та гітлерівської Німеччини закінчилась ще до початку Другої Світової війни, тому що церковні діячі завчасно побачили яких втрат для людства принести нацистська ідеологія.

Іспанська фаланга традиціоналістів та хунт націонал-синдикалістського наступу на чолі з Франциско Франко здобула перемогу у іспанській Громадянській війні 1 квітня 1939 р. Традиційно, між Іспанією та Святим Престолом існували дуже тісні стосунки. Для цього можна навести приклад Святої

Інквізиції, чия діяльність у Іспанії була найбільш показовою та досліджуваною. Франко, що певною мірою був традиціоналістом, відкидав релігійну політику Другої Іспанської Республіки та брав курс на покращення відносин між Іспанією та Ватиканом. Слід зазначити, що на момент приходу Франко до влади, Церква вже засудила діяльність двох режимів – італійського фашизму та німецького націонал соціалізму, які, втім, надавали фалангістам чималу підтримку.

Вже у перші роки правління Франко надав Церкві дуже широких повноважень у регулювання суспільного життя, хоча формально це й не було закріплено. Церква контролювала освіту та історико-культурне виховання молоді, тому що, на думку іспанського уряду, була єдиною інституцією, що мала достатньо значний вплив на суспільство. Також, повернення до старих традицій, які відкидалися республіканцями, спричинили до підвищення рівня народної довіри до франкістської влади. Також, неучасть Іспанії у війні та відсутність широкомасштабних репресій (пригнічування комуністів Церквою майже не засуджувалося, через їх антиклерикальні погляди) призвели до того, що у 40-х роках положення Римо-Католицької Церкви в Іспанії закріпилося ще більше, а, разом з ним, і положення Франко у владі.

27 серпня 1953 року між Папою Римським та Урядом Іспанії в особі генералісімуса Франциско Франко Баамонде був підписаний Конкордат, який регулював становище Святого Престолу на теренах Іспанії. Слід зазначити, що подібний документ було підписано ще у 1851 р., але республіканська влада вважала належним його відмінити.

Новий документ гарантував повне визнання Церквою влади Франко в Іспанії. Водночас, він підтвердив конфесійний характер іспанської держави; громадська практика інших релігій не дозволялась. Угода була більш вигідна Ватикану, ніж Франко, тому що вона включала заходи, які значно збільшували незалежність Церкви в іспанському суспільному житті. Конкордат слугував, проте, для узаконення режиму в очах багатьох іспанців, і це зіграло велику роль у зміцненні володіння Франко над країною та у припиненні міжнародної ізоляції Іспанії, що потягнуло за собою розвиток зовнішніх зносин країни та її вступ в ООН.

Після смерті Франко, Конституція Іспанії 1978 р. закріпила свободу віросповідання та встановила «аконфесійність», на противагу «світському» устрою Другої республіки та конфесійності за часів диктатури Франко. Втім, варто відзначити, що перші зміни до існуючих принципів Конкордату, були внесені шляхом окремої угоди ще у 1976 р. Вони стосувалися порядку призначення вищих релігійних чинів, що раніше залежало лише від генералісімуса Франко. Згодом, у 1979 р., ще чотирма угодами були внесені остаточні зміни до інших сфер Конкордату, доповненого згодом у 1994 р. Наразі, в Іспанії існує Конкордатний режим на базі шести тематичних угод.

Німецький Конкордат 1933 р. і донині залишається в силі, як, власне, і Латеранські угоди. Але, слід зазначити, що Латеранські угоди протягом всього часу їх існування, актуалізувалися та приводилися у відповідність до італійського законодавства, а зміни в німецький Конкордат не вносилися з самого моменту його прийняття та, на теперішній час, деякі його норми суперечать законодавству ФРН.

Можна зробити висновок, що кожен з фашистських режимів мав на меті добрі стосунки з Ватиканом лише для закріплення свого положення при владі. Але Церква, не зважаючи на це, теж закріплювала свої позиції у суспільному сприйнятті та була і залишається доволі впливовим інститутом громадської думки. Хочеться відзначити послідовну зовнішню політику Римської курії у відношенні до режимів, що скоювали злочини проти людства та вірність Святого Престолу своїм ідеалам та принципам. Але, втім, також можна припустити, що без початкової підтримки Римо-Католицької Церкви жоден з фашистських режимів навряд чи зміг би закріпитися у владі.

Література

1. El Nacional Catolicismo. [Electronic resource] // Access mode: <http://www.artehistoria.jcyl.es/v2/contextos/7399.htm>. – Title from the screen.
2. G.U. Lewy. The Catholic Church and Nazi Germany. [Text] / Guenter U. Lewy – Cambridge: Da Capo Press. – 2000. – 416 p.
3. J.C. Domke. Education, Fascism, and the Catholic Church in Franco's Spain [Text]: Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy / Joan Cicero Domke. – Chicago, IL, 2011. – 165 p.
4. Mussolini and the Roman Catholic Church [Electronic resource]

- // Access mode: http://www.historylearningsite.co.uk/mussolini_roman_catholic.htm. – Title from the screen.
5. Religion in Nazi Germany [Electronic resource] // Access mode: <http://alphahistory.com/nazigermany/religion-in-nazi-germany/>. – Title from the screen.
  6. The Church, Mussolini and Fascism [Electronic resource] / Harry Schnitker // Access mode: <http://www.catholicnewsagency.com/column.php?n=1648>. – Title from the screen.
  7. Гергей, Е. История папства. [Текст] / Е. Гергей. – М.: Республика. – 1996. – 463 с.
  8. История фашизма в Западной Европе [Текст] / под. ред. Г.С. Филатова. – М.: Наука. – 1978. – 616 с.

ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

Інджиевська Олена – аспірантка кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Сафонова Наталія – к.і.н., доц., доцент кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Виникнення дисидентського руху в Україні неоднозначне питання, що має в собі глибокі політичні, соціально-економічні та культурні корені, а тому потребує детального дослідження.

Після смерті Й.В. Сталіна 5 березня 1953 р. та приходу до влади М.С. Хрущова, розпочався процес послаблення тоталітарного тиску на суспільство. Зміни відбулися й серед вищого керівництва УРСР, так у червні 1953 р. замість першого секретаря ЦК КПУ Л.Г. Мельникова, якого було звільнено через звинувачення в русифікації вищої школи та дискримінації місцевих кадрів у Західній Україні, було призначено на цю посаду вперше українця – О.І. Кириченко.

Одна з найбільш важливих подій доби дестаналізації відбулася в ніч із 24 на 25 лютого 1956 р. на закритому засіданні XX з'їзду КПРС протягом чотирьох годин перший секретар ЦК КПРС М.С. Хрущов виголосив таємну доповідь, присвячену розвінчанню культу особи Й.В. Сталіна. Цей момент можна вважати точкою відліку ланцюгової реакції звільнення радянського суспільства від найбільш одіозних, реакційних рис, що гальмували його розвиток навіть на шляху, накресленому офіційною доктриною, процесу часткової лібералізації деяких сфер життя цього суспільства, передусім духовної. Згодом ці часи дістали назву “відлиги” [5, с. 12]. Вислів “відлига” пов’язаний з однойменною назвою повісті І.Г. Еренбурга, що була написана в 1954 р.

Для України в цілому та української інтелігенції засудження “культу особи” Сталіна мало принципове значення, оскільки саме в сталінські часи Україна пережила найжахливіші події у своїй історії: голодомор 1932 – 1933 рр., масові репресії 1930-х рр., знищення національної інтелігенції.

За часів правління М.С. Хрущова (1953 – 1964 рр.) у СРСР було проведено низку реформ, що стосувалися політичної, економічної та аграрної галузей життя суспільства. Реформи не оминували й освіти, культуру, релігію тощо.

Серед реформ духовного життя, що мали вагомий вплив на українське суспільство, можна виділити наступні: 1. Реформування в галузі освіти. 2. Русифікація. Новий шкільний закон, опублікований для обговорення наприкінці 1958 р. і прийнятий Верховною Радою УРСР у квітні 1959 р., надавав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання. Цей закон в умовах абсолютного домінування у сфері національних відносин концепції зближення і злиття націй ставав своєрідним інструментом національного нівелювання і русифікації українського шкільництва, тому проти нього рішуче виступили представники творчої інтелігенції [2, с. 526]. 3. Певне розширення меж творчої культурної та наукової діяльності. Цьому процесові сприяли пом'якшення цензури, реабілітація відомих діячів культури. Творчу активність української інтелігенції стимулювала поява суспільно-політичних, наукових та літературних журналів: "Прапор", "Український історичний журнал", "Радянське літературознавство", "Всесвіт", "Знання та праця" та ін. 4. Пробудження громадської активності й національне відродження. На початку 60-х років у Києві своєрідним осередком духовного життя став клуб творчої молоді "Супутник", який було засновано 1959 р. студентами театрального інституту та консерваторії, літераторами та художниками. Президентом клубу став Л. Танюк, активними його членами – І. Драч, М. Вінграновський, І. Світличний, Є. Сверстюк, А. Горська та ін. Члени клубу організували творчі вечори, самвидав. Шістдесятники формувалися не лише в Києві, а й у Львові, Харкові, на Донеччині. Зокрема, під впливом київського клубу було створено клуб творчої молоді "Пролісок" у Львові, президентом якого став М. Косів. І хоча ці невеличкі об'єднання спочатку були лише ледь помітними острівками у вирі суспільного життя, згодом їхня діяльність стала важливим чинником пробудження громадської активності, своєрідним симптомом нової спроби національного відродження [2, с. 527]. 5. Вихід на літературний та суспільний обрії плеяди творчої молоді. Це було нове покоління українських письменників, художників

– В. Симоненко, М. Вінграновський, Л. Костенко, Б. Олійник, І. Драч, В. Коротич, І. Світличний, І. Дзюба, П. Заливаха, А. Горська та ін. Починаючи з відкидання стереотипів та пошуку нових форм самовиразу в мистецтві, вони поступово усвідомили необхідність докорінного оновлення на засадах загальнолюдських цінностей всього суспільного життя [2, с. 527 – 528]. 6. Адміністративне утвердження атеїзму під час антирелігійної кампанії 50–60-х років. У 1954 р. ЦК КПРС приймає постанову “Про проведення науково-атеїстичної пропаганди”, у якій партійні органи зобов'язалися вести атеїстичну роботу, не ображаючи почуттів віруючих та церковників, а також адміністративно не втручатись у діяльність церкви. Проте наприкінці 50-х років ці слова залишилися лише на папері. Надзвичайно форсованими темпами йшов підрив матеріальної бази релігії. У 1958 р. в Україні церква втратила 64 культові споруди: церкви, молитовні будинки тощо. За неповними даними, в Україні тільки в 1962 р. було знято з реєстрації 1263 релігійні об'єднання різних напрямів [2, с. 528].

В Україні дисидентський рух було започатковано ще в середині 1950-х років. У республіці, особливо в західному регіоні, виникають своєрідні “перехідні групи”, організовані за принципом старого підпілля, які поширювали літературу часів ОУН – УПА. Водночас вони намагалися вести боротьбу з урахування післясталінських реалій та нових тенденцій у суспільному житті. [1, с. 222].

У 1958 р. в м. Івано-Франківську КДБ викрив групу української молоді (робітників і студентів), яка створила організацію під назвою “Об'єднана партія визволення України”. У 1961 р. було засуджено організацію “Український національний комітет”, яка складалася з робітників львівських підприємств і займалася поширенням нелегальної літератури. За деякими даними, у цей час існували тернопільська, ходорівська, коломийська, стрийська та інші групи. Одну з перших спроб переходу до організованих мирних форм опозиційної діяльності здійснила група Левка Лук'яненка, яка утворила 1959 р. Українську робітничо-селянську спілку (УРСС). Завдання, якої полягало в підготовці народу до нового масового руху за національну свободу. Проте вже 1961 р. цю малочисельну організацію було викрито і за рішенням Львівського обласного суду її членів засуджено до тривалих

термінів ув'язнення – від 10 до 15 років [2, с. 514].

Боротьба за незалежність України стала основною метою кількох опозиційних об'єднань, що виникли на початку 60-х років, – Українського національного фронту (УНФ), Союзу української молоді Галичини (СУМГ) та ін. У цей період в дисидентському русі активну участь беруть Ю. Бадзьо, І. Гель, М. і Б. Горині, В. Мороз, В. Чорновіл та ін.

Дисидент (лат. *Dissidens* – відступник) – людина, політичні погляди якої істотно розходяться з офіційно встановленими в країні, де вона живе; політичний інакодумець [4, с. 217].

На думку правозахисника та колишнього дисидента Б.Ю. Захарова дисидентський рух складався з трьох основних течій, що то розходились, то зливались.

1. Правозахисне, або демократичне дисидентство, репрезентоване у Росії А. Сахаровим, О. Солженіциним та їх однодумцями, а у нашій республіці – Українською Гельсінською групою (УГГ) – тобто групою сприяння виконанню Гельсінських угод, що стосувались прав людини і були підписані СРСР у 1975 р. УГГ була утворена в листопаді 1976 р. у Києві. Її очолив письменник М. Руденко. 2. Релігійне дисидентство, що мало на меті боротьбу за фактичне, а не декларативне визнання свободи совісті. В Україні, зокрема, воно вело боротьбу за відновлення українських греко-католицької та автокефальної православної церков, за свободу діяльності протестантських сект. Найбільш яскравими представниками цієї течії були Г. Вінс, І. Гель, В. Романюк, Й. Тереля. 3. Національно орієнтоване дисидентство, яке рішуче засуджувало шовінізм, імперську політику центру, форсовану русифікацію, виступало на захист прав і свобод усіх народів та їх співпрацю в боротьбі за умови життя, гідні цивілізованого світу. Певна частина цієї течії обстоювала ідею відокремлення України від СРСР мирним шляхом. До цього напрямку належали І. Дзюба, С. Караванський, В. Мороз, В. Чорновіл, Ігор та Ірина Калинці, М. Косів та ін. [3, с. 78].

Характерна риса усіх трьох напрямів дисидентства – відстоювання національних інтересів українського народу. Специфіка дисидентського руху полягала в тому, що він, будучи реальною опозиційною силою, фактично не мав ні власних організаційних структур (партій, об'єднань), ні цілісної загальної програми. Ідеологічний спектр дисидентського руху в Україні

був націонал-комуністичної (І. Дзюба), а від неї до платформи, близької інтегральному націоналізму Д. Донцова й ідеології ОУН (В. Мороз) [3, с. 79].

Отже, передумовами до започаткування та розповсюдження дисидентського руху в Україні була, перш за все, політика радянської влади, що проявилася в культурній революції, котра призвела до придушення української інтелігенції, а саме: “Розстріляного відродження” 1928 – 1932 рр.; колективізації, результатом якої для України став голодомор 1932 – 1933 рр. Значним поштовхом для активізації неконформістського руху в УРСР було введення колективізації та культурної революції в західних регіонах України після їх приєднання до УРСР. Серед причин виникнення та розвитку дисидентського руху в Україні можна виділити наступні: 1) “хрущовська відлига”, що вплинула на певне ослаблення тиску системи на культуру, розширення меж для творчої та наукової самореалізації, котре призвело до появи перших паростків громадського пробудження і національного відродження; 2) вихід з другої половини 1950-х – в 1960-х рр. на літературні та суспільні обрії творчої молоді; 3) поширення антикомуністичного руху опору в Польщі та Східній Німеччині; 4) непослідовна реформістська політика Хрущова стосовно духовної галузі життя українського суспільства, що проявилася в русифікації та адміністративному утвердженні атеїзму.

Література

1. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-і рр..) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – 304 с.
2. Бойко О.Д. Історія України: навч. посібник / О.Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2010. – 688 с.
3. Захаров Б.Ю. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956 -1987 рр.) / Б.Ю.Захаров. – Харків: Фоліо, 2003. – 144 с.
4. Зінкевич О.С. Рух опору в Україні 1960–1990. Енциклопедичний довідник / О.С. Зінкевич. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с.
5. Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.

**ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ІНВАЛІДІВ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК НАСЛІДОК АДАПТАЦІЇ ЇХ
ДО НОВИХ РЕАЛІЙ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ
У ДОНБАСІ (1943 - 1945 РР.)**

Михайлюк Владислав – к.і.н., ст. викладач кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Визволення українських земель та поступове повернення радянських військових, особливо тих, що отримали поранення різного ступеню – інвалідів Великої Вітчизняної війни, розпочали нову сторінку в історії України, яка була пов'язана з необхідністю вирішення багатоаспектних проблем соціального, психічного, культурного тощо характеру інвалідів.

Матеріальний, соціально-економічний та морально-психологічний стан вказаної категорії нині залежить не тільки від постанов державного керівництва, але й від того, як вони втілюються. Це стосується не тільки осіб з фізично обмеженими можливостями, які набули інвалідність у період, що вивчається нами, але й загалом інвалідів, які приймали участь у бойових діях радянського та пострадянського періодів. Як і в минулі часи, тобто у перші повоєнні роки, так і на сучасному етапі, недосконалість, невваженість політики держави, призводили та призводять до пасивної, або активної протидії їй з боку означеної верстви населення, що подекуди набувала і набуває девіантної форми. Звідсіля, розгляд проблеми входження інвалідів Великої Вітчизняної війни до повсякденного життя у Донбасі, займає чільне місце в історії України, та не втрачає своєї актуальності й більш ніж через 70 років після звільнення цього, надзвичайно важливого в промисловому плані, регіону.

Під час реабілітації та адаптації у суспільство колишні червоноармійці зіштовхувалися з багатьма факторами, які негативно впливали на успішність цього процесу: звістки про втрату близьких чи рідних на війні, відсутність харчів та засобів для існування, бездушне ставлення (бюрократизм), безвідповідальність, халатність, жадібність місцевих керівників, зловживанням службовим становищем працівниками соціальних

служб, хабарництво та казнокрадство тих, хто був зобов'язаний опікуватися покаліченими військовими тощо. Таке положення справ не могло не відобразитися на психіко-психологічному стані деяких представників вказаної групи соціуму, поведінка яких йшла у розріз із тогочасними нормами суспільства та була девіантною.

Вона виявлялася у різних формах. Перш за усе, однією із найпоширеніших форм девіантної поведінки інвалідів було пияцтво, як засіб позбутися хоч тимчасово думок про скрутне становище. Воно вело до алкоголізму як в містах, так і у сільській місцевості. Пияцтво та алкоголізм вели, як аномальний спосіб життя, до погіршення відносин з оточуючими: від членів сім'ї (крайня міра – розлучення) до друзів (вони починали зневажати, припиняли дружбу та спілкування), сусідів (бранки, бійки), товаришів по роботі та керівників підприємств та організацій де працювали інваліди (встановлення напружених відносин, привселюдний осуд, відторження від колективу, зневага з боку оточуючих). Однак слід зазначити, що у перші місяці та роки після звільнення України, до пияцтва інвалідів ставилися досить поблажливо, як до тих, хто здобував перемогу на фронтах Великої Вітчизняної війни і постраждав за це. Це стосувалося і правоохоронних органів, які досить спокійно сприймали п'яного на вулиці, взагалі у громадських місцях.

По-друге, жебрацтво та бродяжництво. Вони також набували значної масовості, а місцем «проведення» були найбільш людяні місця – вокзали, ринки, площі, багатолюдні скупчення на вулицях, біля театрів, кінотеатрів, клубів тощо. Формувалися жебраки та бродяги різними шляхами. При наявності загальних причин девіантної поведінки спонукальними для бродяжництва та жебрацтва були наступні фактори: відмова з якихось причин у прийнятті на роботу; несвоєчасна виплата пенсії або заробітної плати, втрата робочого місця, скандал у сім'ї та її розпад тощо.

По-третє, набував поширення і такий вид аномальної поведінки, як гра в карти, або інші види тіншового дозвілля «на гроші» (частково про це йшла мова раніше). Характерно відмітити, що цей вид «дозвілля» втягував, ставав не тільки одним з видів заробітку, але й був формою психічної залежності.

По-четверте, що було пов'язане як з хибами у працевлаштуванні, іншими життєво-побутовими негараздами,

так, в більшості випадків, з пияцтвом та жебрацтвом – дармоїдство, навмисне залишення роботи, ігнорування останньої. Саме ця проблема постійно була в полі зору державно-партійних органів, бо стосувалася безпосередньо однієї з важливих складових ідеологічної доктрини радянської влади, що пов'язана з формуванням «трудармії». У доповідній записці Ворошиловградського міського відділу соціального забезпечення на ім'я секретаря обкому партії зокрема вказано, що тільки протягом січня 1944 р. за ухилення від роботи знято з пенсії інвалідів Великої Вітчизняної війни III групи рядового, сержантського та старшинського складу 12 осіб. Серед чинників, що призвели до такого показника названо наступне: «деякі мають коней, займаються перевезеннями; у інших добре господарство; деякі спекулюють; інші відмовляються від праці не пояснюючи причин» [1].

Ситуація докорінно змінилася у 1945 р. У Ворошиловградській та Сталінській областях відмічене значне поширення самовільного залишення роботи та збільшення кількості прогулів. Так, у звіті Ворошиловградського міськкому КП(б)У до обкому партії за січень, у якому був зафіксований наступний пункт: «За систематичні ухилення від роботи знято з пенсії 251 інваліда III групи» [2].

По-п'яте, особливо небезпечним видом девіантності для суспільства поставали протиправні дії інвалідів. Вони виявлялися переважно у двох аспектах: постання на шлях злісного хуліганства та формування грабіжника-одинака; участь у бандугрупованнях.

Серед багатьох спонукальних мотивів, які викладені у дослідженнях спеціалістів з історії змін кримінальної ситуації в Україні загалом та Донбасі зокрема, у контексті нашого дослідження можна виділити складне матеріальне становище та пошук шляхів виходу з нього, який штовхав на здійснення злочинних дій для реалізації цілей набуття благополуччя, причому за рахунок експропріації матеріальних цінностей як державного характеру, так і власності пересічних громадян. Дії злочинно-кримінального характеру натикалися на відповідну протидію, тому у ряді випадків здійснювався замах на життя сторожів складів, магазинів тощо, та пересічних громадян, власників цінностей, що були об'єктом зловмисних зазіхань.

Наведені дані дозволяють, таким чином, стверджувати, що девіантна поведінка інвалідів Великої Вітчизняної війни мала під собою глибокі психологічні причини, що були пов'язані зі втратою здоров'я, усталених міжлюдських зв'язків, втратою рідних та необхідності адаптуватися до нових реалій повсякденності тощо. Ці фактори сприяли формуванню нових ідеалів і цінностей, нової поведінки, в основу якої були покладені спроби вимістити накоплені образи, зробити свого роду захист своєї особистості.

Література

1. Державний архів Луганської області. – Ф. П-179. – Оп. 3. – Спр. 289. – Арк. 27, 28зв.
2. Там само. – Ф. П-5. – Оп. 3. – Спр. 39. – Арк. 178.

АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У 1917 – 1991 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАРУБІЖНИХ УКРАЇНОЗНАВЦІВ)

Михайлюк Олена – к.і.н., доц., доцент кафедри історії та українознавства Луганського національного аграрного університету

У останні часи досить суттєвим доповненням до досліджень українських науковців постають доробки зарубіжних українознавців.

Їх можна поділити на декілька груп за своєю змістовною спрямованістю а також за місцем виходу до друку.

По-перше, до них віднесені праці з проблем розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Це, насамперед, книга С.Бородаєвського «Історія кооперації»[1], в якій є значний фактологічний матеріал про становлення і розвиток хліборобських кооперативів у Східній Україні, кредитних і споживчих товариств у Галичині. Слід зазначити, що історія виникнення і розвитку кредитової кооперації в Україні розкривається у монографії І.Івасюка «Кредитова кооперація на Україні»[2]. Досить аргументовано доводиться, що радянське кооперативне законодавство 20-х років не сприяло широкому розвитку кредитної сільськогосподарської кооперації.

Особливий науково-практичний інтерес являють книги І.Вітановича «Історія українського кооперативного руху» та «Аграрна політика українських урядів. (1917 – 1920)»[3]. У першій книзі з історії українського кооперативного руху шість глав. У першій та другій главах аналізуються економічні передумови виникнення кооперації в Україні. У третій розглядається його розвиток від 1880 року до першої світової війни, у четвертій – про стан кооперативного руху в Україні у 1917 – 1920 роках, у п'ятій – про його розвиток на основі нової економічної політики, у шостій – про розгrom кооперації в Україні в 30-х роках. При оцінці праці І. Вітановича, її змістовної спрямованості важливо враховувати положення із книги «Історія українського кооперативного руху». «Вважаю можливим і потрібним, – пише він, – подати історію українського кооперативного руху в його соборній органічній цілості так, як він виявився на всіх Українських Землях, дарма, що вони були порозривані між різними політичними займанщинами

і нашому рухові доводилося перемагати перешкоди в межах політичних кордонів, в неоднакових умовах правних норм і обставин»[4]. Відповідно з цим й наводиться фактологічний матеріал про виникнення і розвиток сільськогосподарської кредитної і споживчої кооперації у Східній Україні та на західноукраїнських землях. Він носить не лише описовий а й джерелознавчий характер.

Значна увага розвитку аграрного сектору України в період від жовтневого перевороту 1917 року до сьогоднішня приділено в книзі О. Субтельного «Україна: історія», написаній у 1986 - 1987 рр.[5]. О.Субтельний різко засуджує аграрну політику Радянської влади у 1918 -1920 роках, яка була одним з найважливіших компонентів воєнного комунізму. «Вона, - відзначає він, - включала раціоналізацію всієї землі та промислових підприємств, примусову трудову мобілізацію, раціонування урядом продуктів і товарів та найбільш ненависний захід - експропріацію зерна у селян («продрозверстку») [6]. У «Постскрипті» О.Субтельний підкреслює, що з проголошенням незалежності України створені сприятливі умови для піднесення її аграрного сектору.

Проблеми розвитку сільського господарства висвітлені у фундаментальній двотомній праці Джузеппе Воффа «История Советского Союза» [7]. У першому томі містяться оцінки щодо аграрної політики більшовицької партії в умовах воєнного комунізму та непу, і у 30-ті - 40-ві роки. Д. Боффа вважає, що соціальна і політична боротьба на селі була важливою складовою частиною громадянської війни. Прозрозверстку він представляє як «надзвичайний революційний податок». Наведені приклади, які свідчать, що негативний вплив на становище села мало створення радгоспів і колективних господарств.

Аналіз стану в сільському господарстві в кінці 20-х на початку 30-х років дано у спеціальному розділі «Селяни у колгоспах». Тут розкрита суть двох курсів у питанні про перспективи розвитку аграрного сектору колишнього СРСР та зокрема, в Україні. У «Післяслові» вказано, що після проголошення Горбачовим політики перебудови у сільське господарство були направлені значні кошти, але це не дало ефекту. Виробництво сільськогосподарської продукції, зокрема продуктів тваринництва не зросло [8].

Отже, у працях зарубіжних суспільствознавців

зосереджений значний фактологічний, частково невідомий навіть дослідникам України, матеріал, та є чимало об'єктивних оцінок стану сільського господарства колишнього СРСР, в тому числі України.

Література

1. Бородаєвський С. Історія кооперації / С.Бородаєвський. - Прага, 1921.
2. Івасюк І. Кредитова кооперація на Україні / І.Івасюк // Праці Українського наукового інституту. Варшава, 1933. Т. XI. Кн.3.
3. Вітанович І. Історія українського кооперативного руху / І.Вітанович.- Нью-Йорк., 1964. Його ж. Аграрна політика українських урядів. 1917 – 1920. Нью-Йорк, 1967.
4. Вітанович І. Історія українського кооперативного руху / І.Вітанович. С.7.
5. Субтельний О. Україна; Історія / Орест Субтельний. - К., 1991.
6. Там само. С. 332.
7. Боффа Д. История Советского Союза / Д. Боффа. - В 2-х томах. М., 1990.
8. Там само. С. 490-491.

РАДЯНСЬКА ІДЕОЛОГІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ (20-І РР. ХХ СТ.)

Михайлюк Віталій – д.і.н., проф., завідувач кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Дубровський Павло – аспірант кафедри всесвітньої історії та історії України, асистент кафедри туризму та готельного господарства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Сьогодні серед пріоритетних напрямків розвитку вітчизняної історичної науки стоїть завдання дослідження повсякденного життя різних верств населення України у переломні етапи минулого країни. Одним із таких періодів є 20-і рр. ХХ ст., коли в Україні набирала силу радянська влада, закладались засади довгострокової державної політики в галузі культури, освіти і науки.

20-і роки ХХ ст. – це складний, неоднозначний і, разом із тим, достатньо цілісний етап розвитку радянської держави. Він по-різному оцінювався й оцінюється вченими, політичними колами та громадськістю нашої країни. Зміна влади внаслідок революції 1917 р. призвела до змін й у повсякденному житті всього населення. Саме в цей час почала формуватися ідеологічна парадигма, яка визначила історичний розвиток і подальшу долю радянського суспільства.

Досліджуючи витоки й особливості більшовицької ідеології, радянські історики, у першу чергу, прагнули показати на конкретних прикладах із повсякденного буття, що чим вищим був рівень ідеологічної роботи партійних організацій, чим сильнішою ставала ідейна переконаність мас, тим активнішою була їхня участь у реалізації планів комуністичного будівництва [1]. Загалом у наукових дослідженнях вітчизняні історики узагальнювали методи проведення політичної освіти, комуністичного виховання трудящих із виокремленням методів, ефективних у середовищі молоді, звертали увагу на методи проведення ідеологічної роботи у сільській місцевості. Важливий

внесок у розробку порушеної проблематики здійснили М. Бухарін [2], М. Дорошко [3], І. Ільїн [4], К. Писаренко [5], О. Реснт [6], О. Ситник [7], О. Солженіцин [8] та ін.

Тим не менше, процес формування основ ідеології більшовизму в період утвердження радянської влади та її вплив на повсякденне життя населення України у 20-і рр. ХХ ст. залишається поки що недостатньо вивченим у вітчизняній історіографії. А втім, узагальнення набутого історичного досвіду з цього питання, аналіз характерних тенденцій вказаних процесів дозволить об'ємніше поглянути на методи ідеологічної роботи органів радянської влади та визначити ті з них, які не втратили актуальності й у сучасний період. Крім того, це дасть можливість сформулювати більш ґрунтовні й науково аргументовані підходи до вирішення проблем сьогодення. Усе зазначене і визначає мету та наукову новизну нашої статті.

З-поміж найважливіших засад формування комуністичного соціального порядку, висловлених К. Марксом, на нашу думку, варто виокремити тільки ті, що були сприйняті усім народом, навіть неосвіченими його представниками: заперечення Бога у формі войовничого атеїзму, первинність матерії і вторинність духу, пролетарський інтернаціоналізм, заборона приватної власності, ідея класової боротьби як рушій історичного прогресу. Усі ці ідеї були покладені у фундамент марксистсько-ленінської доктрини трансформації світу і людини.

Показово, що радянська ідеологія не лише втілювала цільові установки, які об'єднували суспільство або велику частину його членів, але і фіксувала певні стосунки між членами суспільства, між суспільством і державою, між різними громадськими силами. Більшовики намагалися охопити ідеологічним впливом не тільки матеріально-побутову сферу повсякденності населення країни, але й усі форми суспільної свідомості та духовного життя, що мало більш стратегічне значення.

Треба відмітити, що трансформація повсякденного життя населення України у 1920-і рр. проходила в складних умовах. Такі його аспекти, як дозвілля, розваги, освіта стали складовою культурної політики держави. Роль та значення цієї політики у житті радянського суспільства, її пріоритетні завдання, за визначенням російських науковців В. Жидкова та К. Соколова, базувалися на наступному: головним в історії людства

визнавався матеріалізм, внаслідок чого відбувалися відповідні зміни в людській свідомості; рушійною силою історичного розвитку проголошувалася класова боротьба; заради досягнення поставленої мети пропагувалося використання будь-яких засобів; головною метою політичного та державного будівництва вважалося руйнування приватної власності та встановлення безкласового суспільства [9].

Отже, головним завданням влади була зміна старої культури новою, “комуністичною”. А тому природно, що більшовики не визнавали національної культури. Про це свідчать слова В. Леніна: “З точки зору соціал-демократії неприпустимо ні прямо, ні побічно кидати гасло національної культури. Це гасло невірне, бо усе господарське, політичне і духовне життя людства усе більш інтернаціоналізується вже при капіталізмі. Соціалізм цілком інтернаціоналізує її. Інтернаціональна культура, що вже тепер створюється систематично пролетаріатом усіх країн, сприймає в себе не “національну культуру” (якого б то не було національного колективу) в цілому, а бере з кожної національної культури виключно її послідовно демократичні і соціалістичні елементи” [10].

Радянська ідеологія також не визнавала релігії, Бога, душі. Тому одним із першочергових завдань нової влади було відокремлення церкви від суспільного життя. У постанові Ради Народних Комісарів УСРР від 20 серпня 1920 р. наголошувалося, що слід привести в дію рішення робітничо-селянського уряду УСРР від 22 січня 1919 р. про відокремлення держави від церкви і школи від церкви, а також позбавити церковні та релігійні товариства прав юридичної особи [11]. У зв'язку з цими обставинами відбувалися і зміни у повсякденному житті суспільства. Літургію було замінено урочистими зборами, духовні піснеспіви – революційними гімнами, іконостаси – галереями портретів політичних вождів. Нова радянська обрядовість стала потужним засобом антирелігійної пропаганди та соціалістичного виховання, ефективним інструментом впливу на масову свідомість [12]. Марксистсько-ленінська ідеологія мала стати новою вірою для суспільства. Проте, незважаючи на закриття церков і потужну роботу атеїстичних організацій, багато людей, особливо серед сільського населення, дотримувались релігійних традицій, адже це закладено в самій ментальності українського народу.

Щоб втілювати в життя ідеологічні концепції, владі потрібно було заручитися довірою та затвердити свій авторитет.

Ці завдання повинні були виконувати партійно-державні структури, серед яких чинне місце стали займати засоби масової інформації. Влада завдяки контролю над ними та механізму добору і фільтрації інформації впроваджувала нові суспільно значимі концепції, пропагувала нові канони і стандарти радянського повсякденного життя. За допомогою преси, радіо, книговидавництва, кіно, театру, музейної роботи, шкільного та позашкільного виховання, масових мітингів, зборів тощо відбувався владний вплив на формування свідомості громадян і громадської думки. Навіть до мистецтва ідеологи більшовизму ставилися, у першу чергу, як до потужного засобу виховання й перевиховання в дусі класового принципу. Основою цього завдання мало стати створення окремої пролетарської літератури, музики, кіно, свят, нових форм дозвілля.

Такі процеси, звісна річ, повинні були відбуватися під пильним контролем державних (читай: партійних) органів. На початку 1920 р. у складі Народного комісаріату освіти УСРР було утворено спеціальний орган – Головополітпросвіт, до функцій якого входила і цензура друку. Як стверджує О. Кручек, у цей же період було запроваджено і цензуру видовищ [13].

Змінам усталеної культури у 20-і роки ХХ ст., які впливали на повсякденне життя, була підпорядкована і середня, і вища освіта. Система добору за класовим принципом як викладачів, так і студентів вела до ідеологізації процесу навчання.

В ідеологізації повсякденного життя країни у 20-і рр. ХХ ст. особливе значення мав діапазон інформації, яка циркулювала в суспільстві і яка спеціально направлялася на масову свідомість. Увесь інформаційний потік був жорстко підпорядкований ідеологічним установкам. Відбиралася і сполучалася з належною деталізацією лише та інформація, яка узгоджувалася з більшовицькою світоглядною позицією або з пропагандистськими завданнями. Інша інформація або замовчувалася, або ж піддавалася нищівній критиці. Періодичний друк був потужним засобом імплантації офіційних ідеологічних установок у свідомість суспільства.

Поряд із книгами населення України цікавилася газетами, які були чи не єдиним джерелом новин. Заданими С. Струмиліна, у кінці 1923 р. близько 90 % усіх працюючих чоловіків читали газету, витрачаючи при цьому в середньому на одного робітника

45 хвилин на день [14]. Особливий інтерес викликало висвітлення на сторінках газет міжнародної ситуації, питань заробітної плати і продуктивності праці.

На початку 20-х років в Україні видавалися такі газети: “Комуніст”, “Вісті ВУЦВК”, “Пролетарій”, “Селянська правда”, “Молоде село” та ін. У 1921-1922 рр. на низці фабрик і заводів почали випускати стінні газети, а на великих підприємствах – багатотиражки. Населення України передплатувало сотні тисяч примірників центральних газет “Правда”, “Известия”, “Беднота” тощо.

Значну увагу преса приділяла висвітленню політичних питань, нових явищ у житті країни. Питанням культури відводилися спеціальні рубрики, а часто й цілі сторінки. Газета “Вісті ВУЦВК” з 1922 р. почала видавати щотижневий додаток “Література, наука, мистецтво”. На початку 20-х років преса перебувала на низькому рівні, відчутною була нестача кваліфікованих кадрів у редакціях і друкарнях. Газети випускалися на неякісному папері, іноді виходили з перебоями. Щоб охопити друківаним словом широкі маси людей, газети і журнали централізовано розподілялися по установах і організаціях, учбових і політосвітніх закладах. Тут вони вивішувалися на видних місцях, організовувалися їх колективні читання.

Важливо зазначити, що друківаним ЗМІ партійно-державні органи надавали одне з пріоритетних місць. Так, в цілому в СРСР перед війною видавалося 7218 найменувань газет із річним накладом 38 млн. примірників і 1398 найменувань журналів із річним накладом 159 млн. примірників.

Отже, читання ставало важливою формою проведення дозвілля. Цьому сприяли широкий розмах освіти та зростання друку книг і газет у першій половині 1920-х років. Проте поступова політизація й ідеологізація видавничої справи, підконтрольність бібліотек, орієнтація на пропагандистську літературу призводила до поступового знищення читання як норми приватного культурного життя.

Кіноіндустрія і радіомовлення також слугували інтересам ідеологізації. До 1940 року число радіоприймачів у СРСР досягало 7 млн., 60% мовлення складало передачі на суспільно-політичні теми. Що ж до кінодії, візуальні екранні образи сприймалися людьми з великою довірою і офіційна пропаганда добре усвідомлювала можливості цього виду мистецтва.

На думку Я. Мандрика, кампанія лікнепу, уніфікація освіти, поширення радянського видавництва друкованих видань і кінематографу розглядалися як один із важливих важелів комуністичного будівництва. Усі культурні й освітні заходи були спрямовані на зміну самоідентифікації українців, а разом із тим – на трансформацію буденності в світлі соціалістичних перетворень. Основні акценти в боротьбі за новий побут більшовики робили на антирелігійну роботу, розкріпачення жінок, поширення комуністичних ідей через мережу культурно-освітніх закладів. Слід зазначити, що особливих успіхів було досягнуто в царині освіти [15].

Дуже відчутним фактором, що безпосередньо впливав на формування особистості, був робочий і вільний час. Більшовики відразу вирішили використати такий могутній важіль маніпулювання. Для цього вони реалізували цю ідею формально, встановивши небачені до того норми вільного часу. “Вісім годин для праці, вісім – для сну, вісім – вільних” – такою була найбільш популярна тричленна формула для вираження давніх сподівань пролетаріату у сфері використання часу [16]. Найбільше громадської уваги привертав до себе, певна річ, лише перший, найбільш суттєвий елемент цієї формули – вісім годин для праці. Ця норма була однією з найважливіших програмних обіцянок більшовиків. Запровадження восьмигодинного робочого дня для осіб, яким виповнилося 18 років, і шестигодинного – для неповнолітніх (а для 14-16-річних – взагалі чотиригодинного) повинно було стати запорукою наявності у населення в цілому і, передусім, у молодих робочих, 16-18 годин вільного часу. А втім, такі законодавчі ініціативи увійшли в очевидне протиріччя з реаліями, коли у збільшенні тривалості робочого дня були зацікавлені, у першу чергу, державні структури.

Тим не менше, прагнення радянської влади ідеологізувати повсякденне життя населення країни та якомога пильніше його контролювати приводило до того, що більшість нормалізуючих суджень вказаного періоду були спрямовані на створення умов для збільшення обсягу дозвілля. Ще у 1921 р. ВЦРПС відмічав, що “важка праця в дитинстві зажене робітника в могилу і позбавить здорової робочої сили в дорослому віці” [17]. Профспілки пропонували цілий комплекс заходів з охорони праці підростаючого покоління, приділивши особливу увагу

скороченню тривалості робочого дня. Майже одночасно IV з'їзд комсомолу висунув як головний напрям своєї діяльності "питання поліпшення праці і побуту робочої молоді". Але заклики громадських організацій так і не отримали належного ефекту. У 1921 р. молоді робочі, ті, які не досягли 18 років, працювали в середньому по 6,7 і 5,7 годин на добу.

Дієвішими за громадські виявилися рішення партійної влади. Весною 1922 р. XI з'їзд РКП(б) підтвердив необхідність реалізації положень декрету про семигодинний робочий день стосовно неповнолітніх. Прийнятий у 1922 р. новий Кодекс законів про працю законодавчо закріпив для неповнолітніх 6 і 4-годинний трудовий день, чого не було в КЗПП 1918 р. Фіксація цієї правової норми, підкріпленої карною й адміністративною відповідальністю, дозволила налагодити всі аспекти про тривалість праці молоді як на державних, так і на приватних підприємствах. До 1925 р. молодь у промисловому виробництві була зайнята в середньому по 4,4 години на добу, а наприкінці 1927 р. – по 5,3 і 4,1 години. Однак у дорослих, на думку С. Струмиліна, обов'язковий трудовий день у середньому був не нижче 11,75 години, а у жінок, які працювали на фабриці, навіть значно більше – до 14 годин на добу, з яких на платну роботу припадало тільки близько 8 годин [18].

Слід відзначити, що скорочення тривалості робочого дня для молоді створювало реальні можливості не лише для збільшення обсягу вільного часу, але й формально для розширення приватного простору. Однак повсякденне життя, особливо у молодих людей, складається не тільки з продуктивної праці, тривалість якої піддається правовому і громадському регулюванню, але і включає наступні елементи: сон, домашню роботу, громадську діяльність, виконання релігійних обрядів тощо. За вирахуванням витрат на ці структурні елементи вільного часу у городян наприкінці 20-х років залишалося приблизно 4,7 години на добу. Як правило, витрачалися вони таким чином: бездіяльний відпочинок займав 0,5 години; "самовиховання", що включало читання книг і газет, заняття в гуртках, відвідування лекцій, виставок, музеїв – 1,9 години; "розваги" (20 видів) – 1,6 години [19]. Наведена інформація доводить, що молодь могла повністю реалізовувати можливості, що надавалися гарантованим 8-4-годинним робочим днем. Показовим було те,

що міська молодь у 20-і роки витрачала значно більше вільного часу на самовиховання і розваги, ніж дорослі люди.

З утвердженням радянської влади в Україні відбувалася трансформація всіх соціальних, економічних, політичних і культурних цінностей. Більшовицьким керівництвом планомірно створювалася держава, в якій вони прагнули господарювати “над усім життям народу, не лише над тілом, а й над душею” [20]. Тому їхній політиці були притаманні нормативність, замкненість, систематичне “очищення” культури від тих творів, що суперечили прийнятним у державі нормам і стандартам, домінування партійно-державних ідей над дійсністю. Поступове утвердження тоталітарного режиму в країні призводило до нехтування індивідуальністю, потребами й інтересами людини, адже особистість сприймалася вже не як мета, а як засіб досягнення поставлених завдань. Слабке розуміння природи та сутності соціокультурних процесів, революційний підхід до культури, що був заздалегідь неправильним, намагання вирішити накопичені проблеми у повсякденному житті швидко і без зволікань, тісний зв’язок культурно-просвітницької роботи з політикою й ідеологією призвів до суттєвих стратегічних втрат.

Отже, основними рисами повсякденного життя у 20-і роки ХХ ст. можна назвати такі: пріоритетність ідеологічних і політичних цінностей над культурними та духовними; наявність чітко вираженого політико-ідеологічного характеру; централізація, що охопила усі сфери життя людей, пригноблюючи розвиток творчості й індивідуальної ініціативи людини; перевага колективності над індивідуальністю, відмова від власних інтересів і потреб на користь колективних. Вплив ідеології більшовизму був відчутним і в дозвіллевій діяльності. Первинні культурологічні засади дореволюційного періоду були жорстко розкритиковані та відкинуті заради ідеологічно нової моделі виховання. У післяреволюційний період у дозвіллевій культурі почали переважати тенденції залежності від держави, централізму, пригноблення індивідуальності й істинної народної культури. Першочерговим завданням, що постало перед новою владою, була зміна обрядових традицій. Так, релігійні обряди були замінені новими радянськими. Їхньому вкоріненню у повсякденне життя населення сприяло введення державних свят, прийняття декретів про відокремлення церкви від держави

та школи, про поховання, шлюб, народження дитини тощо.

Подальше дослідження порушеної нами теми передбачає аналіз наступної трансформації радянської ідеології і, разом із тим, повсякденного життя жителів країни на етапі переростання авторитарного режиму в тоталітарний. Глибокий аналіз цих аспектів сприятиме кращому розумінню сутності більшовицької ідеології як історико-політичного явища, яке значно вплинуло на історичний розвиток України.

Література

1. Білик Б.І. Діяльність партійних організацій енергобудов України по вихованню трудящих у дусі радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів (1959-1965 рр.) / Б.І. Білик, Н.Ю. Костриця // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 47. – К., 1971. – С. 98-99; Клапчук С.М. Из досвіду ідейно-політичного виховання робітників машинобудівних підприємств України в роки семирічки / С.М. Клапчук // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 13. – К., 1967. – С. 213; Шкварець В.П. Масово-політична робота партійних організацій України на селі (1956-1959 рр.) / В.П. Шкварець // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 20. – К., 1968. – С.93 тощо.
2. Бухарин Н.И. Проблемы теории и практики социализма / Н.И. Бухарин. – М. : Политиздат, 1989. – 512 с. – (Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС).
3. Дорошко М.С. Номенклатура : керівна верхівка Радянської України (1917 – 1938 рр.) : Монографія / М.С. Дорошко. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
4. Ильин И.А. О России / И.А. Ильин. – [3-е изд.]. – М. : Студия “Тритэ” Никиты Михалкова. “Российский архив”, 1996. – 65 с. – (Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС).
5. Писаренко К.А. Тридцатилетняя война в Политбюро. 1923 – 1953 / М.С. Дорошко. – М. : Вече, 2006. – 368 с.
6. Реєнт О.П. У робітнях історичної науки / О.П. Реєнт. – К. : Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”, Видавничий центр “Просвіта”, 1999. – 352 с.
7. Ситник О.М. Формування ідеології більшовизму та її вплив на суспільно-політичний розвиток України початку ХХ століття / О.М. Ситник // Наука. Релігія. Суспільство. – № 7(98). – Жовтень. – 2009. – С. 79-82.

8. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ. 1918-1956. Опыт художественного исследования / А.И. Солженицын. – М. : ИНКОМ НВ, 1991. – 432 с. – (Малое собрание сочинений; т. 5: ч. 1-2).
9. Жидков В.С. Культурная политика России: теория и история : Учебное пособие для вузов / В.С. Жидков, К.Б. Соколов. – М. : Академический Проект, 2001. – С. 468-469.
10. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Т. 23. / В.И. Ленин. – М. : Издательство политической литературы, 1973. – С. 318.
11. Історія української культури : Зб. документів і матеріалів / Упоряд. : Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін.; За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К. : Вища школа, 2000. – С. 458.
12. Петрова І.В. Становлення та розвиток дозвілля як соціально-культурного явища в Україні: 20-і роки ХХ ст. / Ірина Владиславівна Петрова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2009. – № 2. – С. 35.
13. Кручек О.А. Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні 1920-1923 рр. / О.А. Кручек // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця : Видавництво ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 2009. – № 17. – С. 105.
14. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда / С.Г. Струмилин. – М. : Политиздат, 1987. – С. 179.
15. Там само. – С. 345.
16. Там само. – С. 180.
17. Вісник праці. – 1921. – № 9. – С. 35.
18. Струмилин С.Г. Рабочее время в промышленности СССР (1897-1935 гг.) / Станислав Густавович Струмилин. – М. : Политиздат, 1933. – С. 254.
19. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда / С.Г. Струмилин. – М. : Политиздат, 1987. – С. 185.
20. Кручек О.А. Вказана праця. – С. 116.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ЗА ТВОРЧІСТЮ Д. ДОНЦОВА

Рубан Микола – студент Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля та Київської православної богословської академії

У наш час, в контексті перманентних політичних негараздів на тлі розбудови національної держави, мимоволі з'являються історичні аналогії з подіями доби Перших визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. Тоді, як і сьогодні, особливо гостро виникла потреба у формуванні провідної верстви, як якісно нового формотворчого елементу нації, спроможного до ефективної організації державного управління. Відсутність подібної верстви нації призвела до спотворення природнього розвитку українського народу, що увінчалось справжньою національною катастрофою 30-х рр. Як наслідок, дана історична проблема знайшла своє відображення у творах багатьох українських філософів першої половини ХХ ст., серед яких постать Д. Донцова займає особливе місце.

Аналізуючи політичні катаклізми в історії нашого народу, Д. Донцов прагнув визначити основні причини багатовікового занепаду національної державницької думки. Так, на думку дослідника, головною причиною зазначених негараздів була невідповідність тогочасних суспільних діячів моральному рівню справжньої провідної верстви. На прикладі давньоруських літописів та полемічної літератури XVI-XVII ст. Донцов доводить, що ідея існування окремої правлячої еліти, наділеної особливими психіко-моральними якостями, здавна притаманна національній філософській думці. Таким чином, автор формує основні моральні якості справжнього лідера, маючи які, останній здатний усвідомити та реалізувати національний інтерес та досягти успіху в організації суспільного життя.

З огляду на сучасний стан нашої еліти, окремі представники якої не мають чітко окресленої громадянської свідомості, вважаємо за необхідне дослідити історико-філософські концепції Д. Донцова задля пошуку оптимальних шляхів формування якісно нового типу української провідної верстви, спроможної до вирішення стратегічних задач розвитку нашого

народу, що передбачає вирішення таких дослідницьких завдань: 1) визначити основні психіко-моральні вимоги до суспільного діяча; 2) проаналізувати історичний розвиток філософської концепції духовної ієрархії.

Загальний аналіз психіко-моральних особливостей національної еліти Д. Донцов розглядає у своїх працях «Дух нашої давнини» та «Де шукати наших історичних традицій». Спираючись на літописні джерела, автор прагнув встановити зв'язок між спонуканням до діяльності історичних діячів та особливостями формування їхнього світогляду. Д. Донцов відкриває стару українську філософську концепцію поділу людей згідно до їхньої духовної та соціально-психологічної природи [1, с. 93]. Загальні положення цієї концепції характерні для творчості І. Вишенського, Г. Сковороди, Т. Шевченка та багатьох інших представників національної філософської думки. Донцов розрізняє два рівні розвитку сутнісних сил людини, при чому, за його твердженням, цей поділ не є класовим чи соціальним, лише психологічним, типологічним [2, с. 89]. Таким чином, Д. Донцову належить фундаментальний внесок у сфері аналізу людини, як суб'єкта діяльності, в оцінці якого ключову роль відіграє його ставлення до історичних подій та суспільних форм буття, а не соціально-класове походження [1, с. 93].

Відомо, що провідна верства виконує репрезентативну функцію власного народу, регулює форми його суспільного життя. А отже, до цієї касти повинні входити люди з особливими психіко-розумовими якостями, маючи які, державні діячі будуть спроможні до визначення національного інтересу та шляхів його реалізації [3, с. 87]. Спираючись на давньогрецьку філософію та історію Київської Русі, Д. Донцов визначає наступні риси члена провідної верстви: шляхетність, мужність, мудрість [2, с. 319].

Шляхетність, як перша прикмета національної еліти, проявляється, насамперед, в аскетичному прагненні до служіння великій справі. Для історичних діячів з подібною моральною рисою єдиною потребою виступає поняття честі, як самовідданого, безкорисного служіння власному ідеалові [2, с. 334]. Таким чином, Д. Донцов висновує, що формування світоглядної парадигми суспільного діяча вищого рівня розвитку відбувається в умовах суттєвої переваги духовного над матеріальним, як абстрактного над явним. У цьому контексті особливої ваги набуває друга риса

провідної верстви – мудрість. За словами Д. Донцова: «тверда думка володаря, яка творить суспільний організм не дає волі егоїстичним енергіям периферії, партикулярним силам» [2, с. 373]. Мудрість історичного діяча забезпечує якісну організацію моделі суспільних відносин та взаємодії усіх верств населення з метою досягнення встановленої мети. Урешті-решт, визначні пам'ятки середньовічної історіографії свідчать про особливе визнання даної розумової категорії серед якостей тогочасної аристократії, як це, приміром, виявилось у визначенні рис київського князя Ярослава Мудрого та багатьох інших державних та церковних мужів. Виходячи з даних міркувань, Донцов стверджує, що «мусить думка володаря бути твердою і непохитною» [2, с. 376].

Утім, маючи лише дві попередньо зазначені психіко-розумові категорії, неможливо реалізувати потенціал суспільного діяча, оскільки за відсутності останньої риси – мужності, людина стає неспроможною до якісної суспільної боротьби. Дана думка підтверджується словами Д. Донцова: «мужність – поруч шляхетності й мудрості – була головна прикмета ідеалу нашої провідної касты князівської, литовської і козацької доби» [2, с. 388]. На думку багатьох дослідників, зазначена духовна риса є рушієм світового історичного процесу, адже саме через неї реалізовувалися найбільші реформи, як то Володимирове Хрещення, Визвольна війна Б. Хмельницького та інші. За цих умов Д. Донцов розрізняє два види мужності: супроти зовнішньої стихії та супроти внутрішніх сил, що підточують суспільний організм зсередини [2, с. 390], задля збереження яких, необхідно уникати особисті спокуси, які здатні деструктивно позначитися на власних морально-духовних рисах історичного діяча [2, с. 399].

Отже, дослідивши основні положення концепції духовної ієрархії суспільства у творчості Д. Донцова, зазначимо, що автор прийшов до висновку про конечну потребу ієрархізації суспільства відповідно до особистих морально-духовних рис історичних діячів як передумови правильного функціонування суспільного організму [2, с. 284]. На думку філософа В. Сабадухи, Донцову належить «фундаментальний внесок в аналіз людини, як суб'єкта діяльності», оскільки він перейшов від соціально-класового до соціально-психологічного (духовного) підходу [1, с. 93]. Утім, дана теорія є багатовіковою історичною парадигмою,

корені якої сягають християнської філософії І. Вишенського та Г. Сковороди. Окремі її елементи зустрічаються у творчості П. Куліша, Т. Шевченка, І. Франка та В. Липинського [4, с. 52]. Керуючись зазначеним історичним досвідом, луганський філософ О. Гречаний формулює ідею концепції рівнів розвитку сутнісних сил людини, яка отримала свій розвиток у творчості його послідовника В. Сабадухи. О. Гречаний заклав категоріальний апарат зазначеної концепції: соціальний механізм життєзабезпечення, рівні розвитку сутнісних сил (залежна людина, репродуктивна, особистість, геній) та відповідні до кожного рівня спонукання до діяльності (стимул, мотив, інтерес, ідеал) [1, с. 7]. Відповідно до цього, лише індивід із рисами особистості здатний до конструктивної державотворчої діяльності. Розуміючи значущість пріоритету духовного над матеріальним, він здатний якнайкраще втілити його у життя [3, с. 87]. Таким чином, умовами конструктивного формотворення національно еліти є: 1) наявність суспільного діяча відповідного рівня духовного розвитку; 2) здатність народних мас усвідомити роль і значення цієї особистості; 3) підтримка високого авторитету провідної верстви серед народних мас. Вважаємо, що дана філософсько-антропологічна концепція дозволяє проаналізувати сутність суспільних подій та визначити ступінь компетентності провідної верстви.

Література

1. Сабадуха В.О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2012. – 176 с.
2. Донцов Д.І. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини. – К.: ДП Вид дім Персонал, 2014. – 568 с.
3. Рубан М.Ю., Сабадуха В.О. Аналіз спонукань до діяльності історичних діячів кризь призму концепції чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини (на прикладі діяльності гетьманів Б. Хмельницького, І. Брюховецького та І. Мазепи) / Бахмутський шлях. 2013. №1–2 (січень-грудень). – С. 87–94.
4. Рубан М.Ю., Фомін А.В., Аналіз історичних подій кризь призму концепції чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини (на прикладі Чорної Ради 1663 року) / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2013. №3(116). – С. 52–53.

АНАЛІЗ ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ (1934-1939 РР.)

Сапицька Олена – к.і.н., доц., доцент кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Якість життя – це узагальнююча соціально-економічна категорія, що представляє узагальнення поняття «рівень життя», що включає в себе не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, а й задоволення духовних потреб, здоров'я, тривалість життя, умови оточуючого середовища, морально-психологічний клімат, душевний комфорт тощо. [1]

Історичний характер соціальних процесів в Україні свідчить, що найбільш гострими проблемами, що безпосередньо стосуються прав людини на життя і його гідний рівень, є підвищення матеріального добробуту більшості громадян, збереження фізичного і психічного здоров'я населення. Добробут розглядається не як кінцева мета, а як важливий засіб, що слугує розширенню можливостей людини у сфері здобуття освіти, охорони здоров'я тощо.

Під покращенням рівня життя в радянській економіці розумілося зростання забезпеченості населення послугами, які значною мірою брала на себе держава за рахунок суспільних фондів споживання. Специфіка радянського періоду, у порівнянні з сучасністю, полягає у тому, що, завдяки впливу комуністичної ідеології, матеріальний добробут для більшості населення не був засобом для розширення доступу до освіти, культури чи відпочинку. Особливо це стосується сільського населення.

Якщо так можна сказати, то особиста відповідальність та відданість справі у загально професійній сфері у досліджуваній період не мала остаточною метою здобуття надмірних матеріальних цінностей чи особистого зиску, бо це засуджувалося ще на рівні сільської общини, не кажучи вже про засудження намірів збагачення на державному рівні.

Так, наприклад, доярка-стаханівка К.Є. Мірошниченко з совхозу Червоний Прапор на Луганщині у останній день відмовилася від путівки у дім відпочинку, мотивуючи тим, що не

може залишити «своїх корів іншим дояркам»[2].

Втім, навіть якщо гроші і були, дуже часто селяни не мали змоги купувати бажане – чи то продукти, чи то одяг та взуття. Постачання сільських крамниць через різні причини було у край незадовільному стані. Періодично контролюючими органами проводилися обстеження сільських товарних лавок та сільпо, за результатами яких намагалися виправити ситуацію, проте не завжди це виходило. Як класичний приклад можна привести дані по декількох районах Луганщини. Так, у Ново-Псковському районі, обстеження сільпо селища Караван-Солодке, виявило, що довгий час тут велася торгівля лише хлібом, сіллю та махоркою. Цукор взагалі не завозили довгий період до сільських крамниць. Обов'язковий асортимент-мінімум для торгівлі на 84 позиції в жодній з сільських торгівельних точок не виконувався. [3]

Звісно, такий стан речей пояснюється не лише хибами у системі постачання. Дуже часто причиною відсутності продуктів та мануфактури у крамницях був низький професійний рівень робітників. Відзначалося, що робітники торгівлі не цікавляться питаннями техніки та правил торгівлі, санітарно-гігієнічними нормами, не дотримуються трудової дисципліни тощо. В умовах надзвичайно малої кількості аптек у сільській місцевості, певні ліки також реалізовувалися у мережі сільпо та продуктових лавках. Але продавці дуже часто навіть не знали призначення цих ліків, що призводило до частих медикаментозних отруєнь хворих.[4] За певними продуктами харчування та промисловими товарами селяни повинні були їхати до районних центрів.

Варто відзначити, що певні соціальні виплати все ж залежали від посади та стажу роботи на виробництві. Наприклад, навесні 1938 р. у радгоспі ім. Чкалова за 25 днів, котрі надавалися та оплачувалися до родів, робітниця свинарського цеху зі стажем роботи один рік отримувала 79.75 руб., прибиральниця зі стажем роботи 2 роки – 95.50 руб., а технік свинарства зі стажем роботи півтора року – 300 руб.[5] Проте, допомога по вагітності та пологах виплачувалася за умови, що жінка проробила без перерви на сільськогосподарському підприємстві не менш 7 місяців. А Допомога при догляді за новонародженим надавалася лише тим жінкам, чия заробітна платня не перевищувала 300 руб.[6]

Медичне обслуговування селян також знаходилося на

вкрай низькому рівні. Як правило, у медичних амбулаторіях працювали не лікарі, а малокваліфіковані помічники лікарів (лікпоми. – авт.), які, до того ж, не мали права видавати лікарняні більше, ніж на три доби. А з літа 1939 р. згідно з Постановою Президії ЦК Союзу робітників ММР радгоспи, що знаходились у його підпорядкуванні, взагалі не мали права витрачати заощаджені кошти, якщо рівень захворюваності людей в них перевищував ліміти (курсив авт. – О.С.) захворюваності, встановлені радгоспом.[7]

Певні негаразди були і з задоволенням культурних потреб селянства. Міжрайвідділення кінофікації обслуговували лише ті колгоспи та радгоспи, з якими були підписані договори. Не вистачало бібліотек, хат-читалень, клубів, радіоточок тощо. Але діяла ціла мережа різних гуртків. І на фоні усіх вищезгаданих проблем вельми цікавим є той факт, що за популярністю драматичні гуртки були на другому місці після оборонних. Варто відзначити, що динаміка бажаючих з користю проводити досуг була позитивною. Так, у 1938-на початку 1939 рр. загальна кількість селян, які займалися у гуртках, була невеликою. Наприклад, з 6533 осіб, які працювали у 36 (що надали відомості. – авт.) з 56 овочевих радгоспів Луганщини у на 1 січня 1939 рр. у різних гуртках займалися лише 236 осіб. В цих радгоспах було 24 бібліотеки, розраховані на 813 читачів, з загальним фондом у 6616 примірників книжок. [8] У четвертому кварталі 1939 р. відомості надали 42 овочевих радгоспи Луганщини. Загальна кількість робітників у них становила 8698 осіб, з яких у гуртках займалося вже 2005 осіб. Перші чотири сходинки за популярністю з тринадцяти видів гуртків займали оборонні гуртки (626 осіб), загальноосвітні (482 особи), радіолобителів (280 осіб) та драматичні гуртки (195 осіб). Найменшою популярністю користувалися гуртки з вивчення іноземних мов та живопису. А от дитячих гуртків було зовсім мало – лише три, розраховані на 59 дітей. [9]

Політико-економічні умови кожного історичного періоду безпосередньо впливають на якість життя соціуму. Хронологічні рамки нашого дослідження характеризувалися у цьому сенсі двома основними аспектами: «постГолодомор» та «передвійна». Отже, з урахуванням цього, оцінка якості життя сільського населення у зазначений період є неоднозначною. Порівняно з

жахами Голодомору рівень життя зріс у декілька десятків разів. Якщо ж брати до уваги орієнтацію економіки СРСР на потреби індустрії та військової галузі – звісно ж, спрямування коштів у ці сфери негативно позначалося на соціально-економічному забезпеченні сільського населення СРСР, УРСР та Донбасу, зокрема.

Література

1. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь [Текст] / Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. / 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
2. Державний архів Луганської області (ДАЛО). – Ф.Р 855. – Оп.1. – Спр. 26. – арк. 16.
3. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 990. – арк.10.
4. ДАЛО. – Ф. П4. – Оп. 1. – Спр. 990. – арк. 11.
5. ДАЛО. – Ф.Р 890. – Оп.1. – Спр.73. – арк.2.
6. ДАЛО. – Ф. Р855. – Оп. 1. – Спр. 26. – арк.101.
7. ДАЛО. – Ф. Р 855. – Оп.1. – Спр. 1. – арк.19,193.
8. ДАЛО. – Ф.Р890. – Оп.1. – Спр.67. – арк.11,13.
9. ДАЛО. – Ф. Р890. – Оп.1. – Спр. 162. – арк.3-7.

**РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ В УРСР
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х –
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х РР. ХХ СТ.**

Сафонова Наталія – к.і.н., доц., доцент кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Вища школа, яка є складовою духовного і культурного життя, певною мірою віддзеркалює соціально-політичні особливості і економічний стан суспільства на різних етапах його розвитку. Актуальність обраної теми полягає в тому, що ціла низка аспектів розвитку одного з головних джерел відтворення інтелектуального і формування науково-технічного потенціалу нації за радянський час – системи вищої освіти – не є у повній мірі науково вивченою. Без дослідження різних аспектів цієї проблеми завершення формування цілісної картини про розвиток духовного життя українського суспільства, його надбань та відтворення втраченого за ХХ ст. є ускладненою.

Значна низка попередніх дослідників історії розвитку різнобічних аспектів вищої школи – Алексєєв Ю., Бистра М., Васильчук Т., Галкин К., Головка Н., Даниленко В., Жабенко О., Зезина М., Кремень В., Курило В., Куцаєва Т., Майборода С., Ніколаєнко С., Шепотько В. та ін. – висвітлюють складний шлях освітянської сфери у різні періоди історичного часу [1]. Наукова новизна даної роботи полягає у дослідженні й узагальненні радянського освітянського досвіду вищої школи у запропонованих хронологічних межах, з огляду не лише на загальну стратегію, а й ефективності проведених реформ. Вивчення досвіду розвитку української вищої освіти у другій половині ХХ ст. і пов'язаних з цим процесів важливо для розуміння як наслідків попередніх трансформацій, так і результативного пошуку нових шляхів еволюції вищої школи.

Переможцем вийшовши з Другої Світової війни, зруйнована радянська країна зберегла свій головний потенціал відродження – сильний духом народ. Перед комуністичним керівництвом постало питання відшукати заходи соціального впливу на населення. Серед таких чинників освіта стала одним

з суттєвих факторів. На початку повоєнного періоду державне управління в галузі освіти України мало на меті відновлення системи освіти та управління нею, уніфікацію освітянських структур радянських республік тощо. Ці зміни були здійснені на підставі низки правових документів. Так, Верховною Радою СРСР був прийнятий закон 1946 р., яким передбачалося перетворення рад народних комісарів у ради міністрів і народних комісаріатів у міністерства. Внаслідок цього на базі Народного Комісаріату освіти УРСР було утворено Міністерство освіти УРСР. Відповідно до Конституції УРСР Міністерство освіти УРСР належало до групи республіканських міністерств і було головним органом управління освітою в питаннях, які стосувалися компетенції Української РСР. Реорганізація системи управління призвела не лише до зміни структури самого міністерства, а й передбачала передачу університетів і науково-дослідних інститутів від Міністерства освіти УРСР (у компетенції якого залишалися лише педагогічні та учительські інститути) до загальносоюзних органів. Вже Постановою уряду УРСР від 4 січня 1955 р. було здійснено наступну реорганізацію структури і штатів апарату управління. Згідно з нею структура міністерства включала 13 підрозділів (на відміну від попередніх 15). Чисельність апарату Міністерства освіти з метою економії фінансових ресурсів було скорочено (з 200 до 157 працівників). Зрозуміло, що республіканські органи не були самостійними у прийнятті важливих рішень, а були “ретранслятором” регіональної політики уряду СРСР[2, 336].

В умовах СРСР, коли єдина політична сила узурпувала право визначати і контролювати розвиток країни, КПРС, визнана конституційно як спрямовуюча сила, окреслювала перспективи розвитку держави і керувала життям суспільства. Рішення пленумів КПРС стосовно вищої освіти, які оформлювалися спільними постановами з Радою Міністрів СРСР або Радою Міністрів України, фактично відігравали роль законодавчих положень. Водночас відділи ЦК КПУ науки і учбових закладів, пропаганди та агітації мали право контролю над створеним Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти України. Протягом 1969-1990 рр. у МВССОУ діяло управління з викладання суспільних наук водночас при наявності сектора суспільних наук у ЦК КПУ [3].

Найважливішим недоліком освітньої системи, за партійною

оцінкою тогочасної системи освіти, вважалась недостатня підготовленість випускників навчальних закладів до практичної діяльності. З метою подолання цього недоліку Верховною Радою УРСР 24 грудня 1958 році було прийнято Закон “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР”, який визначав основні напрями перебудови освітньої системи республіки [4] і закріплював пріоритет заочної та вечірньої форм навчання з метою щорічного зростання кількості випускників відповідно до потреб народного господарства.

У підготовці кадрів основоположним був принцип поєднання навчання із практикою або роботою на виробництві, який дозволяв поєднувати теоретичну підготовку з практикою, забезпечувати кращу підготовку спеціалістів, сприяв збільшенню можливостей трудящих здобути середню спеціальну та вищу освіту. Тому достатньо вмотивованим є визначення відповідною постановою вечірнього та заочного навчання як основної форми підготовки спеціалістів середньої кваліфікації. У вищій школі реалізація принципу поєднання навчання з практикою призвела до закріплення за кожним вищим навчальним закладом підприємств, установ і організацій для виробничої роботи та практики студентів, а також розширення заочного навчання. Заочні відділи працювали майже в усіх вищих навчальних закладах. З метою упорядкування системи заочної освіти, наближення її до виробництва, більш широкого використання для заочного навчання навчально-матеріальної бази й професорсько-викладацького складу стаціонарних вузів, створення кращих умов для навчання студентів-заочників, Міністром вищої і середньої спеціальної освіти УРСР було видано наказ “Про організацію загальнотехнічних факультетів вищих учбових закладів на території Української РСР” від 11 березня 1960 р. № 84, яким передбачалося створення загальнотехнічних факультетів [5, 95]. Напередодні, Постановою уряду 25 серпня 1959 р. при Раді Міністрів було створено Головне управління професійно-технічної освіти, до компетенції якого переходили всі установи колишнього Головного управління трудових резервів при РМ СРСР, що перебували на території республіки. Головне управління професійно-технічної освіти здійснювало керівництво професійно-технічною освітою через обласні та

міжобласні управління з професійно-технічної освіти [6].

Певна лібералізація стосунків центру і республіканських структур не обійшла і систему освіти. Починаючи з 1962 р., передбачалося затвердження Постановами колегії Міністерства освіти УРСР керівників: управлінь і відділів міністерства; обласних, Київського і Севастопольського міських ВНО; обласних, міських інститутів удосконалення вчителів; ректори педагогічних інститутів; затверджувалися наказами по міністерству: працівники Міністерства освіти; директори педагогічних училищ. У ВНЗ декани факультетів обиралися радою факультету; завідувачі кафедр вищих навчальних закладів заміщувалися на конкурсній основі.

Здійснення перебудови партійного керівництва на основі виробничого принципу викликало також зміни у системі державного управління освітою. Так, у 1962 р. по 19 областях було створено по два відділи народної освіти (промисловий і сільський) [7, 109]. Проте ця тенденція не набула подальшого розвитку, і вже через 2 роки відбулася перебудова партійно-управлінської системи на основі галузево-територіального принципу.

Реформа система народної освіти, проведена у 1958-1964 рр., мала на меті зняти протиріччя між бажанням молоді вищої освіти і гострої потреби радянської екстенсивної моделі у робітничих руках. В середині 50-х рр. радянські вузи могли прийняти лише третину з 1,5 мільйона випускників середньої школи [8, 1149].

Зміна політичного керівництва з усуненням М.Хрущова з посади Першого секретаря ЦК КПРС викликала подальше переформатування освітньої політики у вищій школі. Так, 3 вересня 1966 р. постановою ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи покращення підготовки фахівців та вдосконалення керівництва вищою та середньою спеціальною освітою в державі»[9] визначався відтепер пріоритет денної форми навчання студентів. Вказана постанова від 1966 р. декларувала необхідність збільшення результатів вищої освіти у подальшому і можливість запропонованими в ній заходами подолання недоліків попереднього планування та управління в освітній сфері. Фактично ж виконання цих положень повертало і посилювало централізацію управління вищою освітою УРСР на

користь союзних органів, оскільки останні були цього частково позбавлені у 1958 р. під час створення Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти України[10]. Так, за п. 4 МВССОУ мало передати кілька великих вузів у союзне підпорядкування, а за п. 6 головний контроль над всіма вузами перейшов також до центру СРСР. Наприклад, Міністерству охорони здоров'я СРСР із українського відомства передали Кримський і Харківський медичні інститути. Планування потреб республіки у фахівців стало функцією Держплану СРСР, відтепер МВССОУ та інші міністерства, що мали вузи у підпорядкуванні, лише створювали проектні документи[11]. Саме МВССО СРСР отримало право затверджувати призначення керівників усіх вузів УРСР, тоді як ЦК КПУ мало просити у ЦК КПРС взагалі окрему згоду на ці призначення[12]. Все вищевикладене характеризує стрімке зростання і посилення централізації управління системою вищої освіти.

Згадана постанова викликала суперечливі оцінки. Вона розширила права вузів у господарських, навчальних і управлінських питаннях. Однак, її зміст констатує ці можливості в обмежених формах, бо додаткове залучення кваліфікованих кадрів на викладацьку роботу мало відбуватись за участі центру та партійних організацій (п.п. 16-17); лише окремі вузи, до того ж як виняток, могли отримати від МВССО СРСР право на видавничу діяльність (п. 18); межі фінансової самостійності чітко узгоджувалась з Держпланом СРСР (п.п. 23, 29). Постановами ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи покращення підготовки фахівців та вдосконалення керівництва вищою та середньою спеціальною освітою в державі» (3 вересня 1966 р.), «Про подальше вдосконалення вищої освіти в державі» (18 липня 1972 р.) і «Про подальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки фахівців» (12 липня 1979 р.) стратегія розвитку вищої освіти у поєднанні господарчих потреб та ідеологічної складової залишалася незмінною[13]. Так, новий Закон «Про народну освіту», датований 1974 р., (Розд. 8 «Вища освіта»), вказував на зв'язок навчання з комуністичним вихованням, а його ст. 57 визначала серед інших одну з найважливіших цілей освіти – надання практичних навичок і знань з організації масово-політичної та виховної роботи [14]. В свою чергу, «Основні напрямки економічного та соціального розвитку СРСР на 1981-

1985 рр. і на період до 1990 р.» визначали потребу розвитку науки та посилення її зв'язків із виробництвом [15]. Проте, як зазначає Т. Куцаєва, «плани чіткіше поєднати науковий потенціал вищої школи з науковими потребами можна розглядати більше лише як спробу залучити всі можливі засоби до подолання наростаючої економічної кризи» [16].

Програма «Основні напрямки реформування загальноосвітньої та професійної школи», прийнята у 1984 р., декларувала мету «змінити зміст і способи відтворення кадрів, рівень та спрямованість знань», плануючи докорінно перебудувати роботу вищої школи відповідно до потреб науково-технічного прогресу, економіки та політики [15, 3]. Однак про такі формальні заходи «кабінетних педагогічних поем» критично відгукнулися навіть учасники першого з'їду педагогічних працівників [17]. Загострювання тенденції відсутності випереджального характеру отриманих знань підтверджується і зауваженням ректора Київського університету ім. Т.Г. Шевченка М. Білого про необхідність постійно науково вивчати перспективи спеціальностей через 10 і більше років, ще до початку їх включення у освіту, щоб через темпи науково-технічного прогресу професія не виявилась застарілою [18]. Співзвучна того часу й думка Президента АНУ Б.Патона на нараді 1979 р. працівників вузів про те, що випускники не завжди відповідають сучасним запитам науки саме тому, що їх знання іноді застарілі, а професійна і виробнича адаптація потребує від молодого спеціаліста часу і додаткових зусиль [19].

Окремої уваги потребує визначення позиції радянських урядів у мовному питанні, яке традиційно передувало становленню національного державотворення. Зазначений вище Закон 1958 р. «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти» унікав демократичності питання встановлення мови навчання. Формальний характер дозволу навчатись рідною мовою посилювався вилученням пункту 19, де-юре зміцнюючи вплив мови російської. Конституція 1978 р. у ст. 45 задекларувала право громадян на вищу освіту. Йшлося про її безоплатність, державні стипендії та пільги студентам, про поточні потреби (розвиток заочної, вечірньої вищої освіти тощо). Питання навчання рідною мовою знов обходилося, проте в 1978 р. надавалася можливість

навчатись рідною мовою у школі (про вузи не йшлося) [20]. Формальний підхід навчання рідною мовою залишався досить довгий час, власне, до розпаду СРСР. Як підкреслює дослідниця Т.О. Куцаєва, «відсутність спеціальних законів і підзаконних актів відображає умовність цього положення» [21, 31].

Освітня політика формувалася постановами і рішеннями партійних з'їздів, пленумів і конференцій, у яких питання ідеологічного впливу відігравали важливу роль. Так, ЦК КП(б) У своїми постановами від 15 вересня 1947 р. «Про поліпшення викладання та політико-виховної роботи в вищих навчальних закладах УРСР» та від 28 червня 1950 р. «Про стан і заходи поліпшення політичної і виховної роботи комсомольських організацій серед міської і сільської молоді Української РСР наголошували на застосуванні різних форм комуністичного впливу на свідомість молодих людей [22, 223]. Інформація про стан виконання постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі у комуністичному будівництві» і її аналогів у наступних роках була складовою звіту діяльності вищих навчальних закладів міністерству [23]. Таку інформацію у вигляді звітів про роботу кафедр суспільних наук повинні були надавати всі вузи. Останнє, наприклад, ілюструється звітом 1973 р. кафедри політекономії Дніпропетровського інженерно-будівничого інституту, в якому визначалися застосовані заходи у навчальній діяльності: консультації з методики конспектування джерел авторів марксизму-ленінізму, встановлення чіткого переліку таких праць, перевірка і аналіз конспектів та вміння застосовувати його на семінарських заняттях та ін. [24]. Севастопольський приладобудівничий інститут доповідав: «Кафедра истории КПСС усилила контроль за изучением студентами произведений классиков марксизма-ленинизма. 2-3 раза в неделю преподаватели проверяют конспекты студентами первоисточников, проводят групповые собеседования по отдельным произведениям К.Маркса, Ф.Энгельса, В.И.Ленина, добиваются использования студентами положений классиков в выступлениях на семинарах» [25].

Український інститут інженерів водного господарства (м. Рівно) звітував: «Всі члени кафедр схвально сприйняли цю постанову і розглядають її як яскравий прояв піклування

нашої партії про розвиток марксистсько-ленінської науки, комуністичне виховання студентської молоді. Керуючись неухильно вказаною постановою ЦК КПРС, кафедри історії КПРС і наукового комунізму спрямували свою роботу на те, щоб поряд з хорошою професійною підготовкою, озброїти майбутніх інженерів марксистсько-ленінською наукою, знанням законів суспільного розвитку, навчити вільно орієнтуватися в суспільних явищах, давати їм класово-партійну оцінку, прищепити високі морально-етичні норми, вміння працювати з людьми і бути завжди провідниками ідеології і політики КПРС серед трудящих, в робочих колективах»[26].

Як підсумок, зазначимо, що провідними тенденціями освітньої політики досліджуваного періоду можна визначити наступні: централізація управління та посилення впливу ідеології в сфері освіти; підпорядкованість освітянських реформ загальній стратегії радянського будівництва; залучення максимальної кількості населення республіки до навчання; реалізація принципу поєднання навчання із практикою або роботою на виробництві, зокрема, через розширення мережі заочного та вечірнього навчання; зміна з часом, внаслідок соціально-економічного розвитку, пріоритету на денну форму; зростаюча русифікація освіти. Проте стратегія розвитку вищої школи у поєднанні економічних потреб та ідеологічної складової залишалася незмінною.

Подальше дослідження означеної проблематики доцільно, на наш погляд, розглянути у контексті порівняння стратегії і напрямів реформування вищої освіти в УРСР і вітчизняної вищої школи часів незалежності.

Література

1. Див. напр.: Алексеев Ю.М. Україна: освіта і держава (1987-1997 рр.). - К.: Експрес-Об'ява, 1998. -110 с.; Васильчук Т.В. Поновлення системи вищої освіти України в повоєнні роки (1945-1953 рр.) // Грані:Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. -Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. - № 5-6. - С.93-97; Головка Н.Л. Восстановление и развитие системы высшего и среднего педагогического образования Украинской ССР (1943-1950 гг.): Дис... канд. ист. наук. - К., 1987; Зезина М.Р. Советская интеллигенция в условиях развитого социализма. - М.: Изд. МУ, 1982. - С. 108; Майборода В.К. Вища педагогічна

-
-
- освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). – К.: Либідь, 1992; Курило В.М., Шепотько В.П. Освіта в Україні і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки. – К.: Деміур, 2006; Вища освіта в Україні: Навчальний посібник./ В.Г.Кремень, С.М.Ніколаєнко, М.Ф.Степко та ін.; за ред. В.Г.Кременя, С.М.Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005.
2. Майборода С., Жабенко О. Тенденції державної політики у розвитку освітньої галузі України (1950-1960 рр.) // Зб. наук. пр. УАДУ. – 2001. – Вип.2. – С.334-342.
  3. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр. 8653. – Арк. 11.
  4. Закон СРСР “Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти” // Радянська школа. – 1959. – № 1. – С. 3-15.
  5. Жабенко О.В. Особливості і тенденції розвитку державного управління освітою в Україні (1946-2001рр.): дис... кандидата наук з державного управління: 25.00.01/ Жабенко Олександр Вікторович. – К., 2003. – 209 с.
  6. Накази Міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР з основної діяльності. – ЦДАВО України, ф.4621, оп.1, спр.178, арк.78-80.
  7. Накази Міністра освіти УРСР та його заступників з питань основної діяльності. – ЦДАВО України, ф.166, оп.15, спр. 3671.
  8. История России. С древнейших времен до начала XX в./ А.Н.Сахаров, Л.Е.Морозова, М.А.Рахматуллин и др.; под ред А.Н.Сахарова. – М.: АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2006. – 1263 [1].
  9. Накази МВССО СРСР за 1966 р. – ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. Том 1.– Спр. 2. –211арк.
  10. Про призначення міністра вищої та середньої спеціальної освіти // ВВР УРСР. – 1959. – № 22. – Ст. 126.
  11. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 1. – Спр. 372. – Арк. 74; 52.
  12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1992. – Арк. 2.
  13. Вопросы идеологической работы КПСС. Сб. документов. 1965-1973. – М.: Политиздат, 1973. – с. 402-413.
  14. Закон УРСР “Про народну освіту” // ВВР УРСР. – 1974. – № 28. – С.233.
  15. Основні напрямки реформування загальноосвітньої та професійної школи // ВВР УРСР. – 1984. – № 16. – Ст. 237.
  16. Куцаєва Т.О. Зміни пріоритетів щодо розвитку форм

- навчання у вузах України в період 1965-1985 рр. // Наукові записки: Зб. наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К., 2005. – № 59. – С. 210-221.
17. На трибуні 1-го з'їзду педагогічних працівників України. Освіта. – 1992. – 23 грудня. – С.3.
  18. Белый М.У. Роль университетов в подготовке кадров для высшей школы. – К.: Вища шк., 1975. –8 с.
  19. Совещание работников высших учебных заведений УССР. Киев. 11-12 апреля 1979 г.: Материалы. – К.: Вища шк., 1980. – 49 с.
  20. Конституція УРСР. – К.: Політвидав, 1989. – С. 17.
  21. Куцаева Т.О. Развитие высшей освіти в УРСР (1965-1985 рр.): дис....канд. іст. наук: 07.00.01/Куцаева Тамара Олександрівна. – К., 2007. – 208 с.
  22. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Збірник постанов (1941-1960рр.). – К.: Держполітвидав, 1961. – Т.2. – 664 с.
  23. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр. 2300. – Арк.1-4.
  24. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 12. – Спр. 2305 – Арк.12.
  25. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр. 2300 – Арк.117-119.
  26. Там само. – Арк.131-132.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ УСТАНОВИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДИ ТА АГІТАЦІЇ У 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Сердюк Ксенія – старший лаборант кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Дубровський Павло – аспірант кафедри всесвітньої історії та історії України, асистент кафедри туризму та готельного господарства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

У 20-і рр. ХХ ст. відбувалися значні зміни культурного життя, що мало на меті підпорядкувати повсякденне життя населення ідеолого-пропагандистським ідеям влади. У цей час проходили значні зміни усталених норм повсякденного життя. Широком масам поступово стала доступна велика кількість раніше недосяжних видів проведення вільного часу, які влада намагалася використати у своїх цілях.

Протягом останніх років вчені неодноразово зверталися до вивчення проблем соціально-культурної сфери в Україні у 20-і рр. ХХ ст. Серед них слід зазначити праці А.Михненка [1], котрий проаналізував стан культурно-освітніх установ у 1920-і рр. А. Бобровського [1] проаналізував державну ідеологію, яка впливала на соціокультурний розвиток міського населення, зокрема дослідник розкрив джерела впливу з боку влади на життєдіяльність суспільства. Особливу увагу дослідженню культурної політики більшовицької влади на початку 1920-х рр. приділив О.Кручек [3].

Спираючись на ці праці, автори намагалися узагальнити основні принципи використання більшовицькою владою культурно-освітніх установ з метою пропаганди та агітації в Україні у 20-і рр. ХХ ст. У дослідженні авторами введені до наукового обігу раніше неопубліковані і такі, що не використовувались, архівні документи. Вони містять новий, невідомий досі фактичний матеріал.

У 1920-і рр. в Українське місто проникає новий культурний прогрес. Було оголошено війну з неписьменністю. Дорослі сотнями тисяч залучалися до навчання. Таким чином, в різних

установах соціального виховання, професійної освіти та політпросвіти відбувалося широкого масштабу спеціалізація робітничої інтелігенції. При цьому, поступово пристосовуючись до мирних умов післявоєнного будівництва, методи робітничої освіти і викладання поступово поліпшувалися. Так, надзвичайно великою була культурно-просвітницька робота, що готувала у всіх галузях знання.

Перші партійно-урядові рішення були направлені на організацію системи освіти дорослого населення та залучення до навчання якомога більшої кількості дітей. Так, VIII з'їзд РКП(б) у березні 1919 р. ухвалив програму згідно якої в галузі народної освіти ставилися завдання: по-перше, ввести обов'язкову загальну політехнічну освіту для всіх дітей до 17 років; по-друге, створити сітку дошкільних закладів; по-третє, передбачалося здійснення принципів єдиної трудової школи вільною від релігійного впливу, з викладанням рідною мовою, з спільним навчанням дітей обох статей; по-четверте, передбачалася підготовка нових кадрів працівників освіти, пройнятих ідеями комунізму; по-п'яте, держава мала всебічно допомагати самоосвіті саморозвитку робітників і селян [4].

Декрет РНК УСРР від 13 лютого 1921 р. «Про шкільну повинність працівників соціального виховання», проголошував, всіх працівників соціального виховання до 40 років включно, такими що підлягали шкільній повинності. Освітяни повинні були пройти 6-тимісячні курси, для засвоєння обов'язкового мінімуму політичної і педагогічної грамоти. Порушення освітньої повинності підлягало судовій відповідальності [5].

У Луганську до складу «ліквідаторів» не писемності рекомендувалося зараховувати усіх службовців, обслуговуючий персонал, робітників, які закінчили семирічку і чотирирічку. Списки мобілізованих на 6-ти місячні курси обов'язково обговорювалися на засіданнях меткомів за участі мобілізованих і затверджувалися на загальних зборах. Після цього жодні звільнення тих хто проходив курси не могли мати місця без дозволу райкому просвіти [6]. Ці заходи були покликані залучити до навчального процесу освітян, які пропагували ідеї більшовицької партії.

Неграмотність дорослого населення була справжньою перешкодою для органів пропаганди та агітації. У постанові

РНК УСРР 21 травня 1921 р. говорилося, що усе населення віком від 8 до 50 р.: «... яке не уміє читати або писати, зобов'язане учитись письму на українській, російській або якій іншій мові, за бажанням учня»[7]. Для досягнення цієї мети Наркомосові і його місцевим органам надавалися широкі повноваження: по-перше, дозволялося притягати до навчання в порядку трудової повинності письменне населення; по-друге, використовувати Народні будинки, церкви, синагоги, каплиці, клуби, приватні будинки та інші приміщення. Важливим було і те, що для осіб які ухилялися від трудової повинності, а також перешкождали освітньому процесу передбачалася карна відповідальність [8].

З метою боротьби з безграмотністю в Луганську у 1922 році було створено школу по ліквідації не писемності. Уже в 1926 р. на Луганщині працювало 355 шкіл з ліквідації неписьменності, 100 шкіл з ліквідації неписьменності серед підлітків, 651 загальноосвітня школа, де навчалося близько 77, 5 тис учнів[9].

Освітня галузь розглядалась більшовиками як знаряддя комуністичного виховання і перевиховання населення. Разом із тим, підкреслюється, що заклади освіти у першій половині 1920-тих рр. були не готові до виконання цієї ролі: старе учительство, дореволюційні підручники й методики, вплив Непу, релігійний світогляд стали на заваді реалізації виховних планів більшовиків. Дієвим засобом подолання негативних тенденцій стала комплексна система навчання, яка сприяла проникненню більшовицької політики у заклади освіти [10].

Важливу увагу влада приділяла самоосвіті населення. Проте на початку 1920-х рр. ще не було розроблено чітких програм щодо самоосвіти, провладні структури неодноразово наголошували на тому, що вони не мають досвіду в цьому питанні, і тому вона проходить мляво і неорганізовано. Проте уже у середині 1920-х років було створено програми занять, списки літератури тощо [11]. Головним завданням самоосвіти повинна була стати партпросвіта. Всі, хто міг працювати з літературою, повинні були займатися в гуртках політичної самоосвіти контроль над якими віддавався партійним організаціям [12].

У 1926 р. самоосвітня робота повинна була включати загальноосвітні, загальнополітичні, найважливіші загальні питання, пов'язані з практичною роботою робітника [13]. У цей час самоосвітня робота зводилась до вивчення політичних

та практичних питань, про це свідчать заклики теоретиків самоосвіти. Так, А. Луначарський говорив що самоосвітою потрібно займатися для того, щоб створити з себе свідомого громадянина, здатного розбиратися в найгостріших питаннях внутрішньої і зовнішньої політики і питаннях господарства. Йому вторив О. Бухарін, говорячи, що “займатися самоосвітою потрібно для того, щоб отримати високу виробничу кваліфікацію і за можливістю приймати участь у господарчому ході справ і впливати на його долю” [14]. Тобто цілпо самоосвіти, з погляду влади, було самовдосконалення не заради розвитку свого внутрішнього світу, а заради більших успіхів у виробництві та сприйнятті ідей партії. Тому самоосвітні гуртки пропагували ідеї партії, а тому рекомендували читати літературу політичного змісту, відвідувати кіносеанси які носили пропагандиский характер і т. д.

Залучення до читання книг політичного характеру було важливою ланкою роботи влади серед робочої частини населення, втягнутої до громадського життя.

Бібліотеки робочих і комсомольських клубів, були заповнені агітаційною літературою. Але і в даному випадку вибір був невеликий. Звичайний набір пропонованої літератури включав промову Леніна на III з'їзді комсомолу, “Нариси по історії юнацького руху” Чичеріна, “Штурм віджилого світу” – скорочений варіант книги Дж. Рида “Десять днів, які потрясли світ”, “Азбуку комунізму” М. Бухаріна і Є. Преображенського [15]. Крім того читачам пропонувалася антирелігійна література, передусім збірки “Комсомольське різдво” і “Комсомольська паска”. Вони притягали читачів легкістю викладу, великою кількістю жартівливого матеріалу, гасел і закликів.

З часом, під впливом нових побутових умов і практичних потреб робітники читали необхідну для роботи літературу виробничого і науково-технічного змісту. Більш за все у 1924 р. на пробудження читацьких інтересів вплинув запис до партії за ленінським закликом і пов'язане з цим політичне навчання.

У 1924 р. за книги політичного змісту бралися не тільки залучені до партійної роботи, але і безпартійні. Однак, чим вище була кваліфікація робітників, тим більше читали вони книг і газет і тим частіше зверталися до послуг бібліотек, тобто читали систематично, а не випадково. Це було пов'язано з тим,

що висококваліфіковані робітники, як правило, в більшості були комуністами, а членство в партії зобов'язувало їх бути добре підкованими у суспільно-політичних справах.

Далі, чим більш робітник звивав до книги і знайомився з нею, тим більше вросла вона в його побут, і читання з необхідного навчання поступово перетворювалося на потребу. Це в такій же мірі відноситься до белетристики, як і до літератури політичної і науково-виробничої. Будучи спочатку лише епізодом, потім засобом підготовки до тієї або іншої роботи, книга перетворювалася з часом на звичку і навіть потребу [16].

Тому значна увага приділялася бібліотечній справі. Так у 1924 р. у луганській окрузі нараховувалось 13 міських бібліотек з фондом 142 445 книг. В цих бібліотеках було 8 892 постійних читачів, з яких художню літературу читали 47 %, наукову та суспільствознавчу – 40 %, дитячу – 13 % [17]. Таким чином, найбільшою популярністю користувалася художня література.

Проте влада намагалася залучити більше читачів до пропагандиської політично спрямованої літератури. Так, у 1925 р. у Луганську відкрилася “Науково-комуністична бібліотека”, фонд якої складав 13500 книг, переважно з політичних питань, виданих за останні 3 роки. Кількість читачів щоденно не перевищувала 70 чоловік [18]. Одночасно до кінця 1920-х рр. робітники стали виявляти все менше цікавості до суспільно-політичної літератури. Взагалі представники підростаючого покоління робочого класу в 1920-і рр. не стали найактивнішими відвідувачами бібліотек. Причиною цього була як недостатня кількість книг в бібліотеках при робочих клубах, а також їх незадовільний стан [19].

У 1927 р. на бібліотеки продовжували покладати пропагандиські завдання. Так, у Луганську бібліотеки повинні були виконувати завдання воєнізації населення і пропаганди воєнних знань [20]. Художня література як і раіше ставиться владою на другорядний план. Так з таблиці, 1 видно, що частка художньої літератури, виданої в 1927-1928 рр. була чи не в двічі меншою за літературу соціально-економічну, яка була представлена переважно пропагандиськими збірками.

Таблиця 1

	Українська		Російська		Інші мови		Разом	
	Назв	Друко- ваних аркушів	Назв	Друко- ваних аркушів	Назв	Друко- ваних аркушів	Назв	Друко- ваних аркушів
Соціально економічна	1136	5985	778	3560	71	307	1985	9851
Точні і прикладні знання	793	4324	1052	4468	79	361	1924	9153
Художня література	841	3803	329	1777	94	301	1264	5881
Інша	150	869	73	405	17	73	240	1346

Отже, на бібліотеки покладалися визначні завдання з пропаганди та агітації. Проте через заідеологізованість їхньої роботи вони не змогли залучити великої кількості читачів.

Важливу функцію з пропаганди радянської ідеології більшовицька влада покладала на кіно установи. Так, протягом 1920-1921 рр. Всеукраїнський кінокомітет значно поширив свій вплив, здійснюючи націоналізацію кінотеатрів, прокатних контор, знімальних павільйонів і тим створюючи матеріальну базу для розгортання державного виробництва повнометражних художніх фільмів. Одним з найсерйозніших його завдань було завоювання масового глядача, задовольнивши при цьому вимоги політорганів щодо агітаційно-пропагандистських функцій кіно.

Владні постанови наголошували на тому, що в кіно потрібно показувати не лише кінострічки, але й цікаві для пропаганди фотографії з відповідними написами. Надавалося право підприємцям збільшувати число номерів і вводити нові, але з неодмінною цензурою Наркомпросу і за умови збереження пропорції між розважальними картинами і картинами пропагандистського характеру під назвою "З життя народів усіх країн". Влада намагалась зацікавити промисловців у створенні і виробництві нових картин, а тому їм було надано широку ініціативу. Картини пропагандистського характеру перевірялись марксистами і літераторами, для того, аби пропаганда не досягала зворотних цілей [22].

Даючи вказівки Наркомпросу систематизувати кіносправу, владні структури намагалися передусім встановити контроль над кінематографією, щоб забезпечити у обстановці нової економічної політики максимальне використання екрану для

пропаганди і агітації.

Модель функціонування радянського кіно виробництва у 20-і роки демонструвала процес підкорення кіно ідеям партії. В цей час співіснували як старі фільми, що несли в собі старі устої життя, так і кінематограф агітпропагандистський.

У Луганську в цей час працювало два кінотеатри “Світло і Знання” і “Червоний маяк”. Загалом в окрузі нараховувалось 60 кінотеатрів, переважно обладнаних в клубах [23].

Постанова ЦК ВКП(б) від 11 січня 1929 р. визначила кіно як один з головних напрямів культурної революції, тож до нього вимагалася посилена увага: “Загострення класової боротьби на ідеологічному фронті не може не викликати з боку дрібнобуржуазних угруповань намагання впливати на найголовніший підойм культурного піднесення і виховання мас. Завдання партії – посилити керівництво роботою кіно організацій і, забезпечуючи ідеологічну витриманість кінопродукції, рішуче боротись з проблемами пристосування радянського кіно до ідеології непролетарських верств” [24].

Важливими установами в плані пропаганди і агітації стали музеї. Так, у 20-і роки робота Луганського краєзнавчого музею, яка мала відповідати марксистсько-ленінським принципам, була повністю перебудована. В результаті чого відбулося значне скорочення відділу матеріальної культури і серйозне розширення гірничо-вугільного та історико-революційного відділів. На другий план відійшла багата історія краю, зменшилися площі залів для археології, етнографії, художнього відділу. Поряд з оригінальними цікавими експонатами з'явилися муляжі, художні малюнки, плакати, велика кількість діаграм, графіків, схем. Музей поступово перетворився на серйозну ідеологічну установу [25].

Провідну роль у доведенні до населення ідеології держави відводилася культурно-освітнім закладам – клубам. Основними напрямками культпросвітницької роботи в місті була пропаганда радянського способу життя. Однак низька кваліфікація працівників культосвітніх установ та незадовільне матеріальне забезпечення призводили до неефективності цих заходів.

Серед чинників, що перешкоджали клубній роботі у 1925 р. був брак коштів та відсутність інструктивних вказівок про постановку роботи. Основними завданнями клубної роботи була проробка питань політичного життя, в тому числі червоного

календаря [26]. Клуби проводили також антирелігійні кампанії, особливо під час свят церковного календаря. Всі гуртки мали приймати участь у цій кампанії. Так, у 1924 р. робочим клубам було доручено поставити п'єси "Небесна механіка", "Бог батько, бог син і компанія" [27].

Клубна робота поділялась на масову і гурткову. Масові постановки стали основним видом роботи. Вони виховували в учасників колективістичні відносини. Проте, робота клубів не завжди задовольняла потреби городян, особливо молоді. Концерти та інші заходи мало цікавили молодь, яка вважала за краще проводити час в інших місцях. Цьому сприяло і те, що приміщення клубів були погано пристосовані для такої роботи. Часто глядацька зала розташовувалась у невеликій кімнаті, яка не могла вмістити всіх бажаючих [28].

Проте, кількість членів клубів постійно зростала і, якщо у 1926 р. їх було 13 926 то у 1927 р. – 20 915, а в 1928 р. – 26 258. При клубах постійно працювали різноманітні гуртки, що забезпечувало сталий інтерес населення до участі у них [29].

Таким чином, аналізуючи викладене, можна стверджувати, що протягом 20-х рр. ХХ ст. більшовицька влада використовувала освітньо-культурні заклади для пропаганди і агітації своїх ідей. Зокрема цим завданням була підпорядкована освітня робота, діяльність шкіл, пунктів ліквідації не писемності та мало писемності. Позашкільна освітня робота взагалі зводилася до вивчення політичної літератури. Важливим моментом підвищення освітнього рівня населення було залучення до читання. Але через постійні вилучення художньої та ідеологічно ворожої літератури бібліотеки були переважно наповнені книгами і брошурами політичного характеру. Заідеологізованою була робота і кіно установ, невід'ємною частиною кіносеансів був показ кіно хронічки пропагандиського характеру. Через свою популярність кіно стало потужною зброєю пропаганди ідей партії. Великою популярністю серед населення користувалися клуби, оскільки тут знаходилися бібліотеки, діяли різноманітні гуртки, проводилися кіносеанси, лекції тощо. Проте всі заходи проходили цензуру, а тому були ідеологічно витримані.

Проведене дослідження показує, що подальше вивчення цієї проблеми потребує загального висвітлення не лише протягом 1920-х рр. але й протягом наступних років радянської влади.

Література

1. Михненко А.М. Актуальні питання розвитку соціально-культурної сфери Донбасу у другій половині 1920-х – 1930-і рр. / А.М. Михненко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Випуск XIV. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – С. 151-158.
2. Бобровський А.С. Концептуальні основи державної політики щодо соціокультурного розвитку міст донбасу в 20-х – 30-х рр. ХХ ст. / А.С. Бобровський // Історичні політологічні дослідження. – Донецьк, 2010.–№ 1-2(43-44).– С. 118-125.
3. Кручек О.А. Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні 1920-1923 рр. / О.А. Кручек // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця: Видавництво ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009.– № 17.– С. 98-112.
4. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917-1959 рр. / За ред. О. І. Євсєєва. – К.: Держполітвидав, 1959. – С. 38-39.
5. Там само. – С. 89.
6. Державний архів Луганської області (далі ДАЛО) Ф. Р-416, оп.1, спр 35, арк.25.
7. Культурне будівництво ... вказана праця. – С. 120.
8. Культурне будівництво ... вказана праця. – С. 121.
9. Бровченко І.Ю. Історія Луганського краю / І.Ю.Бровченко, А.О. Климів, К.І. Красильников, В.І. Подов, В.Ф.Семистяга. - Луганськ: вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2008 – 400 с. – С.57-58.
10. Дояр Л. В. Становлення системи морально-політичного виховання в УСРР (1921-1925 рр.): автореф. дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Л. В. Дояр. – Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 14.
11. ДАЛО, Ф. Р-401, Оп. 1, Спр. № 671.– 66 арк. . – Арк. 19
12. ДАЛО, Ф. Р-401, Оп. 1, Спр. № 669. – 31 арк. – Арк 20.
13. ДАЛО, Ф. П-34, Оп. 1, Спр. № 279 – 416 арк. – Арк 45.
14. ДАЛО, Ф. Р-401 Оп. 1. Спр. № 674.– 164 арк. – Арк. 3
15. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920–1930 годы. / Н.Б. Лебина – СПб.: Журнал “Нева” – Издательско-торговый дом “Летний Сад”, 1999. – 320 с. – С. 242

16. Болотчева К.В. Культурні потреби робітників Радянської України у 20-ті роки ХХ ст. та форми дозвілля, ініційовані та контрольовані державою // За матеріалами Сьомої міжвузівської наукової конференції з актуальних питань вітчизняної, всесвітньої та історії держави і права.- 30 травня 2009р.- Луганськ, 2009.- С. 9.
17. Фонд Р-401 Оп. 1.Спр № 553 Інструкції плани і звіти про роботу політпросвітустанов, про ліквідацію неграмотності.- 9.01.1924-6.09.1925.- 574 арк. - Арк. 397.
18. Посвящение и культура / Луганська правда.- 1925.- № 256.- С. 5.
19. На городские темы / Луганская правда.-1926.- № 87.- С. 5.
20. Библиотека и военизация / Луганская правда.-1927.-№ 78.- С. 4.
21. ДАЛО, Ф. Р-1270 Оп. 1, Спр. № 3, - 89 арк. .
22. Жуков. Г. З минулого кіно на Україні / Г. Жуков.- К.: "Мистецтво", 1965.- 290 с. - С. 78.
23. ДАЛО, Ф. П-34, Оп.1. Спр. № 1070. - 19 арк. - Арк. 14
24. Самойленко Т.І Українське кіно в умовах тоталітарного режиму / Т.І. Самойленко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. - Т. 129. Вип. 116. Історія. - Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. - С. 32-38. С 34
25. ДАЛО, Ф. Р-401, Оп. 1, Спр. № 641.- 34 арк. - 13.
26. ДАЛО, Ф. П-34 Оп. 1, Спр. № 280.- 366 арк. - Арк 2
27. ДАЛО, Ф. Р-401 Оп. 1. Спр № 557.- 88 арк. - 31
28. Молодеж и клубные вечера / Луганская правда.-1927.- №77.- С. 5.
29. ДАЛО, Ф. П-3, Оп. 1, Спр. № 612 .- 8 арк. - арк 1.

ЗМІ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Фоменко Віталіна – студентка 3 курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Сучасний світ переповнений засобами масової інформації. Телебачення, Інтернет, радіо, газети - все навколо інформує людей про події. Неможливо уявити собі сучасність без ЗМІ. Інформація, яку ми постійно отримуємо, формує її світогляд та відношення до суспільства.

Відповідь Дж. Ф. Кеннеді на питання, чи переміг би він на виборах президента без телебачення, була така: «Гадаю, ні»[4]. Досліджуючи життя та діяльність 35-го президента Сполучених Штатів Америки, ми збагнули, що саме ЗМІ зробили його героєм для всього американського суспільства. Фактично долю багатьох мільйонів людей вирішує ЗМІ.

Україна зараз перебуває в дуже складній ситуації: економічна та політична криза, неспроможність політичних діячів вирішувати важливі питання тощо. При цьому формування свідомості громадян України здійснюється саме ЗМІ.

Будь-яка незалежна держава не може не прагнути до контролю над своїм інформаційним простором. Таке прагнення спричинене багатьма різноплановими чинниками, що мають у той же час одну спільну рису – усі вони, у кінцевому підсумку, безпосередньо або опосередковано визначають безпеку держави, а отже, підлягають щонайменше фіксації й осмисленню. Адже цілком зрозуміло, що активне використання спільного з іншою державою інформаційного простору зумовлює необхідність усвідомлення як реальних, так і потенційних загроз такого використання[2].

У сучасному світі йде справжня інформаційна війна, жертвами якої є звичайні люди, зокрема, це стосується ситуації в Україні, в якій західні та східні регіони намагаються будь-якими засобами відвести увагу від протилежної сторони та підкорити свідомість громадян. Вони ефективно використовують збільшення інформаційного навантаження, коли обсяг інформації відволікає, дезорганізує її отримувача. Це дає

змогу переорієнтувати його на оціночні сприйняття, потрібні відправнику інформації. При цьому ведеться боротьба і за ініціативу в трактуванні чи замовленні «теми»[1].

Нажаль, українські ЗМІ різних регіонів країни є, так би мовити, в'язнем політичних сил, які не бажають йти на компроміси один з одним та народом взагалі. У зв'язку з орієнтацією українського населення національними та іноземними ЗМІ лише на певні політичні курси, спричиняється роз'єднання країни в одне ціле, що є однією з найбільш важливих проблем нашого суспільства.

Таким чином, ЗМІ формують суспільну думку населення України. Жодна політична сила не має такого контролю над населенням, як засоби масової інформації. Від їх діяльності напруму залежить майбутнє країни. Тому відповідальність за формування світогляду українців лежить на них.

Література

1. Воронов І. Глобалізація і політика. Реалії і перспективи соціальних трансформацій / Воронов І. – К., 2004.
2. Вплив російських ЗМІ на формування суспільної думки в Україні. Режим доступу: <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=443895>
3. Герасим'юк О. Російські ЗМІ розігрують сценарій розколу України, написаний у їхній же країні. Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/news/2007-04-06/32163>
4. Кнош Г. Історія ХХ ст. в персонах / Кнош Г. - Харків, 2006. – 381 с.
5. Російські ЗМІ вийшли на тропу війни? Режим доступу: <http://www.patent.net.ua/intellectus/interesting/facts/279/ua.html>

ВАСИЛЬ КАРАЗІН – ЗАСНОВНИК ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ХАРКОВІ, ПЕРШОГО НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Фоменко Віталіна – студентка 3 курсу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Арсентьєва Олена – к.ю.н., доц., доцент кафедри правознавства, в.о. директора Інституту юриспруденції та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

В історії м. Харкова та Слобожанщини особливе місце належить Василю Назаровичу Каразіну – видатному громадському діячу, просвітителю, енциклопедично освіченій людині, вченому і винахіднику, журналісту, засновнику першого університету на українських землях, який став не тільки гордістю Харківського національного університету, але й усієї України.

Постать Каразіна є неординарною та суперечливою. Вона по-різному оцінювалась як людьми його часу, так і нашими сучасниками. В.Н.Каразін народився 30 січня 1773 року в селі Кручик Слобідсько-Української губернії, нині Богодухівського району Харківської області в сім'ї офіцера Н.О.Каразіна та дочки козачого сотника Харківського полку Р.І.Ковалевського. Навчався в Харківському та Кременчуцькому пансіонах для дворянських дітей. Після смерті батька родина переїхала до Вільшани, де в будинку другого чоловіка матері він часто зустрічався з Григорієм Савичем Сковородою. Дитячі спогади про це знайомство Каразін проніс через усе життя. Піклування про хлопця взяв на себе генерал-губернатор Малоросії фельдмаршал П.Рум'янцев. Це відкривало широкі можливості для кар'єри [2].

Восени 1795 року Василь Назарович залишив військову службу, щоб «вивчати Росію і займатись точними науками». Він поселився у своєму маєтку в селі Кручик, де одружився із кріпосною дівчиною.

Переконаний «західник», прихильник європеїзації Східної Європи В.Н.Каразін мріяв назавжди переселитися за кордон. Спроба втекти без дотримання формальностей закінчилася невдало. 3 серпня 1798 року В.Каразіна, його вагітну дружину та слугу Остапа схопили та посадили на гауптвахту міста Ковно.

Випереджаючи офіційне донесення, В.Н.Каразін написав листа до імператора з поясненням своїх намірів і передав його естафетою. Після письмового звернення до Павла I В.Н.Каразін отримав посаду в державному казначействі. Служба вимагала постійної роботи в Московському та Петербурзькому архівах, і педагог використовує цю обставину для збирання матеріалів з історії Росії [3].

Після коронування Олександра I В.Каразін пише імператору листа, у якому він викладає свої погляди на подальший розвиток Росії, пропонує широку програму необхідних для країни перетворень у різних галузях. Однак основним засобом для перетворення Росії, зростання її могутності та міжнародного авторитету В.Каразін уважав освіту народу. Цим і пояснюється його подальша активна діяльність з розробки планів народної освіти, з організації Харківського університету, науково-винахідницька праця.

Після прочитання листа Олександр I в 1802 р. запропонував В.Каразіну посаду правителя Головної управи шкіл у Міністерстві народної освіти, створеної, на думку деяких дослідників, за його ініціативою. У цьому ж році за дорученням уряду Василь Назарович розпочав складати проект організації народної освіти в Росії.

Згідно з постановою Головного управління училищ йому було доручено скласти проект загального статуту університетів. Розроблені Василем Назаровичем положення стали основою для статутів Вільненського, Московського, Дерптського, Казанського, Харківського та інших російських університетів [2].

Найбільшим досягненням В.Каразіна на ниві просвітництва українського населення стало відкриття саме Харківського університету. Узагалі вибір цього невеликого провінційного міста (на початок XIX ст. Харків значно поступався таким містам, як Київ, Одеса, Таганрог, Катеринослав не лише за чисельністю населення, а й за рівнем його готовності до здобуття вищої освіти) велика особиста заслуга видатного харків'янина. Про відкриття у Харкові університету зізнався: "Ця думка захоплює всю мою душу". Каразін закликав земляків почати збір добровільних пожертвувань для будівництва вищого навчального закладу [1].

17 січня 1805 р. відбулося урочисте відкриття Харківського університету. В.Н.Каразіна, зусиллями якого народився цей

навчальний заклад, не було на святі. Грубо і несправедливо відсторонений від участі у відкритті університету, примушений залишити службу в Міністерстві освіти, Каразін не опустив рук, хоча й був морально пригнічений.

Людина незвичайна, з бурхливою енергією, Каразін не міг довго бути бездіяльним. Не знайшовши розуміння більшості своїх ідей в столиці, він вирішив втілити вимріяні плани у власному маєтку: у Кручику було засновано школу для селянських дітей [1].

Живучи далеко від столиці, Каразін продовжував цікавитись державними справами. У листопаді 1808 р. він знову звернувся до царя з листом, що мав красномовну назву "Про невтручання в справи Європи". За це потрапив під арешт вдруге.

За широту наукових інтересів, практичну діяльність у багатьох галузях шанувальники і сучасники назвали Каразіна "українським Ломоносовим". Навіть неповний перелік питань, якими цікавився Каразін, підтверджує це порівняння. Він освоював і вирощував нові види сільськогосподарських культур. Здійснював дослідження з виготовлення хімічних добрив, домагався створення мережі метеостанцій. Особливо вражає в його діяльності втілення у практику ідей, що нерідко випереджали час [4].

Протягом усього свого життя В.Н.Каразін займався постійним дослідженням. Він навчився виготовляти цемент, лікарські препарати, вніс пропозиції в шовківництво, спроектував систему безпечного парового опалення, майже таку саму, за яку три роки потому в Берліні Кіпферлінг одержав авторське свідоцтво. Каразін був першим науковим публіцистом в Україні, автором понад 60 друкованих праць із різних галузей наук. Надзвичайно активна діяльність створила Каразіну великий авторитет у науковому світі [4].

Таким чином, Василь Назарович Каразін є одним з найвидатніших діячів освітньої діяльності України. Він став засновником першого українського університету, що дало поштовх для подальшого розвитку освіти.

Література

1. Василь Каразін – видатний український просвітитель, винахідник, науковий журналіст [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://korolenko.kharkov.com/karazin.htm>

2. Пироженко Л. Каразін Василь Назарович [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/1219/>
3. Слюсарский А.Г. В.Н.Каразин, его научная и общественная деятельность / Слюсарский А.Г. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1955. – 157 с.
4. Хотинский Е.С. Василий Назарович Каразин – естествоиспытатель и технолог / Хотинский Е.С.// Из истории отечественной химии. – Х., 1952. – С.209-224.

НОВЫЕ СРЕДСТВА ВООРУЖЕНИЯ В НАЧАЛЕ XX В.

Фоменко Виталина – студентка 3 курса Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Фомин Андрей – к.и.н., доц., доцент кафедры всемирной истории и истории Украины Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

Как и в древние времена, война является одним из «двигателей прогресса». Для создания новых средств вооружения необходим необыкновенный талант и усидчивость изобретателей, так как миллионы жизней зависят от этого «двигателя прогресса». Страшно представить себе будущее человечества после Третьей мировой войны, поскольку создание новых средств вооружения за последнее столетие возросло в десятки, а то и в сотни раз.

Военные изобретения начала XX в. берут своё начало в далёком прошлом, но наибольших оборотов они набирают именно в Новое и Новейшее время. Это связано не только с нововведениями в военной промышленности, но также зависит от всех сфер жизни общества того времени.

Начало XX в. было настолько пропитано духом войны, что впоследствии это переросло в огромные катастрофы столетия – Первую и Вторую мировую войны. Филиппино-американская война (1899-1913), Национально-освободительное восстание в Сомали (1899-1920), Тысячедневная война (1899-1902), Русско-японская война (1904-1905), Португало-мандингская война (1902) – это далеко не весь перечень войн начала XX в.

Рассмотрим, что же послужило началом к такому массовому потоку войн на земном шаре. Население огромных колониальных владений передовых стран Западной Европы постепенно начало подниматься на национально-освободительную борьбу против господства иностранцев. Поэтому для поддержания порядка изобретение новых усовершенствованных средств вооружения было просто необходимо. Германия не была в списке этих государств, так как обогащение по средствам колоний обошло её стороной. Это послужило стимулом для наращивания

военной мощи для установления мирового господства. Поэтому не удивительно, что именно Германия являлась на то время двигателем военного прогресса. Эти причины и привели к ускорению темпов развития военной техники в начале XX в.

Что касается непосредственно самих вооружений, то, в первую очередь, нужно отметить усовершенствование артиллерии. Начиная еще со второй половины XIX в. улучшается меткость стрельбы, увеличивается многообразие артиллерийской стрелы, повышается дальностью, растет скорость орудий. С каждым десятилетием процесс улучшения набирает больше и больше оборотов. Особенно интенсивное усовершенствование количества и качества артиллерии шло во время Первой мировой войны. Появилось множество образцов легких полевых пушек и гаубиц, тяжелых полевых орудий. Начали широко применяться станковые, а затем и ручные пулеметы, минометы, траншейные орудия [1].

В тесной связи с развитием артиллерии находится изобретение новых взрывчатых веществ. Стремление к дальнейшему повышению баллистических качеств артиллерии и огнестрельного оружия ставило перед военной наукой задачу изобретения более мощных взрывчатых веществ, нежели тех, которые использовались раньше [1]. В 70-х годах XIX в. была изобретена скорострельная винтовка. Но ее качества терялись из-за применения дымного пороха. Таким образом, ученые поставили перед собой задачу изобретения нового пороха. Таким ученым стал Д.И. Менделеев. В 1891 г. по методу Менделеева в России началось изготовление бездымного пороха. А США, Англия, Франция и Германия к началу XX в. тоже сумели наладить производство бездымного пороха.

Еще во второй половине XIX в. ученые начали разрабатывать взрывчатые вещества. Нобель сумел систематизировать знания, накопленные предыдущими исследованиями, и стал по праву называться первым изобретателем динамита, который был изобретен в 1888 г., что принесло ему огромную популярность и состояние.

В начале XX в. перед учеными-химиками была поставлена довольно таки сложная задача – изобретение отравляющих веществ для использования их в военном деле. Первыми отравляющими веществами был хлор, хлорпикрин, фосген,

ишприт и многие другие. Вред, нанесённый в результате использования химического оружия, был огромен. Газовая война являлась одной из наиболее жестоких и беспощадных за всю историю человечества.

Накануне Первой мировой войны появляются новые боевые машины, значительно совершенствованные и более современные. В начале XX в. первый проект вездеходной бронированной машины был представлен во Франции капитаном Левассером в 1903 г. Но только спустя 11 лет проект танка смог быть осуществлен в Англии. Впервые танки были применены в 1916 г. в сражении на р. Сомме.

В начале XX в. основными типами военных судов были крупные морские корабли, сначала броненосцы, потом дредноуты. Броненосцы были особенно популярны во второй половине XIX в., но в последствии были заменены более современными кораблями-дредноутами. Первый дредноут был изобретен в Англии в 1906 г. В последствии с резкими темпами развития во время Первой мировой войны начали применяться подводные лодки – одно из главных достижений инженеров XIX в. В 1856 г. первая подводная лодка «Морской черт» с экипажем 11 человек совершила 134 подводных плавания на небольшие расстояния. В последствии в Англии, Франции и США началось массовое строительство подводных лодок [3].

В начале XX в. авиация не играла значительной роли в военном деле. На протяжении долгого времени велись массовые научные работы над созданием мощной авиации. К концу 1902 г. братья Орвилл и Уилбер Райт были готовы к созданию моторного аэроплана. Поскольку в то время не было подходящего по весу и мощности двигателя, братья смастерили его сами с помощью механика Ч.Тейлора. В ноябре 1903 г. они закончили строительство самолета: 17 декабря 1903 г. братья Райт осуществили первый в истории человечества пилотируемый полет на моторном аэроплане «Флайер-1» [2]. Хотя даже в начале Первой мировой войны самолеты играли вспомогательную роль, в основном использовались в целях разведки. Но во время самой войны количество и качество самолетов значительно изменилось. Уже в 1915 г. сложилось три вида авиации: разведывательная, истребительная и бомбардировочная. Особенно в авиационном деле преуспели Англия, Франция и Германия. Эти три страны

за період війни построили приблизительно 150 тыс. самолетов.

Таким образом, в конце XIX – начале XX в. происходит создание новых и совершенствование старых образцов военной техники и вооружения. Военная техника данного периода значительно отличается от достижений предыдущих эпох. Знания, накопленные предыдущими поколениями, в конце XIX – начале XX в. стали систематизироваться и приобретать целостную картину, что и стало началом научно-технической революции, особенно относительно наращивания военной мощи. Появление абсолютно новой военной техники – это дело не десятков лет, а столетий и даже, тысячелетий. Накопленный опыт стал массово материализоваться именно в рассматриваемый период. Несомненно, это связано не только с развитием науки и техники, но и достижениями во всех сферах жизни человека, как и каждого индивида в отдельности, так и государственных образований в целом.

Литература

1. Аптекарь М.Д. История инженерной деятельности / М.Д.Аптекарь, С.К.Рамазанов. – К.: изд-во «Аристей», 2003. – 568 с.
2. Развитие военной техники и авиации в первой половине XX в.: [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://technomag.edu.ru/doc/57697.html>
3. Сороко-Цюпа О. Мир в начале XX века, 1898-1918 / О.Сороко-Цюпа, В.Смирнов. – М.: Просвещение, 1992. – 96 с.
4. Шухардин С.В. Техника в её историческом развитии (70-е годы XIX- начало XX в.) / Шухардин С.В., Ламан Н.К., Федоров А.С. – М.: Наука, 1982. – 511 с.

ВКЛАД КУПЕЧЕСТВА ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ В ПРОЦЕСС МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ (КОНЕЦ XIX - НАЧАЛО XX ВВ.)

Чумак Михайло – к.и.н., доц., доцент кафедры технологий производства и профессионального образования ГУ "Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко"

Актуальность изучения истории предпринимательского дела в Левобережной Украине, сфер и направлений данной деятельности- обусловлена рядом причин. На современном этапе развития независимой Украины с учетом активного развития рыночных отношений, возрождения на территории нашего государства предпринимательского дела, появления новых представителей крупного капитала детальное рассмотрение и анализ такого исторического явления, как «купечество», просто необходимо.

Купечество представляло собой основу в зарождении первоначального промышленного капитала Левобережной Украины. Поэтому в связи с современным формированием предпринимательского класса в украинском обществе изучение левобережного купеческого предпринимательства актуально как никогда ранее. Деятельность купечества необходимо исследовать в историческом аспекте, выявить наиболее позитивные моменты в его предпринимательстве, и полученные результаты эффективно применять в сферах современного торгового дела и промышленности. Без знания истории отечественного предпринимательского дела невозможно формирование нового типа хозяйственника-предпринимателя и цивилизованной перестройки национальной экономики на мировой уровень.

Актуализация в изучении «купечества» вызывается и тем, что за времена существования СССР на купца-предпринимателя было наложено позорное клеймо «капиталиста-эксплуататора, хищника и угнетателя всего рабочего класса». Понятия «купец», «предприниматель» утратили свой первоначальный смысл и стали благодаря пропаганде в советской экономико-исторической литературе чем-то враждебным и угнетающим в сознании простого человека. Предубежденность к хозяину-собственнику сохранилась и в наши дни. Вызвано это и

существованием отдельных непривлекательных черт в современном предпринимательстве, продолжающих укреплять подобные представления о предпринимательском деле и его истории. Главной задачей современной исторической науки является освещение правдивых данных об истории украинского купеческого предпринимательства, представители которого обладали светлым умом, неумной энергией, деловой расчетливостью и самое главное – отчетливо осознавали связь между собственным благосостоянием и интересами общества и государства в целом.

Проблематикой купечества Украины начали интересоваться и развивать её после распада СССР, когда тема истории предпринимательства стала доступной и не подлежала запрету. За годы независимости Украины издается историческая литература, затрагивающая и рассматривающая положение украинского купечества в Российской империи. Это „Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.)” Т. Лазанской; „Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець XIX – початок XX ст.)” И.В. Довжука.

Работа И.В. Довжука представляет особый интерес, так как в ней ведется речь о предпринимателях Левобережной Украины, раскрыт их вклад в отечественную промышленность путем повышения эффективности труда благодаря применению достижений науки и техники. Показана их деятельность, которая за короткий период времени вывела Украину в систему мирового капиталистического хозяйства.

Пишутся диссертационные работы помогающие лучше изучить левобережное купечество. К таким, например, можно отнести диссертационный труд Ю.А. Беликова „Купецтво Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.)”. Но изученность левобережного купечества в целом остается на данный момент далеко неполной и требует ее дальнейшего исследования. Огромную роль при этом играют архивные документы и материалы, они незаменимы в этом деле и представляют историческую ценность.

Расцвет купеческого предпринимательства приходится на конец XIX - начало XX в. В этот период происходит первая волна индустриализации Российской империи и развития основных

видов промисленности [1].

Пореформенному купечеству было свойственно вкладывать приобретенные путем торговых операций капиталы в промышленность. Это явление довольно ярко характеризовало менталитет украинского предпринимателя. Около половины предприятий, расположенных на территории Левобережной Украины, были созданы полностью или частично за счет купеческого капитала. Но в основном это мелкие и средние предприятия. Расположение купеческих предприятий на Левобережной Украине являлось неравнопропорциональным.

Такое положение дел объясняется тем, что одни центры купеческой деятельности к концу XIX века представляли собой уже развитые промышленные регионы, а другие, наоборот, оставались еще малоразвитыми в индустриальном и инфраструктурном планах. В качестве примера, в подтверждение данного суждения, можно взять города Екатеринослав (с 1926 г. Днепропетровск) и Чернигов. Екатеринослав начал по настоящему развиваться как торгово-промышленный центр после того, как в эксплуатацию были введены в 1871 году железнодорожный мост через р. Днепр, в 1875 году – первый в городе стационарный грузопассажирский порт, а в 1884 году проложена Екатеринославская железная дорога. Лишь к началу XX века Екатеринослав становится крупным центром торговли и промышленности. Здесь местное купечество охотно вкладывало свои капиталы в деревообрабатывающую, легкую, пищевую, металлургическую и машиностроительную промышленности.

Что касается Чернигова, то он находился в таком же положении, что и Екатеринослав. Город долгое время был в изоляции от крупных железнодорожных магистралей, которые, как известно, играли важную роль в индустриализации Левобережной Украины. Только в 1893 году сдана в эксплуатацию узкоколейка Чернигов – Круты Киево-Воронежской железной дороги. Но перевозки по ней были невыгодны, поэтому вплоть до начала XX века доставка и отправка товаров производилась при помощи гужевого транспорта. Ясно, что такое положение не способствовало развитию города в промышленный центр.

Но несмотря на отдельные проблемы и трудности в становлении купеческого промышленного предпринимательства, можно уверенно выделить основные

его центры. Это Юзовка (с 1961 г. Донецк), Харьков, Луганск, Екатеринослав, Полтава, Чернигов. Здесь купцы занимались не только развитием промышленности, но и ее качественным преобразованием, модернизацией производства. И хотя рассматриваемый период – время массового привлечения Российской империей крупного иностранного капитала и создания на территории Левобережной Украины иностранных акционерных обществ и трестов, не следует сводить на нет заслуги местного купеческого предпринимательства в процессе становления промышленности в регионе.

Бесспорно, местное купечество проигрывало иностранному капиталу, особенно в тяжелой промышленности, но имеющиеся у местного купечества заводы и предприятия были образцом в процессе постоянного модернизирования производства, улучшения эффективности производительности труда и качества продукции.

Так, в Луганске существовал целый ряд средних по размерам чугуно-литейных заводов и механических мастерских. Луганские купцы II-й гильдии Борис Эстерович и Федор Тимофеевич Мининов владели своими чугуно-литейными механическими заводами [2;3]. Купцы Григорьев и Залевский получили в 1912 в Луганской Городской управе разрешение на постройку трубопрокатного завода [4].

Перечисленные предприятия оснащались на тот момент мощными и эффективными паровыми и нефтяными двигателями, механизированными линиями, спроектированными с учетом достижений науки и техники, плавильными печами. Что касается качества изготавливаемой продукции, то примером здесь служит Ивановский чугуно-литейный и механический завод (Луганская область) купца Соломона Давидовича Вендеровича. Завод выпускал дутьевые печи и арматуру к ним. Эти изделия пользовались большим спросом. Именно этим заводом осуществлялась поставка печной арматуры для воздушных печей Мраморного зала московского кремля [5].

Существовали и довольно крупные купеческие предприятия в данной отрасли. Так, по инициативе харьковского купца II-й гильдии Ивана Васильевича Когтина, в Харькове в 1882 году открыт механическо-чугунолитейный завод. Он производил машины и детали к ним для всех отраслей тяжелой промышленности [6].

После внимательного изучения других сфер капиталовложений купечества Левобережной Украины, исследователи четко выделяли пищевую и легкую промышленность. К концу XIX века начинает бурно развиваться свеклосахарная промышленность. Центрами свеклосахарной промышленности Левобережной Украины считались Полтавская и Харьковская губернии. Например, в Харьковской губернии крупными владельцами сахароваренных заводов являлись купцы I-й гильдии Р.О. Рубинштейн, П.Я. Бурас и братья Терещенки. Эти славные представители купечества Левобережной Украины занимались постоянной модернизацией в своей промышленности. К концу XIX века благодаря стремлению купца-предпринимателя к постоянному новаторству на своих предприятиях сахарная промышленность переживает большие реформы. Изменяется техника добычи сока из сахарного бурака, которая увеличила продуктивность в 8 раз и уменьшила привлечение ручного труда.

Второе место после сахарной промышленности по купеческим капиталовложениям занимает винокуренная и пивомедоваренная промышленность. Множество мелких заводов по производству спиртных напитков к концу XIX века распалось или было объединено в крупные предприятия, но производительность увеличилась в несколько раз. Такие предприятия располагались практически по всей территории Левобережной Украины. Уже тогда, при проектировании и постройке заводов, уделяли особое внимание охране окружающей среды. Так, на пивомедоваренном заводе купца Игнатищева в городе Харькове применяются усовершенствованные очистные коммуникации и фильтры для очистки

сточных вод. Вредный дым из труб завода сжигался специальными навесными приборами. Для этого Игнатищев специально совершил поездку по загранице, побывав на крупных предприятиях аналогичного типа [7].

Менее всего купеческим капиталом была затронута легкая промышленность, она приносила меньший доход, чем остальные, и была не столь выгодна. Наиболее развитым регионом Левобережной Украины по легкой промышленности являлась Черниговщина. На нее приходилась наибольшая концентрация купеческих шерсти-прядельных, полотняных,

суконных заводов и фабрик. Особое значение имела легкая промышленность в селении Клинцы Черниговской губернии. В Клинцах находилось семь больших купеческих фабрик, в 1895 году они давали 71% продукции по Украине. Именно здесь происходит техническая революция в легкой промышленности Украины. На предприятиях вводятся первые электродвигатели, что на тот момент было редкостью.

История купечества Левобережной Украины содержит в себе много интересного и достойного изучения. И хотя купечество подверглось, после прихода к власти большевиков, гонению и очернению, обвинениям в антиобщественной деятельности, роль украинского купечества в становлении отечественной промышленности и экономики столь значительна, что заслуживает достойное место в истории Украины. В отличие от представителей крупного российского и иностранного капитала, местное купечество заботилось о возрождении и расширении природных ресурсов страны, проявляло интерес к сохранению природной среды.

В процессе индустриализации страны купечество набирало силы и в дальнейшем должно было выйти на уровень создания своей независимой национальной государственности, способной защитить интересы своей страны и ее экономики в конкуренции с иностранным капиталом.

Унаследованный опыт образует реальный фундамент для хозяйственного возрождения и расцвета Украины с укреплением предпринимательских, действительно рыночных основ в экономике.

Литература

1. Довжук І.В. Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Монографія. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2003. – С.4.
2. ГАЛО. – Ф.-60, оп. 1, д. 15, лист 6.
3. ГАЛО. – Ф.60, оп. 1, д. 24, лист 7.
4. ГАЛО. – Ф.60, оп. 1, д. 24, лист 10.
5. Смоляренко Я. Как капиталист Вендерович стал пролетарием // НЭР. - 2004. №16 (129). С.1-4.
6. ГАХО. – Ф.4, оп. 1, д. 44, лист 1.
7. ГАХО. – Ф.45 оп. 1, д. 9244, лист 14.

ЗМІСТ

<i>Yakubiv A., Zolotar S., Sapytska O.</i> A living monument to Shevchenko in Spanish civil war.....	3
<i>Арсентьева О., Сапицька О.</i> Розвиток мережі сільських дошкільних закладів в Україні (1920-1930-ті рр.).....	7
<i>Артюшенко М., Сапицька О.</i> Самоврядування металургів та машинобудівників Донбасу з середини 1910-х до початку 1920-х рр.....	13
<i>Бушный А, Сапицкая Е.</i> Влияние исторических личностей на изменение языковых концептов (на жизненном примере Ады Байрон).....	17
<i>Величко Е.</i> Леонид Константинович Каденюк: вехи жизненного пути первого космонавта независимой Украины.....	20
<i>Гусельников Д., Михайлюк В.</i> Особенности реализации гендерной политики в Украине.....	22
<i>Гусельников Д., Сапицкая Е.</i> Александр Молодчий – полет в бессмерти.....	26
<i>Данільєва Ю.Г.</i> Етика у повсякденності селян Української СРР у 20–30-ті роки ХХ ст.....	29
<i>Довжук І., Золотар С.</i> Законодавство Другого Гетьманату – Української держави гетьмана Скоропадського.....	35
<i>Дубровський П.</i> Соціальне та побутове становище української молоді у 20-30-х рр. ХХ ст.....	39

<i>Захарків М.</i> Національна структура населення Лівобережжя Дніпра наприкінці ХІХ ст. (за матеріалами Харківської губернії).....	45
<i>Золотар С., Сапицька О.</i> Механізми забезпечення нейтралітету Швейцарської конфедерації у 1939-1945 рр.....	51
<i>Золотар С., Сапицька О.</i> Фашистські диктатури Європи та Римська Церква: засади правовідносин	56
<i>Індживевська О., Сафонова Н.</i> Дисидентський рух в Україні: передумови та причини виникнення.....	62
<i>Михайлюк В.</i> Девіантна поведінка інвалідів Другої світової війни як наслідок адаптації їх до нових реалій повсякденного життя у Донбасі (1943 – 1945 рр.).....	67
<i>Михайлюк О.</i> Аграрна політика України у 1917 – 1991 рр. (за матеріалами зарубіжних українознавців).....	71
<i>Михайлюк В., Дубровський П.</i> Радянська ідеологія та її вплив на повсякденне життя українців (20-і рр. ХХ ст.).....	74
<i>Рубан М.</i> Особливості формування національної еліти за творчістю Д. Донцова.....	84
<i>Сапицька О.</i> Аналіз якісних показників життя сільського населення Донбасу(1934-1939 рр.).....	88

<i>Сафонова Н.</i> Розвиток вищої освіти в УРСР у другій половині 40-х – першій половині 80-х рр. XX ст.....	92
<i>Сердюк К., Дубровський П.</i> Культурно-освітні установи, як інструмент пропаганди та агітації у 20-ті рр. XX ст.....	102
<i>Фоменко В.</i> ЗМІ та їхня роль у процесі формування поглядів українського суспільства.....	112
<i>Фоменко В., Арсентьева О.</i> Василь Каразін – засновник імператорського університету у Харкові, першого на Лівобережній Україні вищого навчального закладу.....	114
<i>Фоменко В., Фомин А.</i> Новые средства вооружения в начале XX в.....	118
<i>Чумак М.</i> Вклад купечества Левобережной Украины в процесс модернизации промышленности (конец XIX –начало XX вв.).....	122

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**МАТЕРІАЛИ
ТРЕТЬОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ ТА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
«СВІТ І УКРАЇНА В ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІЇ:
АКТУАЛЬНІСТЬ ДІАЛОГУ»**

м. Северодонецьк
14-15 травня 2015 року

Авторська редакція

Відповідальний за випуск: Михайлюк В.П.

Підписано до друку 14.05.2015 р.
Друк здійснено на власному обладнанні.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Умов. друк. арк. 5,26. Наклад 300 прим.

Видавництво
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
Свідоцтво про реєстрацію: Серія ДК № 1620 від 18.12.2003
Адреса видавництва:
93406, Луганська обл., м. Северодонецьк, пр. Радянський, 59а
Тел./факс: (06452) 4-03-42
E-mail: uni.snu.edu@gmail.com <http://snu.edu.ua>